ZVON

5 • 2019

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNI ESEJ • Jože Faganel: Posnemati prof. Jožeta Peterlina
POEZIJA IN PROZA • Sheng Xue • Janez Kajzer
Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • Biti z naravo
POGOVOR • Marko Jesenšek
PORTRET • Alma M. Karlin
IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • Ali so pogače v sorodu s picami?
SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA • Júcka, meə ćeš, ku tə ćon?
MUZIKOLOGIJA • Veliki maestro Fritz Reiner
ESEJ • Ignacij Voje • Fanika Krajnc-Vrečko • Lidija Tavčar • Peter Kovačič Peršin • Janko Prunk • Igor Grdina
PREDBRANJE • Leto okusov z V. V. • Križanka
JUBILEJ • Jože Maček

UVODNI ESEJ
3 Jože Faganel: **Posnemati prof. Jožeta Peterlina**

POEZIJA
6 Sheng Xue: **Ne vem, kako naj si te zapomnim**

PROZA
10 Janez Kajzer: **Kritika in kazen**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE
18 Matija Remše: **Biti z naravo**

POGOVOR
23 Marko Jesenšek: **Naša kultura je slovenstvo in zanj moramo stati na mrtvi straži**

PORTRET
32 Jerneja Jezernik: **Alma M. Karlin**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE
34 Janez Bogataj: **Ali so pogače v sorodu s picami?**

SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA
36 Renato Podbersič st.: **Júcka, mə ćeš, ku tə ćon?**

MUZIKOLOGIJA
44 Primož Kuret: **Veliki maestro Fritz Reiner – dirigent v Ljubljani**

ESEJ
48 Ignacij Voje: **Nicolica Ivanov Bunić, žrtev dubrovniške diplomacije**
50 Fanika Krajnc-Vrečko: **160 let visokošolskega študija v Mariboru**
55 Lidija Tavčar: **Prezrta Stephanie Glax de Stadler (1876–1952)**
60 Peter Kovačič Peršin: **Personalizem na Slovenskem / 3. del**
65 Janko Prunk: **Socialni teden Zarje v Bohinju**
68 Igor Grdina: **Vodník**

PREDBRANJE
70 Janez Bogataj: **Leto okusov z V. V.**
74 France Planteu: **Križanka**

KNJIŽNE OCENE
78 Ifigenija Simonović / **Vitomil Zupan: Minuetto per chitarra: (a venticinque colpi)**
79 Andrej Arko / **Tatjana Gregoritsch: Popotnik po Rožu**
80 Erika Jazbar / **Helena Jaklitsch: Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949**

JUBILEJ
82 Boža Herek: **Akademik dddr. Jože Maček – devetdesetletnik**

KULTURNI ODMEVI
84 Ivo Jevnikar: **Rasti iz slovenskih in evropskih korenin ter prevzemati svoje odgovornosti**
86 Ifigenija Simonović: **Slikarski teden v Svečah**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2019, številka 5, letnik XXII

UREDNICA
dr. Cvetka Rezar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše

OBLIKOVANJE
Lidija Murenc

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Jože Planinšek CM
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Nazorjeva ul. 1, 1000 Ljubljana
T 01 244 36 70
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
600 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Stephanie Glax: *V gledališču* [ok. 1922], papir, pastel, akvarel, 57,5 cm x 57,5 cm. Družinska zapuščina Glax Fischinger.

ISSN 1408-645X

Mateja Kvartič Dolinšek,
urednica pri Celjski Mohorjevi družbi

Jesenski čas je v marsičem pomemben čas. V šolah in na fakultetah se spet začne pouk, razgrete glave pa nekoliko ohladi prijetno jesensko vreme, ki prihaja. Če smo poleti polni zanosa odkrivali nove dežele ali pa samo dali možgane na oddih, se zdaj spet pojavijo pomembne teme.

Z novim šolskim in študijskim letom se sprašujemo o pomenu in rabi slovenskega jezika v učilnicah in predavalnicah, pa tudi v medijih in vsakdanjem pogovoru. Pravice in dolžnosti glede rabe slovenščine v javnosti opredeljuje Zakon o javni rabi slovenščine, ki določa, da govorno in pisno sporazumevanje na vseh področjih javnega življenja v Republiki Sloveniji poteka v slovenščini. Tako pravi zakon. Kako pa je v resnici? Kolikokrat na televiziji, v šolah ali pa v glasnih reklamnih besedilih slišimo vse kaj drugega kot slovenščino.

Zdi se, da smo se Slovenci v preteklosti bolj zavedali pomena svojega maternega jezika. Prvega septembra leta 1928 je Radio Ljubljana začel oddajati program v slovenskem jeziku, prvi pa je takrat v slovenščini spregovoril Fran Saleški Finžgar. Skrb za slovenski jezik je spodbudila tudi razvoj dveh pomembnih zgodovinskih dogodkov, združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom in začetek visokega šolstva v Mariboru, katerih okrogle obletnice letos obeležujemo. Omeniti je treba tudi Valentina Vodnika, ki si je prizadeval, da bi v kulinariki uporabljali slovenske strokovne izraze, kar je v *Kuharskih bukvah*, prvi kuharski knjigi v slovenskem jeziku, tudi spretno uresničeval. Ne nazadnje se v tej številki *Zvona* veselimo nagrade, ki jo je nekdanji direktor Celjske Mohorjeve družbe Jože Faganel prejel na letošnji Dragi in nosi ime po velikem delavcu za slovenski jezik Jožetu Peterlinu. Ob tej priložnosti mu sodelavci Celjske Mohorjeve družbe iskreno čestitamo.

Danes se zdi, kot da je skrb za materni jezik ena zadnjih na seznamu stvari, ki se nam zdijo pomembne. Imamo vso pravico uporabljati slovenski jezik na vseh javnih prostorih v Sloveniji, ker je uradni jezik Evropske unije, pa tudi v celotnem evropskem prostoru. Zdi se pa, da smo kar nekako pozabili na našo *dolžnost* do uporabe maternega jezika, in bojim se, da če se ne bomo pravočasno zbudili in ukrepali, bo tiho začel izginevati v hrupni rabi tujih besed. Moramo se potruditi, da ne bodo v pozabo utonile tudi znane Finžgarjeve besede: »Naprodaj nismo Sloveni nikdar!«

Jože Faganel

Posnemati prof. Jožeta Peterlina

Dragi bralci najstarejše slovenske kulturne revije Zvon*! Vabilo k uvodniku o pomenu slovenščine kot bistvu identitete naroda in države me je doletelo ob prejemu Peterlinove nagrade na tradicionalnih srečanjih Draga za Finžgarjevim domom na Opčinah. Tako imenovana »Draga« vsako leto na prelomu poletnih mesecev poveže Slovence dobre volje zaradi slovenstva. Tu si odkrito izmenjujejo svoja celo nasprotujoča si stališča, a vselej brez ideoloških predsodkov, brez političnih računic in ne glede na administrativni status predavateljev in razpravljalcev, ki bi ga opredeljevale brezosebne oznake, kot so državljan Slovenije, državljan Italije ali kake druge, tudi zunajevropske države, zamejec, pripadnik matice, izseljenec, da ne omenimo nam starčkom še znane psovke »emigrant« …*

Letos me je Draga rešila samotolažeče opredelitve, češ da sem kot ustvarjalec najbrž kar v redu, ker nisem prejel še nobene nagrade, kakor se v naši domovini ironizira zavist do katerih koli nagrajencev, večkrat prekrito s kako ideološko tančico prav vseh umestitev. Z 8. podelitvijo Peterlinove nagrade v Dragi za delovanje v prid slovenščini v domovini in zamejstvu meni kot lektorju za govorjeni jezik v gledališču, radiu in pri filmu, zdaj sprejemam svojo očitno nepopolnost, ki je sam sicer nisem razglašal, ker sem vendarle postal »nagrajenec«. Priznam, da ne prvič, saj sem v prvem letniku slovenistike dobil Prešernovo študentsko nagrado za še maturitetno nalogo *Kraji v Finžgarjevi kmečki povesti*.

Ta nagrada pa slovensko občestvo vabi k ljubezni do slovenščine predvsem po svojemu imenu, Peterlinova, saj s tem spodbuja k posnemanju. Gre za neprekosljivi zgled prof. Jožeta Peterlina. Peterlin se je v prelomnih časih, v boju za preživetje in v skrbi za svojo čudovito družino, kot nekak protikomunistični migrant razdajal umetniškemu ustvarjanju v slovenščini ne le kot profesor, ne le kot radijski urednik, ne le kot gledališki kritik in prevajalec ter ustanovitelj tržaškega Radijskega odra, ampak kot vzgojitelj slovenske mladine, njen animator in genialni sposobnež, ki je v nenaklonjenem, da ne rečem sovražnem italijanskem okolju vcepljal mladim rodovom ljubezen do slovenskega jezika in kulturnega ustvarjanja v njem. Tragično je, da v Sloveniji še danes Peterlin ni širše poznan, saj na medmrežju ni najti prav ničesar o njegovem delovanju. K sreči so naši sorojaki izdali *Primorski slovenski biografski leksikon* (Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981), v katerem ostrmiš ob sicer suhem zapisu o mogočnem Peterlinovem opusu, ki kliče s svojim zgledom sodobne rodove slovenskih državljanov zlasti v tako imenovani matici po posnemanju za uveljavljanje maternega jezika.

Čemu?

Najbrž zaradi tragične situacije, v katero smo pahnili slovenščino danes, ko imamo svojo državo, pa v njeni prestolnici prevladujejo angleški napisi, kot

so v Peterlinovem času v Trstu italijanski. S to razliko, da tam slovenščina ni bila uradni jezik samostojne države, kakor je že tri desetletja ne le v Sloveniji, ampak je tudi eden od uradnih jezikov Evropske zveze; prišteti pa bi bilo treba dejansko rabo v SFRJ in skrb zanjo na čelu z znamenitim Jezikovnim razsodiščem pri SZDL, ki je vsak teden bičalo nespoštovanje slovenščine v javnosti v dnevnem časopisju.

Pa saj ne gre le za angleške napise v prestolnici države, namenjene tujim turistom, ki oblegajo slovenske trgovine, kot smo pred pol stoletja Slovenci tržaške in se večinoma nismo prav nič zanimali za bogato zamejsko kulturno ustvarjalnost v slovenščini …

V samostojni Sloveniji sili angleščina celo na univerzo kot učni jezik zaradi peščice tujih študentov, kljub dobri izkušnji, da so se morali v socialistični Jugoslaviji štipendisti iz neuvrščenih držav pač naučiti učnega jezika univerze, na katero so se vpisali. Tudi slovenščine, če so prišli študirat na Univerzo Edvarda Kardelja v Ljubljano. Danes slovenske znanstvenike celo točkujejo više, če v slovenski znanstveni reviji objavijo strokovni članek v angleščini le z apatičnim povzetkom v slovenščini. Da ne govorimo o znanstvenih srečanjih v Ljubljani, kjer si slovenski »strokovnjaki« v polpraznih dvoranah predavajo v angleščini.

Nerodno je, da se do pred kratkim nihče v javnosti ni zgražal. Fran Milčinski, če bi to doživel, bi tej izdajalski znanstveni komediji gotovo posvetil poglavje v svojih *Butalcih* … Toda hlapčevski anglofili se ne pogovarjajo v angleščini Shakespeara ali kakega Tomaža Moora, svetniškega avtorja *Utopije*, ampak v jezikovni spakedranščini, katere analogijo smo izkusili v kardeljevski srbohrvaščini. Brez sramu ti anglofili vseh strok, celo humanističnih, da ne bi bili prikrajšani za subvencije, večkrat utemeljujejo svoje početje, češ da je tudi nekdaj latinščina obvladovala univerze kot nekakšna *lingua franca*.

Pisatelj Alojz Rebula (1924–2018), klasični filolog po svojem doktoratu, bi dodal, da je šlo tedaj le za preprosto vulgarno latinščino in ne za bogati jezik Cicera, Plauta in drugih. Kristjani smo v svojih študentskih letih doživeli, kako je na mah z vulgarno latinščino pometla pokoncilska liturgija v domačem jeziku, in vemo, da se je danes s predkoncilskimi stališči vred trmasto oklepajo pristaši lefebrovskega »katoliškega« gibanja, katerih neživljenjski maši, ki povsem ignorira občestvo, sem nehote prisostvoval pred mesecema v Trentu, prav poleg katedrale, kjer je zasedal znameniti Tridentinski koncil.

Ko sem na Novi Sorboni imel kot lektor za slovenščino (1973–1975) nekaj priletnih študentov, sem poučeval tudi nekdanjega vojaškega atašeja v kraljevini Jugoslaviji, gospoda Herlina, ki se je pri svojih osemdesetih želel iz spoštovanja naučiti slovenščine, enega od jezikov države, v kateri je med obema vojnama opravljal svojo diplomatsko kariero.

Mi pa v lastni državi na najvišji ravni bežimo od slovenščine, ki je začela postajati učni jezik v osnovni šoli po zaslugi pred 500 leti rojenega Adama Bohoriča in ki je bila v času Ilirskih provinc (1809–1813) po zaslugi Francozov (naših kratkotrajnih, a kulturnih okupatorjev) učni jezik tedanje po vsebini, torej de facto, že univerze v Ljubljani.

Zato je prav, da se poučimo o Peterlinovem pedagoškem načinu, ki je svoje dijake v šoli, pri krožkih in na taborjenjih pridobil, da so ponosno gojili organ-

ski jezik svoje matere in iz njega črpali tudi nelingvistično izrazno bogastvo pri nadgrajevanju svojega občevalnega jezika v jezikovni standard, ki si ga slovenščina s svojim nadtisočletnim izpričanim umetniškim izročilom zasluži.

Pokojni tržaški prof. Janko Jež (1911–2005) je ob predstavitvi znanstvenokritične izdaje Brižinskih spomenikov ZRC SAZU poudaril v tržaški Peterlinovi dvorani na ulici skladatelja Gaetana Donizzetija v Trstu (1994), da je sočasna montecassinska listina, najstarejši italijanski rokopis, obsegala en sam stavek kot uvod v seznam lastnikov parcel. Kot lektor za slovenščino v Rimu je v vatikanskem glasilu *Osservatore Romano* (87, 1947, št. 39, str. 3) pisal o vsebini Brižinskih spomenikov … Slovenski »spomenik« vsebuje umetniško izdelano pridigo o grehu in pokori, ki jo je interpretiral v Narodni galeriji v Ljubljani leta 1993 Janez Albreht (1925–2013), osebno spoved po zgledu irskih menihov, ki jo je skesano tudi posnela Štefanija Drolc (1923–2018), in molitev vere, ki jo je kot profesionalni igralec »izpovedal« Aleš Valič. Nekaj let so tuji državniki ob obisku Slovenije dobivali za protokolarno darilo prav izdajo Brižinskih spomenikov, med njimi tudi papež Janez Pavel II. v mariborski stolnici.

Matični Slovenci se danes ne bomo spraševali, zakaj smo Slovenci, ampak bomo morali hočeš nočeš pritrditi Rebulovi izjavi, da pač zato, »ker je slovenske matere in očeta sin«. Za ohranitev izbrane slovenščine se bomo morali zgledovati po konceptu prof. Peterlina. Če bomo imeli toliko znanja, toliko ljubezni in tolikšno energijo, kakršno je izpričal prof. Peterlin in jo še trosi v svojih nadaljnjih rodovih, bomo slovenščino ohranili.

Strokovnjakov nam pač ne manjka, čeprav je že nekaj let v večnosti neumorni Jože Toporišič (1926–2014). Vstajajo pa že nove zvezde, ki znanstveno odličnost nadgrajujejo z umetniškim čutom, kar pa sem kot zvesti učenec pri Toporišiču pogrešal. Kozma Ahačič začenja učinkovito in duhovito, tudi interaktivno (portal Fran) pridobivati javnost za kulturo slovenščine, med drugim tudi mladino, s prijazno in duhovito slovnico na podoben način, kot je to uspevalo legendarnemu prof. Peterlinu.

Slovenščina pa ima svojo znanstveno utrdbo z bogatim izročilom tudi na mariborski univerzi, ki ni tako kot ljubljanska katedra za slovenistiko klonila bolestni igri z rabo slovničnega spola.

Za uveljavitev slovenščine, ki je utemeljila strokovno terminologijo za številne stroke, pa imajo zasluge ponosni slovenski znanstveniki, ki so objavljali članke v slovenščini, preden je postala slovenščina uradni jezik s kakršno koli pravno podlago; toda ne iz potrebe, ampak zaradi zavesti, da je vsak strokovnjak dolžan javno izražati svoja spoznanja v materinščini.

Bo to vendarle dojela tudi slovenska akademska in politična scena, med katerimi so na univerzi tudi profesorji, ki poleg težaškega znanstvenega in pedagoškega dela pišejo v slovenščini danes celo epe? V boj za pravice humanističnega raziskovanja in proti posmehovanju naravoslovnih kvaziznanstvenikov se je že vehementno podal v sobotni prilogi tudi predstojnik ZRC SAZU dr. Oto Luthar med drugim z izjavo: »Ponekod se pomena humanistike in družboslovja za graditev svobodne, v znanje usmerjene družbe zavedajo že celo stoletje in tam se vsem vejam znanosti godi bistveno bolje kot v Sloveniji« (*Delo*, 7. september 2019).

Sheng Xue

Prevedla Ifigenija Simonović

Ne vem, kako naj si te zapomnim

Za pesnika Meng Langa (ki je umrl leta 2018, po 30 letih v izgnanstvu, ustanovitelja Kitajskega PEN centra v izgnanstvu)

Po tebi se oziram, redka brada,
nič več trmast, oči polne nenadnega bleska,
ustnice okvirjene v sramežljiv skromen nasmeh.
Tiho zaviješ okrog vogala kakor riba, tik preden se spet potopi.

Potem pa se ljudje stegujejo proti vodi, da bi se te dotaknili,
radi bi spet začutili toplino tvojega prijateljstva.
Upanje se razdrobi, zvezde se razkropijo.

Ko je junijski dež krstil tvoje stopinje v ulici Čangan,
so prameni nočne svetlobe ožgali tvojo brado v rumenkaste pramene,
medtem ko te je čakala usoda zakritega potnika na zatemnjenih poteh.

40 let se je tvoja pesniška duša potikala po svetu,
30 let je bilo tvoje utrujeno telo v izgnanstvu.
Trde kocine tvoje brade so dražile v tvoj pogum,
da si spet in spet vstopal v prepovedano,
spletal si barvaste molitvene zastave v prapor najbolj pogumnih.

In ti, tvoje pesmi segajo do juga, tvoje stopinje označujejo tvoje pesmi,
spomini nabrekajo kot valovi, najedajo obalo reke Pujiang,
v tvojem rojstnem mestu Šanhaju, in šum reke Biser v Hong Kongu je umirjen.
Zaklical si: »Temna noč muči sonce na najbolj skritem mestu.«
Potem si zamrmral: »Pesnik je le glas svoje dobe, ožigosan z molkom množic.«

Nihče ne ve, za katerim vogalom si izginil, nekje na Mlečni poti.
Dolgi lasje so plapolali za tabo.
Ko bi bil le vsak pesnik tak kot ti!
Tak, da bi se ob slovesu nasmehnil.

Zakaj naj bi se skrivaj podajali v noč
in se objemali čez ramena s solzami v očeh
na ta smrtni dan.

Morje in obala

V spomin oseminpetdesetim sodržavljanom, ki so umrli pri Dovru.
19. junija leta 2000 so britanski cariniki odkrili trupla v zaboju na tovornjaku.
Šestdeset kitajskih ilegalnih pribežnikov. Voznik je zaprl ventilator, ker se je bal,
da bodo cariniki slišali stokanje.
Samo dva pribežnika sta preživela, ker sta stala ob razpoki zaboja.

Črno sonce, mirno morje polzi pod nogami proti vijoličasti obali,
gladko, sijoče in neskončno, kakor bi nevesta hodila proti cerkvi
z vlečko, ki plapola za njo.

Železna vrata Pekla na morski površini plešejo z žarečimi koraki.
Nabrekli od sanj, trepetajoči, zapustijo obalo.
Nenadoma čudna luč, razklano jadro, solzne oči.
Spomini se za vedno zapečatijo.

Med obema obalama lebdijo hrepenenja, ožgana v soncu,
neštete nespeče ure, ohlajene v luni.
Valovi nosijo duše, nabrane v ogrlice, čez morja, čez gore.
Duše jahajo valove in stokajo: »Moram oditi! Moram oditi!
Zakaj je pravljični svet vedno onstran morja?«

Megla ovija morje, krokarji se spreletavajo v zraku,
jutri je bolj in bolj oddaljen.
Nikakor vsi trajekti ne dosežejo obale.
Ni neba, ni zemlje, ni svetlobe, ni vetra, ni vode, ni hrepenenja.
Telesa popadajo, sapa puha, sope,
misli uhajajo, roke se stegujejo proti sivemu nebu.

Valovi butajo v solzne oči in odplaknejo neme želje.
Besede niso potrebne.
Spačeni obraz smrti bo pričal o vaši dokončni nepotešenosti.

Valovi se umikajo, jambor se maje, obrnjen proti pečinam.
Črno sonce se greje in hladi v ritmu plime in oseke.
Vijoličasta črta obzorja je že upognjena in toga, vodi v izdan jutri.

Slana morska sapa češe lase, junijsko sonce pordi obraz.
Med tiri spomina ljubezen ujame čoln, namenjen vrnitvi,
ki v somraku izgine v morju.
Gosta soparna megla se vrtinči proti nebu,
morje spreminja svoja nasprotja,
megla počasi izginja, morje je popolnoma temno.

Podaš se na drugo stran obale,
sonce za tabo postane ravna črta belih papirnatih čolnov,
narejenih iz oseminpetdesetih cvetov hruške.
Nebesa nimajo vrat, na tisoče ostrih osovraženih mečev zabada prsi.

Še zadnjič, nežno, zapiha veter preko glave, tihe noči prepletajo sanje.
Še zadnjič se oči navlažijo ob zvoku jutranjega zvona.
Brezbarvna zastava s petimi zvezdami,
brezbarvna notranja stran potnega lista,
brezbarvne ustnice, valovi popivnajo krike.

Od takrat pa
58 poglavij odličnih preteklosti,
58 krasnih življenj,
58 parov nekoč živahnih oči,
58 src, o, nekoč mladih in nemirnih duš
je med grmenjem in vrtenjem koles
za vedno pogreznjenih v zgodovino molka.

Dovrske pečine so odplaknile vaša imena.
Valovi pljuskajo proti nebu kakor uporni sivi lasje matere.

Položite glave na razmočeno prst.
Zgodnje poletje poje žalostinke o kolesih težkih tovornjakov.
Vi ste kolo, ki vas ne bo nikoli popeljalo v prihodnost.

Ko pa mladenič vesla, ko jadro objame sončni zahod,
ko obraz mladenke prebudi zimo,
takrat naj nevihta razprši zadušljivi večer!

Odšli ste, zdaj ste ledeno mrzli kipi,
58 vas je. Vaše bradavice dišijo po dojenčkih.
Na obraz se je prilepilo pismo brez naslovnika.
Žareče sonce ne priznava vaše tožbe.
Nagnjeni stolpi ste, prazne palače.

Odšli ste, stopili ste pred okovana železna vrata.
Vaše nežne roke tolčejo po luni.
Rumena koža, črne oči, črni lasje nad Dovrom.

Sheng Xue je zbežala s Kitajske, potem ko je preživela poboj protestnikov 4. junija 1989 na Trgu nebeškega miru v Bejingu, večinoma mladih, ki so dva meseca zasedali trg in zahtevali demokracijo. Vojska je pod pretvezo zaščite komunizma pobila več tisoč ljudi, sledile so množične aretacije po vsej državi.

Sheng Xue se je zatekla v Kanado, kjer se neustrašno bori za zaprte kitajske intelektualce. Vsepovsod ji sledijo agenti, živi v nenehnem strahu. Njeni sorodniki na Kitajskem živijo pod nenehnim pritiskom, ne dobijo dela, ne morejo študirati. Sheng Xue je bila letos na Bledu že tretjič, do letos je bila v upravnem odboru Odbora pisatelji za mir pri Mednarodnem PEN-u. Kot predstavnica Kitajskega PEN centra v izgnanstvu je poročala o zaporih na Kitajskem, kjer je natlačenih tri milijone ljudi. Zaprti so zaradi neomajnega verskega ali političnega prepričanja ali zato, ker se ne odpovejo nacionalni identiteti, jeziku ali običajem.

Pesmi Sheng Xue so aktivistične, a njena dobrosrčnost se izraža z lirizmom, napojenim z lepoto narave. Kitajska klasična lirika je naslonjena na tradicionalno slikarstvo, kjer sta pesem in slika navadno zliti v enotno podobo. Pismenke dodajo estetski izraz misli. Sheng Xue je družbeno kritična pesnica po sili razmer. Po njenem nežnem humorju, po krhki postavi, tihem glasu bi pričakovali, da bi bila v drugih okoliščinah pesnica za otroke, ilustratorka pravljic in na kitajsko lutnjo bi igrala sanjske ljubezenske napeve.

Janez Kajzer

Kritika in kazen

Moje ime je Ižmar Kovač, zdaj že dolgo upokojenec, nekoč pa sem bil kriminalist na policijski postaji v nekem večjem gorenjskem kraju, pravkar izšolan in usposobljen, vendar še popolnoma neizkušen začetnik, a tudi nadvse zagnan, prepričan, da bom s svojim delom reševal svet. Izkušnja, ki se mi je pripetila v tistem začetnem razdobju, se je kot svinčena mora za vselej ulegla name. Še zdaj, v častitljivih upokojenskih letih, vedno znova vznika na dan. Kar bom napisal, bo torej predvsem verodostojna izpoved o dogodku izpred toliko let. Da pa bi bil čim bliže resničnim dejstvom, bom večino zgodbe povzel po svoji nekdanji delovni beležnici, v katero sem si zapisoval dejstva in svoje bežne vtise.

***

Tisto jutro je na policijsko postajo (v resnici takrat še na postajo milice, saj se je dogajanje odigravalo sredi petdesetih let prejšnjega stoletja) brez sape planil vaščan in vidno razburjen sporočil, da je v bližini, kake pol kilometra stran, za grmovjem ob poti v gozd naletel na ležečega mladega človeka, oblitega s krvjo. Stopil je do njega in ni zaznal nobenega znaka življenja. Skočil je na kolo in pridirjal, kolikor hitro je mogel. (Telefoni so bili tedaj še redki, mobiji sanjska prihodnost.)

Naučili so nas, da se na takšna sporočila takoj odzovemo, a hkrati podvomimo o njihovi stoodstotnosti. Načelnik je mene in mojega kolega takoj poslal na imenovani kraj, istočasno pa je naročil reševalce, čeprav bi bilo morda pametneje, da bi naročil furgon.

Iz moje beležnice

Lokacija: zunaj naselja, približno 50 metrov pred tablo z imenom kraja. Pot, ki vodi v gozd, obrasla z drevesi. Domnevno truplo leži pod potjo, skoraj docela zakrito z grmovjem. Obraz povsem prelit s strnjeno krvjo. Mlad moški, še fant. V žepih nima nobenega dokumenta. V žepu srajce nekaj drobiža. Oblečen v ponošene, zakrpane modre hlače in srajco s kratkimi rokavi. Rjavi čevlji z dokaj obrušenimi petami.

Komaj sem si na hitro zapisal te vrstice, že je bilo slišati sireno reševalca. Spremljajoči bolničar se je nagnil nad ležečega in rutinsko prisluhnil. Živ je še, je zašepetal. Njegova hipna ugotovitev me je presenetila, saj nisem na fantu prepoznal nikakršnega znaka življenja. Toda bolničar je že začel z umetnim dihanjem. Hip zatem so fanta naložili v reševalca in oddirjali.

S kolegom sva okrog prizorišča zasadila nekaj količkov in med njimi napela rdeč trak. Medtem so se kljub jutranji uri začeli v previdni razdalji zbirati vaščani. Drug drugega so spraševali, kaj se je zgodilo. Tudi midva sva enega za drugim vprašala, ali je morda kaj videl ali slišal. Nihče ni ničesar videl ne slišal.

Iz moje beležnice

Pregled okolice: nikjer nobene ostre skale, ob katero bi se fant, morda nalit, lahko spotaknil in se poškodoval.

Domneva: morda udarjen s topim predmetom v glavo.

Pregled s trakom zavarovanega prizorišča: nobenega predmeta ali česar koli, kar bi pripadalo fantu ali morebitnemu napadalcu. Skozi gosto travo je videti okrvavljena tla. Trava poteptana, nobenega razločnega odtisa čevljev.

Pregled širše okolice: po natančnem razgledovanju ugledava 50 m više ob poti v grmovju debelo leseno palico: dolžina 1,15 m, premer 5 cm; verjetno leskova, olupljena, močno zamazana, že skoraj temno siva. Ne veva, čemu naj bi služila.

Podroben pregled palice: palica je na spodnjem delu komaj vidno obarvana rumeno, zgoraj pa modro. Na njej ni nobene krvave sledi. Palico kot morebiten dokaz vzameva s seboj.

Kraj okrog odvržene palice: nedotaknjen, nobene sledi.

Ugledava poteptano travo na drugi strani poti. Premer kroga poteptanosti: 6 m. Poteptanost temeljita, totalna (očitno je bilo na delu več ljudi), a ni zaznati nobenega uporabnega odtisa čevljev. Bržkone gre za pravo prizorišče napada na fanta, od tod se razločno vidi na vaško cesto in s ceste na ta kraj.

Domneva: prav zato so ga po napadu bržkone odvlekli 50 m stran in ga odložili v grmovje. (Zdi se, da je bilo napadalcev več.) Na kraju ni nobenih sledi ali predmetov. S trakom zavarujeva tudi ta kraj. Z vseh strani fotografirava obe prizorišči.

S kolegom sva se vrnila na postajo in se lotila drugih nalog. Čez uro sem telefoniral na urgenco in povprašal po našem pacientu. Službujoča medicinska sestra je odgovorila, da imajo pacienta v »intenzivni obdelavi«, naj se oglasim pozneje.

Ura je bila že enajst dopoldne. Torej sem pričakoval, da bo fanta kdo pogrešil in po njem poizvedoval. Opoldne: nobenega glasu. Na srečo sem bil tisti dan dežuren do polnoči. Ob treh popoldne: še nobenega glasu. Tedaj sem ponovno zavrtel telefon bolnišnice.

Iz moje beležnice

Dežurni na urgenci dr. R. S. mi poroča, da je fantovo stanje stabilno, vendar je v globoki komi. Podhlajen. Na glavi 12 cm dolga rana nad levim ušesom. Rentgenska slika je pokazala, da je lobanja počena. Posledično morda prizadet del možganov. Pacient bo vseskozi opazovan. Pričakujejo, da se bo prej ko slej zbudil iz kome. Nas bodo obvestili.

Ob petih popoldne: fanta ni še nihče pogrešil.

Ob osmih zvečer so pripeljali k meni objokano žensko preprostega videza, ki je vsa zardela skozi solze povedala, da že od včeraj pogreša sina.

Iz moje beležnice

Napadeni fant je Franc Zorman, dijak zadnjega letnika gimnazije, star 18 let. Ima še dva mlajša brata in prav tako mlajšo sestro. Po navedbah njegove matere ni nikoli dlje izostal od doma, ne da bi povedal, kam je šel. Včeraj pa se ni vrnil. Najprej so mislili, da je odšel v kino ali da se je zamudil s prijatelji. Zjutraj je bila že hudo v skrbeh, a ni prijavila, ker se je bala, da mu ne bi bilo prav. Opoldne prvič pomislila, da bi odšla na policijo, a je še odlašala.

Previdno sem ji povedal, da se je ponesrečil in da je zdaj v bolniški oskrbi. Pristavil sem, čeprav s slabo vestjo, da ni nič hudega in da bo kmalu ozdravel in prišel domov. Ženska je planila v krčevit jok. Z rokami si je pokrila obraz. Vse telo se ji

je sunkovito stresalo. Skozi hlipanje je bilo razbrati en sam vzklik: Franci, Franci, kaj se ti je zgodilo!

Ko se je nekoliko umirila, je vprašala, ali ga lahko obišče. Tedaj sem ji moral povedati, da je v nezavesti in da bo morda bolje, če z obiskom še nekoliko počaka. V varnih zdravniških rokah je, skrbijo zanj.

Zatem sem jo spraševal jaz. O fantu sem moral izvedeti kar največ. Zaupljivo, obračajoč se name kot na kakšnega rešitelja, mi je kljub hlipanju, ki jo je stresalo ves čas, razlagala podrobnosti o svojem sinu. Razumel sem, da ga ima neskončno rada in da bi zanj naredila vse. Da je zelo priden, mi je razlagala. Poprime za vsako delo. V šoli pa mu ne gre najbolje. Želi si, da bi mu šlo bolj gladko. Več o njem pa je razvidno iz moje beležke.

Iz moje beležnice (pogovor s fantovo materjo)

S kom se druži? Pove, da ima več prijateljev, enega v soseščini, drugi so njegovi sošolci. Mati jih večinoma ne pozna, a pravi, da gre za običajne odraščajoče fante.

Ali ima stalno punco? Ne da bi vedela. A gotovo se druži tudi s puncami.

Ali je s kom v konfliktu, sporu, ga kdo iz kakršnega koli vzroka sovraži? Nič ne ve o tem, nič takega ji ni omenil.

Je bil zadnje čase kakor koli nemiren? Ne, ni opazila.

Kaj počne zunaj šole, se ukvarja s športom? Ne, s športom ne, to ga ne zanima. Je pa zelo deloven. Prejšnje šolske počitnice je bil honorarno zaposlen pri gradbenem podjetju, oba meseca. Tokratne počitnice pa, kolikor ve, dela pri nekem mladinskem časopisu v mestu. Časopisi ga vlečejo že od nekdaj. A ne ve prav natanko, kaj dela. Bolj molčeče narave je, sam zase, nič ne pove. Ja, in zelo občutljiv je.

Kaj je delal prejšnji dan? Iz mesta, od tistega časopisa, se je vrnil ob treh popoldne. Nato je šel na sprehod na bližnji hrib. Tam ga je zajela huda nevihta, tako da se je vrnil domov do kože moker. Bil je tako zdelan, da se je potem, ko se je preoblekel, izjemoma ulegel in trdno zaspal. Spal je kakšni dve uri, ko ga je prišel nekdo iskat.

Kdo? Tistega ni še nikoli videla, a je sklepala, da se morata poznati. Rekla mu je, da spi. Prišlec jo je prosil, naj ga zbudi, ker je važno. Zbudila ga je. Sin je bil ves omotičen in ni razumel, kdo ga išče. Zdelo se je, da prišleca ni pričakoval. Nato je odšel z njim.

Kakšen je bil tisti fant? Ne prevelik, kar lepo oblečen, nekoliko starejši od sina, morda 20, 22 let star. S precej dolgimi lasmi. Govoril je lepo, gladko, razločno.

Kam sta odšla? Ni ga vprašala, ker nima rad, da ga kar naprej kaj sprašuje. Ne ve, kam sta odšla. Tistega fanta ni še nikoli videla. Ne ve, kdo je bil.

Ob koncu pogovora sem ji nekoliko podrobneje spregovoril o sinovi poškodbi. Ponovno je planila v neutolažljiv jok. Skušal sem jo potolažiti z zagotovilom, da jo bomo o sinovem zdravstvenem stanju vsekakor sproti obveščali. Svetoval sem ji, naj ob prvem obisku v bolnišnici vzame s seboj sinovo zdravstveno izkaznico, saj zdaj niti ne vedo, kdo je njihov pacient.

*

Dvanajsti dan po dogodku so me obvestili iz bolnišnice, da se je pacient Franci Zorman prebudil iz globoke nezavesti. Lahko ga obiščemo. Nemudoma sem pohitel v bolnišnico, kjer so me že pričakovali. Njegov zdravnik me je seznanil z njegovim stanjem.

Iz moje beležnice

Pričakovana oslabelost. Rano na glavi so zašili in šive že pobrali. Poškodba lobanje je neznatna in se bo po vsej verjetnosti zacelila. Navkljub temu je pričakovati psihične spremembe, morda delno izgubo spomina. Na vprašanje zdravnika, kaj se mu je pripetilo, fant ni znal odgovoriti.

Zatem sem fanta obiskal v njegovi bolniški sobi. Razložil sem mu, da njegov primer raziskuje policija; da bi mu radi pomagali. Prosil sem ga, naj mi natanko popiše večer pred dogodkom. Zdel se je sodelujoč. Z naporom se je potopil v večer pred dvanajstimi dnevi in povedal približno tole:

Iz moje beležnice

– *Zgodilo se je, ko sem se vračal domov.*

– Kje pa si bil prej?

– *Ne spomnim se, ja, ne spomnim se … Bilo je že pozno zvečer … Zunaj je bila tema … Nenadoma se je zabliskalo … Ne zunaj, znotraj … To je vse … To je vse.*

– Ali ni prej nekdo prišel pote? Kam pa sta odšla?

– *Tega se ne spomnim. Kam pa sva odšla? Kdo pa je prišel?*

– Po nevihti si doma trdno zaspal. Prebudila te je mama in ti povedala, da te nekdo išče. Pomembno je, da se spomniš, kdo je bil to. Morda tvoj sošolec, prijatelj, znanec, neznanec?

– *Nikogar se ne spomnim. Samo zabliskalo se je in začutil sem močno bolečino. To je vse.*

Obmolknila sva. Zatem sem ga spraševal, s čim se ukvarja, razen s šolo seveda. Odgovoril mi je, da z ničimer posebnim. S takšnimi rečmi pač kot drugi vrstniki. Vprašal sem ga, ali ne sodeluje pri nekem časopisu. Ja, mi je rekel, to sem pa pozabil. Res je, zdaj, med počitnicami, sodelujem pri mladinskem tedniku. Honorarno. Zmenil sem se za dva meseca. Ja, to me zanima.

Vprašal sem ga, o čem piše. Odgovoril mi je, da o različnih stvareh, predvsem o mladinskih, na primer o amaterskih gledaliških skupinah, o šolskih listih, ja, včasih tudi kakšne bolj vesele stvari, takšne »zajebancije«, to imajo bralci radi. Vprašal sem ga, ali je v zadnjem času objavil kaj takšnega, kar bi lahko koga vznemirilo. Odgovoril mi je, da nič takšnega.

Nato sem ga spraševal, s kom se druži. Kakšni so njegovi prijatelji, kakšni so njegovi odnosi z njimi? Se je v zadnjem času s kom skregal, spopadel, je nastal kakšen konflikt?

Ne, prijatelji so v redu, mi je zatrdil, odnosi so normalni, z nikomer se ni skregal ali spopadal.

Ga kdo iz kakršnega koli vzroka sovraži?

Ne da bi vedel, mi je odgovoril.

Zdaj pa posebno vprašanje: Je kakšnemu fantu v zadnjem času prevzel punco?

Ne, se je zasmejal, saj nimam nobene punce. Prave punce sploh še nisem imel.

Zaželel sem mu, da čim prej ozdravi in se vrne domov. Tisti trenutek je v sobo vstopila njegova mama. Oči je imela nasmejane, cekar, ki ga je stiskala v rokah, je bil bržkone poln dobrot. Hitro sem se poslovil. Stvari se nekako urejajo.

*

Nekakšen šesti čut mi je narekoval, naj si pobližje ogledam časopis, pri katerem je mladi Franci sodeloval. Najavil sem se urednici. Ko sem povedal, da sem krimi-

nalist, sem začutil v njenem glasu nekakšno zadrego. Mlada urednica očitno še ni imela opravka s kriminalnimi primeri. Razložil sem ji, kaj se je pripetilo njenemu zunanjemu sodelavcu, in jo prosil za pomoč. Zelo se je začudila, moje sporočilo jo je očitno vidno vznemirilo. Rade volje je odgovorila na nekaj mojih vprašanj.

Pojasnila je, da Franci Zorman sodeluje s tednikom kake pol leta. Med šolskim letom je sodeloval bolj poredko, zdaj, v počitniških mesecih prihaja v uredništvo vsak dan. Ja, piše o mladinskih temah. Po njenem mnenju je prav nadarjen, zlasti mu ležijo vesele zadeve, v katerih pride do izraza njegov smisel za humor, ironijo in satiro.

Vprašal sem jo, ali s satiričnim obravnavanjem snovi morda ne pretirava.

Ne, mi je odgovorila, po njenem mnenju ne. Vsekakor pozna mero.

Ali je v zadnjem času napisal kakšen prispevek, ki bi lahko koga prizadel? sem še vprašal.

Ne, ne … je rekla. Nato pa: Ja, je pa napisal enega, ki je nekako širše odmeval. Čakajte, da vzamem v roke časopis. Ja, tule je. Naslov članka se glasi: Prebodeno lectovo srce. V njem nekako ironizira gledališke amaterje, ki uprizarjajo kičaste operete, no, ne ravno operete, ampak spevoigre. Bolje, da si preberete sami!

Citat iz mladinskega tednika

Operete, kot je Prebodeno lectovo srce, navadno obravnavajo življenje turistov v gorah ali ob morju. To je treba pohvaliti, ker so cene letos na morju precej visoke, takšna opereta pa lahko gledalcem za malo denarja pričara vsaj nekoliko počitnic, čeprav zrak v dvorani nikakor ni tako čist kot ob morju ali v gorah. V taki opereti navadno obvezno nastopajo vrhunski športniki, hotelir, visoki uradniki, preoblečeni v preproste turiste, in dekle, okrog katere se odvija vse dogajanje. Na odru mrgoli ljubezenskih izjav, kar simbolično ponazarjajo vsepovsod obešeni srčki. Da te ljubezni niso vedno srečne, dokazuje veliko srce, prebodeno s kranjsko marelo. Sporočilo takšne operete je nično, igralska izvedba okorno stokajoča. To ni ne umetnost, ne zabava, ampak eno samo zapravljanje dragocenega časa tako sodelujočih kot tudi gledalcev …

Postal sem pozoren na dejstvo, da pisec sploh ni omenil kraja, kjer naj bi opereto uprizarjali. Ko sem odložil časopis, mi je urednica pojasnila, da je glosica Franca Zormana naletela na nenavadno živahen odmev. Iz nekega štajerskega mesta se je oglasil vodja gledališke skupine, ki je menda uprizorila prav to spevoigro. Reagiral je zelo razburjeno, češ da pisec sramoti žlahtno prizadevanje njihovih amaterskih gledališčnikov. Svetovala mu je, naj odgovori pisno in mu bodo odgovor objavili. A četudi je tega že deset dni, odgovora še niso prejeli. Če prav razume, odgovora tudi ne bo.

Iz nekega dolenjskega kraja pa je neki F. Z., torej človek z enakimi kraticami, kot jih uporablja Franc Zorman (ja, treba je pojasniti, da je bila glosa podpisana samo z začetnicama), v telefonskem pogovoru razložil, kako v njegovem kraju mislijo, da je članek napisal on in mu celo grozijo, da bodo z njim obračunali. Urednico je prosil, ali mu lahko napiše potrdilo, da on ni avtor inkriminiranega članka. Seveda mu ga bo napisala, če bo potrebno.

Urednico sem vprašal, ali so se odzvali tudi amaterji iz kraja, ki ga je imel v mislih njihov mladi sodelavec, torej iz njegovega kraja, čeprav ga v svojem spisu ni imenoval.

Ne samo da ga ni imenoval, se je zasmejala urednica, tudi meni ni povedal, katere amaterje je imel v mislih. Vprašala pa ga tudi nisem. No, morda je tako celo bolje. Sicer pa: ne, za kakršen koli tretji odziv ne ve.

Odločil sem se, da bo moj naslednji korak ogled inkriminirane spevoigre *Prebodeno lectovo srce*. Pozanimal sem se, kdaj bo na sporedu, in dva dni pozneje sem že sedel v prenapolnjeni dvorani vaškega kulturnega doma, obkoljen s stotero starejšimi ženicami in njihovimi možmi, ki so vsi vznemirjeno čakali, da se odgrne zastor.

Ko se je razgrnil in so se na oder uperili močni žarometi, je po njem zakorakal neroden možakar v starinskih irhovkah, pokrit z lovskim klobukom, okrašenim s petelinjim peresom. Med poudarjenim korakanjem si je v ritmu nekaj brundal. Prav kmalu so na oder priplesale dečve v prav takšnih starinskih oblačilih, nato pa so v zboru zapeli gromko pesem. Ta uvertura je nekako ponazarjala veselo življenje v nekdanji vasi. Gledalcem v dvorani so se iskrile oči … Moje oči pa so skrbno preiskovale oder. A niso odkrile ničesar. Po uvodnem petju in nekaj dialogih, ki so razkrili, o čem bo v veseloigri govor, se je iz ozadja zaslišalo prešerno govorjenje in glasno vriskanje. Napeli smo oči, da bi videli, kdo prihaja. In že so s strani stopali na prizorišče turisti v nekdanjih turistovskih opravah, vsi razigrani, celo razposajeni in nadvse glasni. Vsi oklobučeni in z nahrbtniki, nekateri s pipami. Prav vsak izmed njih je v rokah držal krepko turistovsko palico in z njo bobneče tolkel po odru.

Oči so mi obstale na palicah. Bile so preproste, dolge dober meter, s premerom kakšnih pet centimetrov, zgoraj enake kot spodaj, torej brez ukrivljenega držala. Ali nisem takšno palico že nekje videl, prav takšno? Ja, palica, ki smo jo našli odvrženo ob poti v gozd in ki je bila kot morebitni dokazni predmet zdaj spravljena v našem policijskem depoju, je bila natančno takšna. Ko sem izostril pogled, sem lahko zaznal, da imajo vse palice na odru, tako kot najdena, zgoraj rahlo rumenkasto pasico, spodaj pa modro. Ja, naša palica je bila ena izmed njihovih. Z očmi sem se sprehodil od enega do drugega amaterskega turista, bilo jih je dvanajst in so predstavljali nekakšen vriskajoč zbor. Vsak izmed njih je živahno operiral s svojo palico, potrkaval z njo ob tla, zamahoval z njo … razen enega, ki je nekoliko žalostno koračil med njimi brez palice. Takoj sem razumel, da je njegova palica … spravljena pri nas. Zadosti. Pogled na oder me je dokončno prepričal, da je inkriminirana palica izvirala od tod in da je mladega Franca Zormana, ki si je dajal duška z ironičnim časnikarstvom, napadel eden izmed teh prešerno razpoloženih igralcev, morda pa jih je bilo celo več.

Mukotrpno sem sledil vse prej kot zabavnemu dogajanju na odru. Spevoigra *Prebodeno lectovo srce* je bila v celoti skromen amaterski izdelek, šušmarski; ceneni dramski zapleti, prežvečene ljubezenske intrigice, izmišljen svet, ustvarjen zgolj zato, da bi nezahtevne gledalce spravil v smeh. Strinjal sem se z oceno mladega časnikarja; bila je celo zelo mila, premila. Toda dobro, če si ljudje žele takšne zabave, če jim to raztegne usta, udobrovolji srce …

Toda kako naprej? Napadeni se ničesar ne spomni, celo tega ne, da ga je prišel eden od nastopajočih iskat domov. Vse, kar imamo, je tista palica. Premalo. A sem se odločil, da po končani predstavi stopim v zaodrje in poskusim. To me nič ne stane.

Ko se je viharno ploskanje poleglo in se je zastor, pred katerim so se razvrstili klanjajoči se igralci, razgrnil vsaj petkrat, so se zadovoljni gledalci začeli razhajati. Jaz pa sem po treh stopnicah, ki so ločile oder od parterja, smuknil za zastor, kjer so se nastopajoči že začeli preoblačiti. Vprašal sem po režiserju. Povedal sem mu, od kod prihajam. Pokazal sem mu službeno izkaznico (bil sem v civilu, a sem se pripeljal s službenim policijskim avtomobilom; ne brez razloga, policijski avto je vedno zelo opazen). V nekaj besedah sem mu razložil, zakaj sem prišel. Slišal je za

napadenega fanta, a mu ni prišlo na misel, da bi nočni dogodek povezoval s člani svojega ansambla. Malce predrzno sem navrgel, da imamo kar nekaj dokazov.

Predirno me je pogledal, nato pa glasno pozval igralce, naj se za trenutek zgrnejo okoli naju. Radovedno so prisluhnili.

Omenil sem, da verjetno vsi vedo, za kaj gre. In nadaljeval z drzno trditvijo, da so bili med policijsko preiskavo zbrani dokazi, ki kažejo na to, da so bili storilci (za vsak primer sem uporabil množino) nekateri izmed tu zbranih. Na kraju dogodka so pustili svoje sledi, sem rekel, tako kot običajno. Imamo njihova imena, toda pametneje in bolje je, da se javijo sami. Sodišče bo to znalo upoštevati in jim bo prisodilo nižjo kazen kot sicer.

Ob omembi sodišča je okrog naju nekoliko završalo in takoj zatem potihnilo. Javil se ni nihče. Sklepal sem, da sem s svojim drznim poskusom pogorel. Tedaj pa so posamezniki vseeno spregovorili. Da bi se oprali, seveda. Govoričili so o svojih kulturnih prizadevanjih, o trudu, ki ga prostovoljno vlagajo v svoje delo, in povrhu še zastonj. O tem, da so bili vsi do zadnjega zelo razžaljeni, ko so prebrali tisti članek. Čeprav pisec res ni omenil kraja, kjer naj bi igrali *Prebodeno lectovo srce*, vsi vedo, da gre zanje. Ja, pisanje tistega dijačka jih je res prizadelo. Torej so se želeli z njim pogovoriti in so ga šli iskat na dom (!) ter ga privedli prav sem v zaodrje kulturnega doma. Pisarček pa je vztrajal pri svojem. Prigovarjali so mu, naj bi članek preklical in se opravičil. Povabili so ga, naj pride večkrat mednje, da se bo na lastne oči prepričal o njihovem hvalevrednem početju. Naj si ogleda gledalce, kako se smejejo, ploskajo …

On pa nič. Kot da je nekakšen bog, ki vse ve.

Potem pa ste šli za njim in ga dotolkli, sem rekel. In nadaljeval s svojo drznostjo: Če se ne bo nihče javil, bomo morali po službeni dolžnosti storiti svoje!

Tedaj je eden izmed igralcev, našemljen v turistovski klobuk, stopil za korak naprej in rekel: Jaz sem bil. Nič se ne bojim.

Drugi so molčali. Slišati je bilo rahlo pokašljevanje. Tedaj pa sta stopila naprej še dva igralca in rekla: Tudi midva sva bila. Nič se ne bojiva. Preveč je izzival, je pač fasal svoje.

Zapisal sem si njihova imena in druge podatke. Rekel sem, da morajo ostati na voljo preiskovalnim organom. Bolj bodo sodelovali, bolje bo zanje.

Naslednje jutro sem s svojimi ugotovitvami seznanil načelnika postaje. Opozoril sem ga, da je naš edini dokaz tista palica. Toda saj imamo priznanja treh članov druščine. Zadostuje za obtožbo.

Čestital mi je k uspešni in hitri preiskavi. Predlagal mi je, naj svoje izsledke natančno premislim in zapišem. O zapisanem bova skupaj prediskutirala in se nato odločila za nadaljnjo pot.

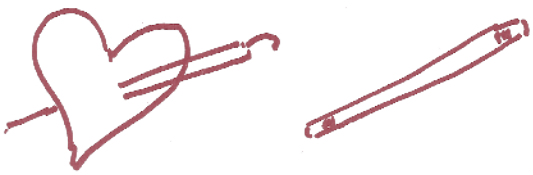
Dan pozneje sem mu odnesel svoj zapisnik z natančnim popisom kraja in časa napada, z opisom zdravstvenih posledic za napadenega, ki pa še niso bile povsem gotove, in seveda z imeni in podatki o napadalcih, in z opisom moralne odgovornosti drugih članov amaterskega društva, ki sicer niso sodelovali pri napadu, a so ga tiho (v resnici glasno) odobravali. Načelnik je krepko vzdihnil. Zdel se je zaskrbljen. Ponudil mi je stol, naj se usedem. Pogovoriva se, mi je rekel.

Ne gre vedno tako, kot bi si človek želel, je začel. Res sem vesel, da vam je v tako kratkem času uspelo razrešiti problem. Oba veva, da kriminalnemu dejanju

sledita obtožba in kazen. Tudi v tem primeru bi moralo biti tako. Toda, glejte, so neke olajševalne okoliščine. Prvič, upoštevati moramo, da so bili amaterji res zelo užaljeni, naj so imeli prav ali ne. Jezen človek pa včasih pretirava. Res je, da so tistega fanta dotolkli s tisto palico, ki jo hranite kot dokazno gradivo. A si niso predstavljali, da se bo končalo tako hudo. No, saj veste, s palico so mu mislili samo zagroziti, ga preplašiti.

Malce je postal, nato pa nadaljeval: Saj me razumete, da to, kar vam govorim, niso čisto moje misli. Seznaniti vas moram, da tisti trije fantje, ki so se vam javili kot storilci, vašega zasliševanja niso ohranili zase. Vsaj eden izmed njih je obvestil svojega očeta, prvoborca, da veste, no, zdaj znanega funkcionarja. Ta je uporabil svoje visoke zveze. Danes navsezgodaj so urgirali s samega vrha; za oba bo bolje, da ne omenjam imen. Tam zgoraj se strinjajo, da fantje niso ravnali prav, pravijo pa, da jih bo to izučilo in da se ne bo več ponovilo. Upoštevati da moramo zasluge njihovih očetov. Glejte, ničesar ne moreva storiti. Bom rekel takole: Na priznanja fantov bova pozabila. Drugih dokazov itak nimava, če odmisliva tisto palico. Bo še ena zadeva ostala nerešena, ne bo ne prva ne zadnja … Prav? Tudi če midva misliva drugače, ne moreva ničesar narediti, prej ko slej bi pogorela.

Zaključna risba iz moje beležnice

Kakšen dan pozneje sem tisto palico vzel iz depoja, jo prelomil in prelomljene kose vrgel v zabojnik.

Napadeni fant, Franc Zorman, je bil po nekaj mesecih odpuščen iz bolnišnice. Nekako sem izvedel, da ni nadaljeval šolanja. Opustil pa je tudi svoje obetajoče časnikarstvo. Preprosto povedano: udarec mu je odnesel nekaj spomina. Najbrž pa tudi nekaj sposobnosti sklepanja in učenja ter izražanja. Slišal sem, da je bil na podlagi medicinskega izvida oproščen vojaščine. Vsaj to.

***

Čez leta sem ga nenadoma ugledal na ulici. Vsekakor, to je bil Franc Zorman. Videti je bil precej starejši, neobrit je učinkoval zanemarjeno. Nekdanji bistri pogled je nekako zakrknil. Bil je oblečen v delovno oblačilo komunalnega delavca. Pred sabo je potiskal plastičen zabojnik. Z dolgo oprijemalko je pobiral smeti na ulici in jih metal v svoj zabojnik. Vedel sem, da to samotno delo opravljajo delavci, ki jih ocenijo kot manj prilagodljive za kolektivno delo. Zdelo se je, da me je prepoznal in se zato nekoliko nasmehnil. Celo rahlo dvignil roko v pozdrav.

O mojih lectarjih nisem slišal nikoli več. Poniknili so med množico drugih spoštovanih državljanov. Preminile pa so tudi lectarske spevoigre, kakor premine vse na tem svetu. No, razpisal sem se. Morda bom poslej uspel pozabiti neljubi dogodek in, milo rečeno, svojo nemočno vlogo, ki sem jo odigral v njem.

Matija Remše

Biti z naravo

Dvema izmed treh knjig, ki jih za ta prispevek jemljem v roke s knjižne police Celjske Mohorjeve družbe, sem bil urednik. Vem, kako smo se še o tretji pogovarjali, da bi ji bilo morda mesto v redni zbirki, pa je pretehtalo mnenje, da bo uspešnica in bo torej izšla v večjem številu izvodov tudi mimo nje, kar bo gospodarskemu učinku založbe še bolj pripomoglo. Tako se je zgodilo in *Razvajenost* je izšla v mnogih ponatisih.

Ko je danes pred menoj knjiga *Biti z naravo*, mi spomin zanese v daljne leto 1967/68. Preživel sem ga v frančiškanskem noviciatu na Kapeli nad Novo Gorico kot gimnazijski maturant v družbi z Jankom Žagarjem (za seboj je imel že del gozdarske fakultete), Markom Novakom (že dve leti je prej študiral matematiko) in Janijem Čožem (dokončal je študij angleščine na Pedagoški akademiji). Bilo je leto redovnega šolanja (magister p. Karel Dijak OFM), še bolj pa leto življenja z naravo in v njej, med obdelovanjem kapelskih in svetogorskih (skalniških) frančiškanskih posesti in vsakovrstno krepčilno fizično dejavnostjo.

Pozneje, ko že nisem bil več v redovni skupnosti pa še vedno njen satelit v Našem tromostovju, mi je p. Kazimir (Jani Čož) – čeprav je bil (zdaj je že nekaj časa med pokojnimi) malo samosvoj, je bil poštenjak in v njem ni bilo zvijače; zanimalo ga je marsikaj in rad se je oziral preko meja – prinesel v branje angleško knjigo visoko šolanega severnoameriškega Indijanca iz rodu Standing rock Sioux, Vinea Delorie, zagovornika življenjskih in duhovnih vrednot ter buditelja staroselcev, z naslovom *We talk, you listen* (*Mi govorimo, vi poslušajte*). Uvodno poglavje sem prevedel za revijo *Znamenje* in v obliki dialoga z avtorjem postavil na Jamo pod Pršivcem v Bohinju, kjer smo včasih smeli taboriti z dovoljenjem tedanje radovljiške občine. Delček navajam po spominu: »Poglej, kaj vse smo ustvarili in kolikšen je napredek,« reče ob pogledu na manhatnske nebotičnike beli prijatelj Delorii, ko se sprehajata ob urejeni reki. »Kaj bi bilo, če bi vse to ostalo v vaših rokah?« »Če bi mi še gospodarili tod, bi bila voda reke bistra in v njej bi mrgolelo vsakovrstnih rib. Na bregovih bi se pasla jelenjad in srnjad in na kvadratnem metru zemlje, ki jo je umoril asfalt, bi živelo znatno število živih vrst. Omogočale bi preživetje druga drugi in navsezadnje tudi človeškim bitjem, kakor smo se nekoč imenovali,« odgovarja rdečekožec. »Zdaj pa se bojim odvreči cigaretni ogorek v to čokoladno brozgo kemikalij, saj ne vem, ali ne bo v trenutku zagorela, do koder seže oko.«

Bila so in so še ljudstva, žal manjšine, ki nedvomno znajo biti z naravo. Nam, zahodnjakom, gospodarjem atoma, elektrona in dvojne vijačnice in slepo vdanim častilcem lastnine ter dobička, pa se to nekako težko še posreči. In vendar nikjer ni rečeno, da mora biti gospodovanje stvarstvu zgolj nepremišljeno skrajno izčrpavanje in uničevanje. Da moramo biti kot človeška vrsta neogibno smrtonosci. Vedno znova se moramo zavestno opominjati, od kod prihajamo in da je stik s koreninami v osnovi lahko zdravilo naših osebnih in okoljskih tegob. K temu v svoji knjigi *Biti z naravo. Z naravo do telesnega in duševnega zdravja* (Mohorjeva družba 2001, redna knjižna zbirka, 14,7 cm x 20 cm, 197 str.) vabi geštalt terapevt Bogdan Žorž.

Bogdan Žorž, *Biti z naravo. Z naravo do telesnega in duševnega zdravja*, Mohorjeva družba, 2001

Rojen je bil 27. februarja 1948 v Dorberku na Vipavskem. Po diplomi na Filozofski fakulteti v Ljubljani je bil zaposlen v Centru za socialno delo v Novi Gorici. Strokovno se je usposabljal za delo z osebnostno in vedenjsko motenimi otroki in mladostniki. Izpopolnil se je zlasti v geštalt terapiji in leta 1995 zaključil drugo stopnjo podiplomskega usposabljanja. Razvil je izviren družinski model pomoči otrokom in mladostnikom. Leta 1998 se je osamosvojil in v Čepovanu začel z ženo voditi zasebni zavod, namenjen otrokom, mladostnikom in družinam v stiski. Prirejal je različne delavnice s področja vzgoje, medsebojnih odnosov, komunikacije, duhovnosti itd. Pridobil je evropsko diplomo iz svoje terapevtske smeri in postal član EAGT (Evropske zveze za geštalt terapijo). Predsedoval je tudi slovenskemu tovrstnemu društvu. S knjižno predstavitvenih novinarskih konferenc se ga spominjam kot skromnega in raje molčečega kot zgovornega, resnobnega avtorja. Umrl je prezgodaj, 6. marca 2014.

Knjiga *Biti z naravo* je sestavljena iz dveh delov. V prvem, bolj teoretičnem, Žorž celovito razmišlja o človeku, njegovem mestu v stvarstvu in o tem, kako išče pomoči. V naravi spoznava svojo učiteljico, prijateljico, zdraviteljico in duhovno vodnico. Vsaki od teh njenih vlog posveti še posebno pozornost. V drugem delu je vrsta kratkih opisov doživetij v naravi s skupinami mladih, lahko tudi skupinskih vaj, od katerih ima vsako(a) svojo poanto za razvoj samorazumevanja posameznika – za osebnostno in skupnostno rast. Knjiga je bogato opremljena s fotografijami, ki so jih prispevali Janko Jeromen, Oton Naglost in Alenka Veber. Avtor za slikovitost in razgibanost uporablja tudi izbrane navedke iz slovenske lirične in epske literarne dediščine. Vsekakor berilo, ki ga preberemo v enem zamahu ali občasno jemljemo v roke in se zamislimo ob posameznostih; lahko tudi priročnik za voditelje skupin.

> V prvih letih po diplomi, ko sem se samemu sebi zdel še zelo pameten in učen, sem smisel svojega življenja videl v uspehu, v ugledu, ki si ga lahko pridobim v družbi. Pomembno se mi je zdelo, da se vključujem v reševanje vseh življenjskih problemov – v krajevni skupnosti, samoupravnih interesnih skupnostih, društvih, v kulturi ...
> In tako sem nekega dne spoznal, da se s tem zaganjanjem v najrazličnejše dejavnosti vedno bolj odtujujem od samega sebe, od duhovnih vrednot, v katerih sem bil vzgojen – in od narave. Začutil sem praznino, v kateri sem se znašel, začutil sem neznansko željo, da se vrnem nazaj k vsemu, kar sem medtem izgubil.
> A poti nazaj v življenju ni. Nikoli je ni – in je tudi zame ni bilo. Šel sem lahko samo naprej. Se soočil s svojo praznino, jo sprejel kot svojo resničnost, in od tu začel graditi dalje.
> In tu sem povsem na novo odkril naravo. Iskal sem samega sebe, ki sem se izgubil nekje v svoji pomembnosti. Previdno in z dvomi sem iskal tudi Boga, od katerega sem se oddaljil, saj se k tistemu otroško naivnemu Bogu, h kateremu sem se zatekal v otroštvu, nisem hotel vrniti. Našel pa sem najprej naravo.

Kot prijateljico, ki me je razumela in me brez pridržkov sprejela takšnega, kakršen sem bil. Kot zdraviteljico, ki je znala potrpežljivo lečiti moje stiske. In kot duhovno voditeljico, ki me je vešče, varno in potrpežljivo vodila proti Bogu. Da, tako vešče in prepričljivo, da sem v nekem trenutku tudi pod vplivom zena in transcendentalne meditacije, kjer sem tudi iskal odgovorov za svojo notranjo praznino, skorajda sprejel to naravo za svojega boga.
Geštalt terapija, v katero sem se v svojih podiplomskih študijih uporno zagrizel, mi je pri mojem približevanju naravi pomenila pomembno oporo. Z njeno pomočjo sem lažje premagoval odpore in predsodke, saj me je učila, da mi komunikacija z naravo lahko služi kot most, kot medij pri navezavi prekinjenega stika z nekaterimi deli svoje osebnosti, s katerimi sem bogsigavedi kdaj in zakaj prekinil stik, pa sedaj uporno in moteče rovarijo po moji podzavesti.
In tako sem počasi in postopoma, še sam ne vem natanko kdaj in kako, uspel v sebi uskladiti svojo prvinsko navezanost na naravo, psihologijo, oziroma natančneje geštalt terapijo, ki sem jo sprejel za svoje strokovno izhodišče, ter svojo nemirno duhovnost v iskanju Resnice.
To je bila moja pot. A vsak človek ima svojo, vsak hodi po svoji poti, vsak gleda okrog sebe s svojimi očmi, razmišlja s svojo pametjo in vgrajuje v doživljanje svoje izkušnje.

Žorž se ne vsiljuje, ne podaja receptov – deli pa z nami svoja doživetja, svoje izkušnje in svoja najgloblja spoznanja.

Tako je tudi z naslednjo njegovo knjigo: *Razvajenost, rak sodobne vzgoje* (Mohorjeva družba 2002, Družinska knjižnica 42, 13,8 cm x 19,5 cm, 184 str.).

V uvodnem delu se sprašuje o razvajenosti, kako nastopa v pravljicah in v Svetem pismu, ugotavlja pomanjkanje obravnave razvajenosti v strokovni literaturi, razmišlja o mehkužnosti v zahodni kulturi, podaja opredelitev razvajenosti in njene posledice v telesnem, socialnem, čustvenem in duhovnem razvoju. V drugem, bolj praktičnem delu knjige opisuje svoja srečanja z razvajenostjo in njenimi razdiralnimi posledicami v različnih okoliščinah: v materialnem obilju, pomanjkanju, pre-varovanosti, ob popustljivosti premehkih staršev, v prostosti in razpuščenosti, ob vzgojni zanemarjenosti in čustveni podhranjenosti itd. Na koncu odgovarja na vprašanje, ali je razvajenost ozdravljiva s spoznanjem, da proti njej pomaga le trdo in resno delo za novo vzpostavitev samega sebe iz temeljev, z dna. Z duhovitimi karikaturami znane Aljane Primožič ilustrirani knjigi je spremno besedo napisal dr. Jože Ramovš, ki med drugim pravi: »Branje rokopisa me je navdušilo. Prepričan sem, da bo branje te knjige ter razmišljanje in pogovori ob njej mnoge starše obvarovalo pred usodno zmoto razvajanja svojih otrok. Avtor je nazorno, z mnogimi vsakdanjimi primeri, obenem pa strokovno poglobljeno razgrnil pogubno starševsko in vzgojiteljsko razvajanje.« Pridružuje se mu magister psihologije Janko Bohak:

Bogdan Žorž, *Razvajenost, rak sodobne vzgoje*, Mohorjeva družba, 2002

> Bogdan Žorž je avtor izvirnega in uspelega projekta dela z mladimi. Kot pravi sam, razvajanje ni v tem, da bi imeli otroka preveč radi, marveč v tem, ker ga s tem prikrajšamo za pomembne izkušnje, brez katerih bo v življenju težko shajal. Sodobno starševstvo je polno dvomov in zahteva veliko truda. V teh dvomih in tem trudu je nova knjiga Družinske knjižnice Celjske Mohorjeve v dragoceno pomoč.

Dr. Stanko Gerjolj pa zapiše takole:

> Kako postati zmagovalec brez truda? Ali ni to vprašanje, ki ima svoje korenine prav v razvajenosti? Avtor Bogdan Žorž pove o razvajenosti po eni strani preveč, po drugi pa premalo. Preveč zato, ker se v njej prepoznam tudi sam, premalo pa zato, ker me ob tem prav nič ne razvaja. Če želiš zmagati, se uči, delaj in boš zmagal. Za to pa knjiga pove dovolj. Sodobni človek jo potrebuje kot suha zemlja rahlega in vztrajnega dežja.

Pa še nekaj Slomškovih misli, ki jih je v svoje delo vpletel avtor sam:

> Preljubi starši, ki svojim otrokom srečno življenje želite, obvarujte jih vsake razvade! Ni bogat, kdor veliko ima, ampak kateri malo potrebuje, ker razvajen ni. Ni srečen, kdor ima vse, kar poželi, ampak kdor rad za dobro vzame, kar mu Bog da.
> Kako slabo ravnajo starši, ki svoje otroke mehkužijo, jim vse po volji pustijo, glavo s prevzetnimi mislimi napolnijo, čez svoje otroke nikoli kaj hudega slišati ne marajo, od otrok pa radi sprejemajo tožbe čez druge. Iz dobre šole rastejo dobri časi, iz slabe pa slabši. Časi so taki, kakršni so ljudje. Boljših ljudi pa ne bo, dokler ne bo bolje vzgojenih otrok.

Kakor je Bogdan Žorž oral ledino na področju vprašanja razvajenosti, tako jo je tudi s svojo knjigo o vzgojnem poslanstvu starih staršev (*Stari starši in njihovo vzgojno poslanstvo*, Mohorjeva družba 2006, redna knjižna zbirka, 14,7 cm x 20 cm, 171 str.).

> Vsekakor je starševstvo nekaj izjemno velikega, večjega od starostarševstva. Vendar je starostarševstvo nekaj povsem drugačnega. Ko sem razmišljal, v čem je ta drugačnost, pravzaprav nisem našel povsem jasnega odgovora. Najbrž se tu prepleta nekaj stvari, ki se jih zavedamo, nekaj pa tudi nezavednih. Najprej bi rad omenil zrelost – starševstvo sem sprejel, kot se mi sedaj dozdeva, kljub univerzitetni diplomi dokaj nezrel. Vesel sem bil, ponosen, a dvomim, da sem se zavedal razsežnosti tega poslanstva. Starostarševstvo sem sprejel že z neko mero življenjske zrelosti, ko je življenje imelo zame že povsem drugačen, globlji in večji pomen. Rad

Bogdan Žorž, *Stari starši in njihovo vzgojno poslanstvo*, Celjska Mohorjeva družba, 2006

> bi dodal tudi občutek ponosa, ki se ga ne sramujem, ki ga ne doživljam kot hvalisavo razkazovanje, ampak kot globoko zadovoljstvo ob zavedanju, da je moja starševska naloga opravljena …
> Toda komaj sem postal nono, kot rečemo staremu očetu pri nas, sem spoznal, da o svoji novi vlogi ne vem skoraj nič!

Izziv za knjigo so mu bila predvsem vprašanja, ki so mu jih ob raznih srečanjih o tej temi postavljali ljudje. Kakor vse Žorževe knjige tudi ta v začetku pred bralcem razgrne nekaj sistematično teoretičnega razmišljanja o vlogi starih staršev nekdaj in danes, o podobi družine v slovenskem literarnem izročilu, kako nam naslika stare starše telefonska anketa, kaj menijo o njih otroci. Ugotavlja, kako jih obravnava naša tedanja zakonodaja in kako obravnava stare starše sodobni razviti svet.

V drugem sklopu nam oriše stare starše, kakor jih je srečeval v svoji posvetovalnici: posesivne očete, posesivne mame, popravljavce lastnih napak, kritizerje, nezmotljive nadzornike, nadležne obiskovalce, zastonjske serviserje, dežurne krivce, tiste, ki imajo vnuke za igračke …

V tretjem sklopu postavlja vprašanje, kako biti ali postati dobri stari starši, in predlaga obračun z lastnim otroštvom (oceno svojega socialnega, čustvenega, ustvarjalnega in duhovnega razvoja) in razmislek o svojem starševstvu. Vprašali naj bi se o svojih pričakovanjih, obudili samozaupanje in se pripravili na preizkušnje. Predvsem pa naj bi svojo novo vlogo sprejeli z zavestno in premišljeno odločitvijo. Ne nazadnje smemo in moramo za razsvetljenje v tej vlogi tudi moliti. Idealni stari starši ne bomo nikoli, v redu bo že, če bomo vsaj dovolj dobri.

> Dovolj dober starš bom, če se bom zavedal svojega otroštva in poskušal uporabiti izkušnje svojega otroštva. Res je, da se časi spreminjajo in da se je treba tem spremembam prilagajati. Vendar se ljudje ne spreminjamo tako zelo hitro, kot se včasih zdi. Tudi današnji otroci čustvujejo, doživljajo, potrebujejo pozornost, varnost, potrebujejo ljubezen – tako kot smo jo potrebovali mi. Potrebujejo pa tudi učenje, nabiranje izkušenj za življenje. Dovolj dobri starši se tega zavedajo in poskušajo dopolnjevati vzgojna prizadevanja svojih otrok. Ne smemo staršev izriniti iz vzgoje otrok, moramo jim dopustiti, da svojo starševsko dolžnost opravijo.
> Dovolj dober stari starš se zaveda svojega starševstva. Zaveda se tudi svojih napak – in zato pušča tudi svojemu otroku, ki je postal starš, da dela napake. Ne sme se pustiti zapeljati željam, da bi sedaj popravljal svoje napake na vnukih. Svojo starševsko vlogo je opravil, zaključil – kakor koli že! Dobro pa je, da se zaveda svojih vzgojnih napak, da se zaveda velike verjetnosti, da bo podobne napake delal tudi njegov otrok, ki je sedaj starš. Tega ne more več preprečiti, lahko pa z modrim vključevanjem v vzgojno vlogo te napake blaži. To pa ni lahka naloga. Je sicer zelo, zelo prijetna – biti stari starš je veliko lepše kot biti starš! Toda, da bi to nalogo tudi dobro opravili, je potrebna budnost, je potrebno nenehno preverjanje samega sebe.

Leto prej, v redni zbirki Mohorjeve družbe za leto 2005, je izšel še Žoržev priročnik za samopomoč z naslovom *Svetovati ali poslušati*. Lahko slutimo, k čemu se avtor v svojem odgovarjanju nagiba. Toda o tem kdaj drugič.

POGOVOR

Akademik dr. Marko Jesenšek

Naša kultura je slovenstvo in zanj moramo stati na mrtvi straži

Pogovarjala se je dr. Cvetka Rezar

Marko Jesenšek, doktor jezikoslovnih znanosti, izredni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, redni profesor za slovenski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, gostujoči predavatelj na domačih in tujih univerzah, član številnih odborov, komisij in svetov, vodja številnih domačih in mednarodnih simpozijev ter raziskovalnih projektov, urednik številnih monografij in zbornikov, mednarodne revije *Slavia Centralis* in mednarodne knjižne zbirke *Zora*, se v svoji obsežni bibliografiji znanstvenih razprav z različnih področij, objavljenih v domačih in uglednih mednarodnih založbah, ukvarja z zgodovino slovenskega jezika in jezikovno politiko ter jezikovnim načrtovanjem, še zlasti z vprašanjem prekmurskega knjižnega jezika in vzhodnoštajerske pokrajinskojezikovne različice ter z vprašanji uradne rabe slovenščine in problematiko izrinjanja slovenskega učnega jezika iz slovenskih univerzitetnih predavalnic.

Kot raziskovalec s preudarnim in zrelim razmišljanjem, doslednim in metodološko jasnim raziskovalnim delom, ki ob svojem prodornem jezikoslovnem raziskovanju opozarja tudi na stanje družbene zavesti in duha časa, je prejemnik najvišjega državnega priznanja *Zoisove nagrade za vrhunske dosežke na področju slovenskega jezika*.

Akademik dr. Jesenšek, kot redni profesor ste zaposleni na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, delujete pa na številnih različnih raziskovalnih področjih. Ste prejemnik Zoisove nagrade za izjemne dosežke v znanosti in raziskovanju na področju slovenskega jezika in tudi po svoji osebni bibliografiji spadate med najaktivnejše slovenske raziskovalce. Od kod zanimanje (in energija) za tako različna raziskovalna področja?

Verjamem, da nam je v tuzemskem življenju zaupano, kaj moramo opraviti v korist širše skupnosti in za svoje najbližje, če je to skladno s poslanstvom, ki smo mu zavezani. Bistvo obstoja nam je določeno, naša dejavnost na tem svetu pa ga poskuša smiselno ter odgovorno izpolniti. Čeprav smo »prah in pepel«, moramo »govoriti« in opraviti, kar nam je naloženo.

Veliko je odvisno od družine – mene so tako učili starši, zato so mamina vera in očetovi zgledi moč in smer, ki sta mi ju podarila, da počnem to, kar najbolje znam in za kar sta me ves čas vzgajala, spodbujala, usmerjala. Vse to počnem tudi v njun spomin.

Ste eden od pomembnih pobudnikov ustanovitve Filozofske fakultete v Mariboru, bili ste njen dekan v prvih dveh mandatih. Kaj pomeni razvoj humanističnih, družboslovnih in izobraževalnih ved za vzhodnoslovenski prostor in kako uspešno to prvo vizijo uresničuje mlada fakulteta po dobrem desetletju delovanja?

Mariborska Filozofska fakulteta je v najzgodnejšem razvoju pomembno zaznamovala humanistično podobo prostora, v katerega je bila umeščena. Vsesplošna kriza, ne le finančna, ki je v Sloveniji nastopila konec prvega desetletja novega milenijuma, pa je začrtani razvoj upočasnila. »Prevrednotenje vrednot« – nevrednote so postale »vrednote« –, je z divjim neoliberalizmom dalo napačen znak, kaj je prav in dobro za razvoj humanistike in družboslovja, fakultete in univerze, časa in prostora, v katerem je umeščena Filozofska fakulteta. Upam, da zastranitev ni bila usodna. Prav tako

pa pričakujem, da se bodo z ureditvijo razmer v nadškofiji pokazali boljši časi za teološki študij v Mariboru – med ustanavljanjem Filozofske fakultete sem namreč videl zaokroženo humanistično jedro Maribora prav v povezovanju s Teološko fakulteto in Umetnostno akademijo. Za slednji je v zadnjem času po nepotrebnem zmanjkovalo moči in volje, s tem pa Maribor izgublja predvsem najvišje izvirno ustvarjalne sposobnosti in tiste miselne ter nazorske značilnosti, ki bi se uspešno uprle neoliberalistični miselnosti in ideji »lažne demokracije«.

Leta 2017 ste bili sprejeti v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti kot izredni član, v Razred za filološke in literarne vede. Ob častnem mestu to verjetno pomeni tudi nove raziskovalne izzive in odgovornosti.

»Nove naloge« so temeljno vprašanje človekovega bivanja in bistva, na katero poskuša odgovoriti ali odgovarjati vsaka generacija, na koncu pa se vračamo k »že videnemu«.

Faust je upal zastaviti dušo hudiču, ker je bil prepričan, da ne bo nikoli poprosil trenutka, naj se ustavi. Verjel je, da je smisel življenja v preseganju, v nenehnem postavljanju novih ciljev. Motil se je, pa vendar ga je stari Goethe razumel in ga je modro rešil s spoznanjem, da se ljudje lahko potrjujemo tudi v doseganju ciljev, ne le v njihovem večnem preseganju. Človek je poklican, da stori, kar zmore, tako razumem, je Fausta poučil slovenski pesnik in duhovnik, ki je razumel željo, da se lep trenutek lahko tudi ustavi. Odgovornost je velika, nova zgodovinska slovnica je nedokončan projekt moje generacije, saj imamo učenci Martine Orožen prav tu do nje še velik dolg, jezikovna politika je polna izzivov …, če bo le zdravje.

Kot član parlamentarne Delovne skupine za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko ste sodelovali pri pripravi Zakona o javni rabi slovenščine. Kako ocenjujete mesto slovenščine v sodobnosti in kje vidite priložnosti za izboljšanje položaja slovenskega jezika v javnosti?

Slovenski jezik ni zanimiv za našo politiko, to pa ne pomeni, da »je vse v najlepšem redu«. Zdi se, da je končno prevladala združevalna funkcija jezika, pri tem pa ni več v ospredju simbol nacionalne istovetnosti. V Sloveniji nimamo nacionalistične jezikovne politike in jezikovnega nacionalizma. Oboje je z osamosvojitvijo izzvenelo in le »od daleč« spremljamo nacionalizem, ki se izraža v hrvaškem, srbskem, bosanskem in črnogorskem jeziku. V Ustavo smo zapisali, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina, v Zakonu o javni rabi slovenščine piše, da je pri nas slovenščina uradni jezik in da na območju Republike Slovenije vzgoja in izobraževanje v javno veljavnih programih, od predšolske stopnje do univerze, potekata v slovenščini, v Zakonu o visokem šolstvu je iz tega izpeljano, da je učni jezik na univerzi slovenščina. Torej je vse v najlepšem redu. Da, je. Na papirju. V vsakdanjem življenju pa se nam dogaja anglizacija, hujša in močnejša, kot so bili germanizacija, jugoslovenarstvo z ilirizmom in srbohrvatizacija.

Država je do slovenščine ravnodušna, ker je ne potrebuje za doseganje svojih ciljev. Glede na zakonodajo ji je celo lojalna, morda, se zdi, tudi naklonjena. V resnici pa je jezikovno vprašanje postalo donosen posel in sredstvo za doseganje finančnega dobička, akademske kariere in družbene moči.

Anglizacija slovenskega visokega šolstva v sodelovanju Slovenske rektorske konference in ARRS zahteva celo spremembo slovenske zakonodaje, tako da naj bi slovenski raziskovalci prijavljali raziskovalne projekte samo v angleščini, ker da to poceni in pohitri postopek. Ocenjevalci so tujci, zato naj bi uzakonili tudi predlog, da se njihovih recenzij ne bi prevajalo v slovenščino. V resnici se jih že sedaj ne, tako da naj bi šlo le za legalizacijo nezakonitosti. Podobno je s predavanji v angleščini, ki postajajo vsakodnevna stalnica na nekaterih fakultetah. Tak položaj se lahko izboljša le z ustavno presojo zakonitosti 8. člena *Zakona o visokem šolstvu* in morebitnega »uspešno« spremenjenega 5. odstavka 43. člena *Zakona o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti*.

Vaše osrednje raziskovalno področje je zgodovina slovenskega jezika. Katere ključne mejnike in dejavnike v razvoju slovenskega knjižnega jezika, ki so privedli do sodobne knjižne norme, bi morali imeti v splošni zavesti tudi v sodobnosti?
Mejnikov je veliko, preveč je tudi tistih najbolj »ključnih«, da bi jih lahko predstavil v tem pogovoru.

Od Brižinskih spomenikov do danes gre za preplet jezikovnih in literarnih vprašanj, ki so povezana s kulturnopolitičnimi in zgodovinskimi okoliščinami v slovenskem alpskem in panonskem jezikovnem prostoru.

Jezikoslovci, literarni zgodovinarji, kulturologi, zgodovinarji ..., vsak med nami dodaja »svoj prav« v nabor, po katerem me sprašujete. Zdi se, da lahko popustimo pri svojih pogojih, pogledih le pri Prešernu. Njegova umetniška misel v pesmi *Pevcu* je dostojanstvena, slovesna izpoved o pesnikovem čustvenem, miselnem in voljnem življenju ter o njegovem obrednem razdajanju za pesniški poklic in jezik. Pesem, ki je varčna v besedah, pronicljivo razčlenjuje umsko dejavnost vseh velikih Slovencev. To je veličastni notranji samogovor, ki zalit z bridkimi solzami vre iz samotnega razmišljanja ter sporoča, da bodo Prešernove pesmi naredile Slovence bistveno boljše, spodbudile našo državotvorno držo v 19. stoletju in nas usposobile za samostojno življenje. Preroške misli, ki so napovedovale pomlad narodov, poenotenje slovenskega knjižnega jezika, taborsko gibanje in Zedinjeno Slovenijo, uresničile pa so se več kot 150 let pozneje z našo osamosvojitvijo. Prešeren je utemeljil najvišje vrednote slovenskega umetnostnega jezika. »Poglej sveto pismo,« pravi Bog strastnemu zaslepljencu, »tam najdeš Žalostinke iz babilonske sužnosti preroka Jeremija, ki so vzgled prave domoljubne pesmi, in Visoko pesem kralja Salomona, ki je vzgled ljubezenske pesmi.« Ali se v samostojni Sloveniji zavedamo Prešernove zapuščine in znamo z njo upravljati? Nekoč smo klicali: Kultura in prosveta, to naša bo osveta! Pa se nam je to maščevalo in danes ne vemo več, kaj bi s kulturo in jezikom. Praviloma sta strošek, ki ga naši politiki želijo čim bolj skrčiti. Ali zato, ker je kultura način sporazumevanja, ki ni govorjenje sebi in v prazno? Ali ker je kultura skupek vrednot, ki v politiki niso vedno v ospredju? Pri tem mislim na jezik, ki določa našo kulturo in razgledanost, na kulturo mišljenja, srčno kulturo, visoko govorno kulturo, tehniško kulturo naših ljudi, ali na Prešernovo kulturo pesnikovega izraza. Namesto tega se danes srečujemo z ljudmi brez kulture, ki kulture ne potrebujejo, je ne znajo ustvarjati, sprejemati in razumeti. Politika je stvar kulture, kot je to že zdavnaj pripovedoval Bojan Štih.

Če politika ni kulturna in ustvarjalna, ni vredna počenega groša!

Manj kot to: nič ni vredna, je zapisal Jančar v *Egiptovskih loncih mesa*. Kultura in jezik sta danes kot prosim in hvala postala dva tolovaja! Ali zato, ker je kultura z jezikom razumljena kot področje človekovega umskega, zlasti umetniškega ustvarjanja in je zato nepotreben strošek? Razmišljanje je napačno, kultura in jezik sta celota vseh dosežkov in vrednot družbe.

Naša kultura je slovenstvo in zanj moramo stati na mrtvi straži. Ne smemo zabarantati slovenskega jezika za globalno angleščino in izobraževati naših učencev, dijakov in študentov v angleščini, ki jo v imenu internacionalizacije nekritično sprejemamo za nadomestni jezik na vseh področjih javnega življenja.

S tem se vračamo v Prešernove čase, ko je bila slovenščina dobra za pogovore ob domačem ognjišču, nemščina pa se je šopirila kot *lingua franca* omikanega sporazumevanja. Se še spomnimo, kako je bilo v Prešernovem in Slomškovem času: »Za Slovence so bili hudi časi, ni bilo dobiti slovenske knjige, šole po deželi so bile nemške, slovenski jezik je bil zatiran prav posebno še na šolah.« Ali želimo, da se povrnejo taki časi za slovenščino in bomo mirno sprejeli razmišljanja naših politikov na Ministrstvu za kulturo in na Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šolstvo, da je zaradi internacionalizacije potrebno poklekniti pred angleščino? Kot da verjamejo, da je poučevanje v slovenščini nepotrebno in brez prihodnosti.

V eni izmed svojih zadnjih monografij *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi* ste predstavili poskus izrinjanja slovenskega učnega jezika iz slovenskih univerzitetnih predavalnic. Že pred nekaj leti ste se v to problematiko aktivno in zavzeto vključevali, v letošnjem letu pa se ta vprašanja ponovno odpirajo.

Po treh letih je trenutno ponovno zelo pomemben 8. člen Zakona o visokem šolstvu, ki določa rabo učnega jezika na slovenskih univerzah. Del univerzitetne javnosti, predvsem tehnična inteligenca ter naravoslovci, si prizadeva za sprostitev zakonodaje in prosto izbiro učnega jezika v slovenskih visokošolskih predavalnicah. Raba tujega jezika pri predavanjih, ki so namenjena slovenskim študentom, je omejena, vendar pa se v praksi zakoni in predpisi brez posledic kršijo, tako da se angleščino v posmeh Ustavi RS, Zakonu o javni rabi slovenščine ter Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko škodljivo prenapenja. Rektorji in dekani slovenskih državnih univerz ne izvajajo kazenskih posledic za jezikovno protipravno ravnanje profesorjev, ki slovenskim študentom predavajo v tujščini, ker je v predavalnici na primer nekaj Erasmus študentov iz tujine. Nerazumljivo je, zakaj mora slovenski študent na slovenski univerzi pripravljati seminarsko nalogo pri slovenskem profesorju v neslovenščini, ali da mora na izpitu odgovarjati v angleščini.

Domoljubje je v 21. stoletju odveč, zato so splošno veljavne vrednote slovenstva, tudi in predvsem jezik, neupravičeno opredeljene za manj sprejemljive v slovenskem univerzitetnem prostoru, jezikovno vprašanje pa razglašajo za sredstvo ideologije.

»Pogajamo se«, koliko izjem in katere naj bi imel 8. člen, vsako utemeljevanje slovenskega učnega jezika pa je deležno

očitka, da zavira internacionalizacijo slovenskega visokega šolstva. Kaj natančno naj bi ta internacionalizacija pomenila, razen seveda predavanj v angleščini, pa sogovorniki praviloma ne znajo razložiti. Zaradi abotnosti takega »utemeljevanja« se sprašujem, kaj sploh je »internacionalizacija«. Razširiti slovensko univerzo med več držav? Dati slovensko univerzo v upravljanje/uporabo več državam? Napraviti, da se vprašanje slovenske univerze obravnava v mednarodnem prostoru? Doseči čim večjo rast/dobiček za slovensko univerzo? Širjenje ekonomske dejavnosti slovenske univerze? Geografsko prodiranje/širjenje slovenske univerze izven državnih meja? Napraviti slovensko univerzo mednarodno opazno?

Ob pripravi zakona, ki naj bi omogočil izvajanje učnih programov na slovenskih univerzah v angleškem jeziku na račun poučevanja v slovenskem jeziku, se postavlja vprašanje številnih nevarnih posledic načrtovanega izvajanja visokošolskega pouka v tujem jeziku.

Največja nevarnost je prilagajanje 8. člena Zakona potrebam in zahtevam anglizatorjev. Vsakokratno novo »pogajanje« o tem členu se začne z izsiljevanjem, da kdor nasprotuje angleščini, zavira razvoj slovenskega visokošolskega izobraževanja in onemogoča njegovo primerljivost z mednarodnim prostorom. Nenehno se »dogovarjamo«, kaj se sme predavati v tujščini, čeprav so Ustava in drugi zakoni jasni: »Uradni jezik v Republiki Sloveniji je slovenščina.« Kljub temu obstajajo izjeme, med katerimi je sprejemljiva, da se v neslovenščini izvajajo študijski programi tujih jezikov in književnosti. Visokošolski zavodi bi v tujem jeziku izvajali še vzporedne študijske programe, ki so po obsegu in vsebinsko popolnoma enaki slovenskim in se ne plačujejo iz proračuna RS, dele študijskih programov, ki so namenjeni za izmenjavo študentov v okviru partnerskih dogovorov med izobraževalnimi institucijami, in dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine. Slovenski študenti bi lahko poslušali vzporedna angleška predavanja, če bi se sami tako odločili, drugače pa le, če na prvi stopnji obseg izbranih vsebin v tujem jeziku ne bi presegal deset odstotkov kreditnih točk strokovnih predmetov, na drugi in tretji stopnji pa ne bi presegal dvajset odstotkov kreditnih točk strokovnih predmetov. Če bi do takega dogovora prišlo, zanj pa se ne zavzemam, potem se mi zdi nujno dopisati zakonsko določilo, da bi moral učitelj, ki bi izvajal programe v neslovenščini, tuj jezik obvladovati na stopnji C2.

Ste tudi pomemben raziskovalec prekmurskega knjižnega jezika. Kako je njegov razvoj vplival na nastanek enotnega slovenskega knjižnega jezika? Gre res za manj pomembne jezikovne pojave z obrobja oziroma jezikovni partikularizem?

Prekmurski knjižni jezik je, tako kot kranjski, jezikovno-zgodovinsko dejstvo.

Slovenski jezik je imel do sredine 19. stoletja dvojnični razvoj. V alpskem prostoru se je razvijala osrednjeslovenska, v panonskem pa vzhodnoslovenska jezikovna različica – v osredju se je ustalil kranjski knjižni jezik s koroško, osrednještajersko in primorsko pokrajinsko različico, med rekama Muro in Rabo pa se je oblikoval ob vzhodnoštajerski pokrajinski različici med rekama Dravo in Muro prekmurski

jezik, ki je bil za Prekmurce in Porabce najmanj dvesto let knjižni jezik. Žal pa se je taka dvojničnost v preteklosti napačno razumela kot razmerje med »prvim« in »drugim« slovenskim knjižnim jezikom, tako da je bila kranjščina sinonim za slovenščino, prekmurščina pa za pokrajinskost in partikularizem. Strukturalistični pogled na jezik, ki je zaznamoval drugo polovico 20. stoletja, je vse, kar je prihajalo iz središča, določal za normodajalno in obvezujoče tudi za jezikovno obrobje. Toporišič je na primer presojal prekmurski jezikovni razvoj ločeno/nepovezano s središčnim, zato je pri njem ostalo odprto razmerje med pokrajinskostjo in knjižnostjo kranjščine in prekmurščine.

Danes vemo, in tako je razmišljala v sedemdesetih letih 20. stoletja že Martina Orožen, da so slovenske pokrajinske jezikovne različice nadnarečne tvorbe, ki so se oblikovale od 10. do 18. stoletja iz posameznih narečnih skupin na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju.

Lastnost slovenskega jezika, da je imel dolgo časa dve knjižni različici, kranjsko in prekmursko, ki sta se razvijali ločeno v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru, to vedenje potrjuje.

Ob letošnji stoletnici priključitve Prekmurja k matični Sloveniji ste večkrat v medijih poudarili pomen razvoja prekmurskega knjižnega jezika.

Da, jezikovno vprašanje je v prelomnih trenutkih naroda vedno zelo pomembno, verjetno celo najpomembnejše. Slovenščina je bila vedno na barikadah, kadar se je odločalo o usodi Slovencev, tako tudi, ko je šlo za Prekmurje.

Prekmurski knjižni jezik se je v 18. stoletju oblikoval enako kot »gospod Trubarjeva kranjščina« v 16. stoletju, da bi lahko Slovenci spoznavali (prave) nauke krščanske vere brez posrednikov, in sicer neposredno iz *Svetega pisma*. Prevajanje *Svetega pisma* v nacionalne/ljudske jezike je bil največji literarni in kulturni projekt protestantizma, načrt, kako naj se to uresniči, pa prelomno vprašanje, ki je od prvotnega »prečiščevanja« v Cerkvi pripeljalo do sprememb evropskih nazorov in oblikovanja novih, splošnih (kritičnih) miselnih značilnosti novoveškega človeka. Vzpostavljanje novega (oziroma prvotnega) odnosa med Bogom in človekom je izhajalo iz neponarejene vere, ki izraža resnično sporočilo *Svetega pisma*, zato je bilo treba poiskati nov način sporazumevanja. Oblikovanje nacionalnih knjižnih jezikov je postal najpomembnejši »stranski produkt protestantizma«, naravno nadaljevanje Lutrovih tez, da mora biti vsak kristjan nagovorjen od Boga neposredno, prav tako pa mu je treba zagotoviti, da bo opravljal obrede in bral *Sveto pismo* v razumljivem/maternem jeziku. Evangelij, »ki je ta najvišji, mora biti pridiga/oznanjevan s stoterimi zvonovi, s stoterimi procesijami in s stoterimi Božjimi službami« (55. teza), božji služabniki pa morajo paziti, da bodo pridigarji zvesti *Svetemu pismu* in »ne bodo pridigali svojih izmišljotin« (70. teza). »Mračni srednji vek« se je v 15. stoletju zrušil zaradi neustavljivega pretoka informacij, spodbujenih z Gutenbergovimi »premičnimi svinčenimi črkami« in Costnerjevo »idejo, ki je prišla kot žarek svetlobe«. Renesansa je napovedala novi vek, tj. obdobje množičnega sporazumevanja, in še preden je Kolumb začel »odkrivati« Ameriko, se je že vedelo, da »se je nemogoče nesporazumevati«.

Razvoj slovenske zavesti je bil v »prekmurskem« obdobju tesno povezan s spoznanjem o pomenu in rabi nacionalnega, tj. maternega jezika na vseh področjih ustnega in pisnega sporazumevanja, to pa je prepoznavno določalo tudi kulturo novoveškega kristjana.

Med prevajanjem *Svetega pisma* se je globalna latinščina vse bolj umikala kultiviranemu izražanju evropskih nacionalnih jezikov in *lingua franca* ni več mogla slediti njihovi novi izrazni moči, bogatemu in naraščajočemu besednemu zakladu ter zavesti, da so najintimnejša čustva, to je tudi vera oziroma odnos do Boga, najbolj natančno izrazljiva le v materinščini. Prekmurski knjižni jezik so, tako kot osrednjeslovenski knjižni jezik, sto petinšestdeset let za Kranjci normirali tudi prekmurski protestanti. Začetki prekmurskega knjižnega jezika so, tako kot kranjskega, povezani s prevodom katekizma, ki ga je Temlin prevedel iz madžarščine (*Mali Katechismus*, 1715), in abecednikom neznanega avtorja (*Abeczedarium Szlowenszko*, 1725), knjižna norma se je oblikovala v Küzmičevem delnem prevodu *Svetega pisma* (*Nouvi Zákon*, 1771), ki je prvi slovenski prevod *Svetega pisma* iz stare grščine (*zdaj oprvics z grcskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni*), ustalila pa se je v sedmih knjigah katoliškega duhovnika Miklоša Küzmiča, predvsem v *Szvétih evangeyeliomih* (1780) in v prekmurskem jeziku največkrat ponatisnjeni *Knigi molitveni, na haszek Szlovénszkoga národa* (1782).

Ali so v prekmurskem knjižnem jeziku nastajala le cerkvena besedila?

Prekmurščina se je kot knjižni jezik oblikovala v cerkvenem slovstvu, gre za enak razvoj kot pri kranjščini, nato pa se je uveljavila v vseh funkcijskih zvrsteh jezika. Prva posvetna prekmurska knjiga je *Sztarisinsztvo i zvacsinsztvo* (1807), tj. besedilo starešin pri snubljenju in vabljenju na svatbo, vsebuje pa tudi več posvetnih pesmi. V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v narodno-prebudnem delu Jožefa Košiča. Prekmurskim otrokom je po Slomškovem vzoru nedeljske šole posredoval osnovno znanje o pisanju, računanju, zgodovini, omikanosti in krepitvi moralnosti v delu *Zobrisani Szloven i Slovenka med Mürov i Rábov* (1845–1848), po Kremplovih *Dogodivščinah štajerske zemle* je spisal prvo prekmursko zgodovinsko knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848), v rokopisu pa je ostalo njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo *Starine železnih ino salaskih Slovenov*. Košič je prenovil prekmurščino 18. stoletja in je po Miklošu Küzmiču dosegel njeno najvišjo stopnjo omikanosti ter jo izrazno in slogovno povsem približal literarni zvrsti. Razvita je bila tudi strokovna literatura, na primer Agustičev učbenik *Prirodopis s kepami za narodne šole* (1878), pojavila se je publicistika (časopis *Prijatel*) in leposlovje, vrhunsko predvsem v prevodih. Začetki posvetnega pesništva v prekmurščini pa segajo v leto 1774, ko je prekmurski dijak evangeličanskega liceja v Požunu (Bratislava) David Novak zapisal pustno prigodnico *Versus Vandalici. Pro Actu Oratorio Anno 1774 die 16. Febr.*

Katere dejavnike ob jeziku še prepoznavate kot ključne, ki so privedli do priključitve?

Šlo je verjetno za preplet dobrega ter usklajenega uveljavljanja slovenskih interesov in srečnih naključij na mirovni konferenci v Parizu leta 1919.

Pomembno nalogo so opravili slovenski delegati. Med njimi je prvo ime zagotovo teolog, prevajalec *Svetega pisma* iz hebrejščine ter kasnejši dekan Teološke fakultete in rektor Univerze v Ljubljani Matija Slavič, ki je bil naš izvedenec za Prekmurje. Njegova knjižica *Prekmurje*, v kateri je objavil tudi etnografsko karto pokrajine med Muro in Rabo, je bila zelo pomemben argument, ko se je odločalo o usodi Prekmurja. Njegovo »zmagovalno ekipo« so v Sloveniji sestavljali katoliški intelektualci: (1) duhovni in častni kanonik, prekmurski Čedermac Ivan Jerič, (2) duhovnik, narodni buditelj in urednik Jožef Klekl st., (3) duhovnik in domoljub Jožef Godina in (4) kasnejši »oče naroda« Anton Korošec. Naša »sreča« pa je bil ameriški major Douglas Johnson, sicer pa profesor geografije in geologije na Univerzi v Kolumbiji, ki je bil v Parizu kartograf ameriškega predsednika Wilsona in se je zavzemal za priključitev Prekmurja k matičnemu slovenskemu narodu. Bil je zgrožen, ko je videl, koliko svojega ozemlja so Slovenci izgubili zaradi političnega kupčkanja na meji z Italijo in Avstrijo. Na »našo« stran je tehtnico nagibal tudi strah pred Sovjetsko republiko Béle Kuna, vendar pa s tem posegam že na področje zgodovine in politologije, zato se raje vračam k jeziku in od Madžarov nespretno razširjani neznanstveni vendski teoriji, po kateri prekmurščina naj ne bi bila slovenski jezik in ki je k sreči v Parizu naletela na gluha ušesa.

Že v preteklosti so se številni rodoljubi zavedali, da se bo naš materni jezik ohranil in razvijal le, če bomo v njem ustvarjali leposlovna in znanstvena dela. Zdi se, da nam po skoraj treh desetletjih samostojne državnosti to slabše uspeva, kot je uspevalo našim prednikom v prejšnjih stoletjih, ki so si za slovenski jezik, literaturo in kulturo prizadevali brez svoje države.

Umberto Ecco je zapisal, da se lepota izraža z združevanjem nasprotij, tako da grdo ni več zanikanje lepote, ampak njen drugi obraz. Jezik je zato tudi resnica, mit in lepota.

Prešernova lepota je poezija, ki vodi h globlji resnici in ustvarja novo mitologijo. Slikarka Metka Krašovec razume kulturo enako kot naš veliki pesnik – s pomočjo kulture, umetnosti se lahko dvignemo in vidimo več: »Več lahko vidiš, več odneseš, tem bogatejši si. In to vpliva tudi na življenje.« Mojster zvenečih besed Boris A. Novak vrača poeziji in kulturi lepoto z načelom, da mora »pomen zveneti in zven pomeniti«. Poezija je veličastna tudi v *Sonetih nesreče*, lepota je tudi Prešernova izgubljena sreča, umetnost lahko prepoznava najvišjo estetsko vrednost v brezupu, životarjenju, nesrečni življenjski usojenosti, obupu in trpljenju, kultura je tudi uklonjenost življenjski resničnosti in spoznanje, da se človek ne sme navezati na »slepoto sveta«.

Kultura je način življenja, naše ustvarjalno delo, ki daje našemu življenju obliko in skladnost med funkcionalnostjo, estetiko in tehnologijo, zato mi dovolite, da za konec parafraziram veliko misel iz Razodetja: »Kultura je Kristusov prihod, Alfa in Omega. Prva in Zadnja, začetek in konec.«

Jerneja Jezernik

Alma M. Karlin

Ob stotridesetletnici rojstva svetovne popotnice in pisateljice iz Celja

Slovenci tudi 130 let po njeni smrti še vedno ne vemo, kam bi z njo. S svetovno popotnico iz štajerske province, o kateri so časopisi v tridesetih letih prejšnjega stoletja zapisali, da je bila prva belopolta ženska, ki je sama prepotovala cel svet. Z avtorico potopisov, ki so jo po vsej Evropi, najbolj pa v nemško govorečem prostoru, izstrelili v sam vrh priljubljenosti in jo uvrstili med izjemne ljudi njenega časa. S poliglotko, ki si je na ogrlico svojega znanja nanizala vsaj osem tujih jezikov, slovenščino pa le lomila, saj si je za jezik svojega ustvarjanja izbrala nemščino. Z amatersko etnologinjo in antropologinjo, ki je znala zlesti pod kožo domorodskim ženskam in se je z njihovo pomočjo približala jedru starodavnih obredov in običajev. Z raziskovalko narave, ki ji ni bila odveč še tako nevarna pot v džunglo, čeprav je bila pri tem poplačana zgolj z eno cvetlico za svoj herbarij ali z enim hroščem za svojo naravoslovno zbirko. Z neodvisno žensko s pogumom za drugačnost, ki z moškimi ni sklepala kompromisov, je pa polno občudovala tiste s plemenitim značajem in smislom za lepe umetnosti. S poznavalko človeške duše, ki je na poti svoje duhovne rasti vedno začela pri sebi in pri svoji odgovornosti do sočloveka, sveta in boga. S Celjanko, ki se je v času, ko se glede nacionalnosti ni bilo mogoče nepristransko opredeliti, imela najprej za državljanko sveta, šele nato pa za pripadnico nemški kulturi. S protifašistko, ki so jo Nemci uvrstili na seznam nezaželenih avtoric in jo kot eno prvih aretirali takoj po okupaciji Jugoslavije, ker je javno obsodila Hitlerjev zločinski režim, pomagala protinacističnim ubežnikom ter zagovarjala sožitje med Slovenci in Nemci. Z nomadko ne le geografskih širjav, temveč tudi globin človeške duše, ki se kljub svoji neizmerni ambicioznosti in pragmatizmu ni nikoli odpovedala razmišljanju z lastno glavo, niti čutenju z lastnim srcem. S pisateljico, ki je do konca ostala zvesta svojemu poslanstvu in verjela, da bo s svojimi deli svet in vsakega posameznega človeka v njem lahko navdušila za dobra, duhovno zrela dejanja.

Še bolj avtentični od teh interpretativnih približkov so zapisi, v katerih svetovna popotnica in pisateljica Alma M. Karlin (1889–1950) kar sama razkrije marsikakšen detajl iz svojega življenja. Tako jo lahko v aprilski številki nemške mesečne ilustrirane revije *Scherl's* v rubriki *Ljudje našega časa* v *Magazin* s pomočjo njenih iskrenih notranjih oči uzremo kot upornico zoper ozkost malomeščanskega načina razmišljanja, zoper vojno in nepravičnost v družbi, zoper nasilje nad ženskami in vsakršno človeško neumnost. Kot mlado obsedenko z znanjem, v katerega je vlagala dobesedno vsako prosto minuto, recimo med spletanjem kit, ko si jih še ni odrezala, in se praviloma vsako noč učila jezike in literaturo do tretje ure ponoči. Kot popotnico, ki se po svetu ni potikala iz

Adolf Perissich, *Alma Karlin pri pisanju s psičkom Blackyjem*; vir: https://sl.wikipedia.org/wiki

kakšne romantične zaljubljenosti v pustolovščine, temveč kot radovedna in zagnana nabiralka zgodb za svoje potopise, kratko prozo in romane. Kot ambiciozno ustvarjalko, ki je sanjala ne le o tem, da bo postala drugi Kolumb med popotniki, temveč tudi drugi Robert Louis Stevenson ali Rudyard Kipling med pisatelji. Kot žensko, ki bi po svetu raje potovala kot učeni profesor in moški, saj so jo slednji vse prevečkrat nasilno opozorili na njen spol in načeli njeno samospoštovanje. Kot raka samotarja v vseh življenjskih situacijah in na vseh koncih sveta, od Laponske do Južnega morja, razen morda v odnosu do svoje sestre po duši, slikarke Thee Schreiber-Gam(m)elin.

Pozornemu človeku 21. stoletja seveda tudi ne uide, da je Alma znala biti ambivalentna in pragmatična, v svoji ambicioznosti napeta do zadnje strune, v svoji zagledanosti v večvrednost evropske bele »rase« pa velikokrat krivična ali pristranska do Neevropejcev. Hkrati pa je vedno govorila iz svoje izkušnje, iskreno, odprto, hudomušno do sebe, kar je odlika velikih ljudi. Seveda v končni fazi najbolj štejejo njena konkretna dejanja, poleg knjig in obsežne rokopisne zapuščine v knjižnicah v Ljubljani in Berlinu tudi njena pripravljenost pomagati ljudem v stiski. Krutosti časa dveh svetovnih vojn in gospodarskih kriz ni dovolila, da bi se vanjo zarezala do te mere, da bi moral na njen račun trpeti kak drug človek. Bila je enkratna osebnost, nikoli ni nihče od nje odšel brez duhovne ali materialne tolažbe, je zapisala Thea, ki je kot ilustratorka, tajnica, »sestra po duši« z Almo delila zadnjih osemnajst let njenega življenja. Po osvoboditvi, ko Almi povojni komunisti niso hoteli izstaviti potnega lista, je poleg Thei zaupala le še svojemu najljubšemu založniku Maxu Möhringu iz Leipziga. V pismih mu je razkrila, da bi na smrt bolna rada umrla na svobodi, s krili, ki bi njeno literarno in duhovno zapuščino ponesli v kakšen drug, bolj pravičen čas. Morda je ob stotridesetletnici njenega rojstva spet priložnost za to.

Dr. Janez Bogataj

Ali so pogače v sorodu s picami?

Prve pice v Sloveniji so začeli pripravljati v Ljubljani v šestdesetih letih 20. stoletja. Danes ima že skoraj vsaka srednje velika vas svojo picerijo. Pica je pravzaprav pogača, vrsta obloženega kruha, ki se peče na močnem ognju razmeroma kratek čas. Ob veliki poplavi picerij in pic, kar ni nič slabega, se vendar postavlja vprašanje, ali smo se ob hitrem prevzemanju te italijanske pogače morda vprašali, če tudi sami ne poznamo kaj podobnega.

Domovina večine naših pogač je v severovzhodni Sloveniji, zlasti še med Prekmurjem, Slovenskimi goricami, Prlekijo in Halozami, delno še na Štajerskem. K pogačam uvrščamo vlite pogače (*zlé/i/vanke*), nekvašene ali kvašene, nadalje obložene pogače (*gibíce*, *krapci* ali *kropci*), zložene in nadevane pogače (*gibanice*) ter zavite nadevane pogače ali zavitke (*štrudlji*, *rétaši*). Samostojno kulinarično skupino predstavljajo potice in ne spadajo v podskupino zavitih nadevanih pogač. Razdelitev na posamezne tipološke skupine je posledica razvoja tehnologij priprave (kvašeno ali nekvašeno testo) in uporabe različnih nadevov.

Izraz pogača, ki ga poznajo tudi v nekaterih drugih slovanskih jezikih, pojasnjuje, od kod je ta jed prišla v naš kulturni prostor, in sicer verjetno že pred 8. stoletjem. Etimološko beseda pogača izvira iz italijanske besede *focaccia* in v knjižni italijanščini pomeni vrsto ploščatega kruha. Beseda ima seveda izvir v pozno latinskem izrazu *focacia* oz. klasično latinskem *focacea* (iz lat. *focus* 'ogenj, ognjišče'), kar je prvotno pomenilo na ognjišču pečeni kruh. Glede na vrste pogač jih lahko razvrščamo v dve temeljni skupini, in sicer tiste, ki so bile značilne za vsakdanjo prehrano prebivalcev v vaseh, zlasti ob določenih delih na polju in kmetijah, do onih, ki so bile značilne za praznične priložnosti kmečkega prebivalstva ali kot vsakdanje jedi premožnejših družbenih skupin (na primer pogače z medom na gradovih). Kmečkemu človeku so zlasti boljše pogače predstavljale statusno jed in jed praznične obilja, zato so jih pripravljali in uživali redkeje. Najpogosteje so pogače uživali med večjimi poljskimi deli (košnja, žetev, mlatev, metev, teritev) in po njihovem zaključku ter za praznične priložnosti (poroka, pomembnejši koledarski prazniki). Posamezne vrste pogač so pekli neposredno v peči. To velja zlasti za tiste, ki so jih pripravljali iz nekvašenega testa. Ostale pa so pekli v okroglih lončenih posodah (*gibančnik*, *tepsija*), od 20. stoletja tudi v železnih in emajliranih.

Od nekvašenih in neobloženih pogač še danes delamo *mlince*. Priprava teh pogač ni tehnološko in tudi časovno zahtevna: iz vode in moke se zamesi testo, se ga razvalja, le po potrebi obloži in na hitro speče. Zato so bile take nekvašene pogače najznačilnejša jed za zajtrk ali večerjo. Uživali so jih s toplim mlekom,

Ajdov kropec, Cven

Kvasenica, Veržej

prežganko ali ječmenovo kavo. Med zelo razpoznavne pogače iz tanko zvaljanega ajdovega testa in z oblogo iz skute ter kisle smetane uvrščamo *ajdove krapce* ali *kropce* iz Prlekije. Njim podobne so *posolánke* v Prekmurju. Pripravijo jih iz kvašenega testa, obloženega s smetano. Pečene lahko prelijejo s prelivom iz kuhane prosene kaše, skute, jajc, sladkorja in cimeta, lahko tudi le z orehi, ki so jih kuhali na mleku. Kadar ni bilo na voljo dovolj skute, so namreč *krapce* ali *posolanke* obložili le s kuhano proseno kašo, ki so ji dodali jajce, polili s smetano in spekli. Ob peki kruha se je razvila posebna vrsta pogače, ki se imenuje *postržjača*, tudi *postržnjača*. Gospodinje so iz preostanka postrganega testa na stenah kadunje, mentrge ali sklede za mesenje oblikovale eno ali več manjših okroglih pogač, ki so jih pred peko namazale z zaseko in ocvirki ter na hitro zapekle. Pri tem so dosegle dvoje: temperaturno so stabilizirale peč in jo pripravile za peko hlebcev kruha, predvsem pa so namazane in zapečene sočne *postržjače* nasitile otroke in jih odvrnile od želje po prezgodnjem poseganju po kruhu. V Prekmurju imenujejo še danes vse vrste nekvašenih pogač s skupnim izrazom *gibíce*. Posebno skupino takih pogač predstavljajo *tépke*, imenovane tudi *klépanice*, *klépke*. To so iz nekvašenega testa oblikovane pogače, le da jim dodajo še zaseko, svinjsko mast ali oboje. Dodajanje maščobe je bilo povezano z osnovno sestavino, tj. koruzno moko, saj vemo, da so koruzne pogače precej puste za uživanje. Ponekod so zlasti nekaj dni stare *tepke* jedli razlomljene na manjše kosce in prelite z vročim mlekom ter zabeljene s smetano. V času ličkanja koruze so oblikovali na zeljnih listih okroglo pogačo iz testa koruzne moke, ki so mu namesto maščobe dodali smetano in naribana jabolka ter spekli v peči. Namesto zeljnih so uporabili tudi večje trtne liste in na njih oblikovali pogače, ki so jih po peki premazali z mlekom, da so bile še bolj sočne. Med značilne pogače uvrščamo tudi *prekmursko in prleško gibanico*, *kvasenico*, *zavihnjačo*, *erpico* ali *jerpico*, *mlinčevko* ali *mlinčevo potico*, *repnjačo*, *oljovico*, *bogajco*, *ognjiščno potico*, *trento*, *ajdnek*, *pohlo*, *potancelj* ali *potanco* in še številne druge. Pogače so kulinarično bogastvo Slovenije!

Renato Podbersič st.

Júcka, mə ćeš, ku tə ćon?

Spoznavanje med fantom in dekletom pred poroko v pregovorih na Goriškem in v Istri

Med bogato pregovorno gradivo spadajo pregovori, reki in primerjalna rekla (v nadaljevanju P, R in PR) s področja poroke in zakona. Z njihovo pomočjo lahko izdelamo pravo poročno in zakonsko psihologijo odnosov, ugotovimo številne navade in običaje preteklega in polpreteklega časa, začrtamo popotovanje dveh mladih od prvih ljubezenskih začetkov do življenja v zakonu z vsemi vmesnimi stopnjami, poglede moškega, ženske in okolja na zakon, moralna načela zakonskega življenja in še marsikaj drugega. Prava zakladnica spoznanj »od ámbot«, ki jih je sedanja praksa v marsičem povozila, ne more jim pa vzeti trajne pričevalne vrednosti, ki bo ostala živa, dokler bodo pregovori živeli.

V sestavku sledim logiki razvoja zakona od prvih spoznanj in navezovanj, vse do poroke in življenja v zakonu. Zaradi obširne in zelo razvejane tematike se v tem sestavku omejujem na predporočno obdobje in dogajanje, poročno pa bom obdelal v naslednjem prispevku.

Pri obravnavi tematike sem uporabljal osebno zbrano gradivo iz naslednjih krajev na Goriškem: Gabrje v Italiji (Gab), Orehovlje (Ore), Peč v Italiji (Peč), Sovodnje ob Soči v Italiji (Sov) in Vrtojba (Vrt); in v Istri: Dekani (Dek), Dol pri Hrastovljah (Dph), Golac (Gol), Hrastovlje (Hra), Kastelec (Kas), Korte (Kor), Krkavče (Krk), Medoši (Med), Novokračine pri Jelšanah na Notranjskem (Nok), Pregara (Pre), Puče (Puč), Sočerga (Soč), Sveti Peter (SvP) in Zazid (Zaz).

Zakaj se ljudje poročajo?

Ljudska modrost išče prvi odgovor v usodi, zapisani v človeški naravi, oziroma v danosti od Boga:

V Istri: *Ta, ki je zate, ne bo u̯éšu.* (P, Soč)

Ta, ki ti je deštinán, je deštinán. (R, Gol)

Kar ti je usu̯əjeno, nej mônkano. (R) Kar ti je usojeno, ne bo ušlo. (Nok)

Na Goriškem: *Ta, kə je zátə, nə uvíde.* (P, Vrt)

Čə je ta práva, nə ubiží. (R, Gab)

Čə je od Boɣà poslàn, prìde sam. (P) To velja za ženina. (Vrt)

Drugi odgovor išče v naravnanosti človeka na drugi spol:

Par pára íšče, dóker ɣa ne nôjde. (P) Iščeta se dve sorodni duši. (Nok)

Naravnanost na drugi spol je lahko tudi šaljiva in zbadljiva:

Usáka miétla néjdie su̯ójo pálcu (metlíšče). (P) Šaljivo: vsaka ženska je komu všeč. (Vrt)

Za kumpaníju se je tudi frátar uženíja. (P) Šaljivo. (Gol)
Ženi se, ki žené níma, na pir ɣre, ki déla níma. (P) Zbadljivka na račun medsebojne izbire. (Gol)
Tretji odgovor najde v nekdanji splošni ljudski praksi, da se vsi oziroma večina ljudi poroča:
Sve se žéni, ča je krst, kad če dójti náme vrst. (P, Gol)
Nə usákeɣa kə́rsta pride və́rsta. (P) Vsak pride na vrsto za poroko. (Kor)
Usáki, ki príde χ kə́rsti, príde ánka χ poróki. (P) Vsak pride na vrsto za poroko. (Soč)
V kakšne teološke, eksistencialne ali druge vrednostne ocene, zakaj poroka, se modrost ne spušča, odgovarja pa tudi, da je najboljši čas za to v mladih letih:
Zɣúəda je najlíəpši kupčíja, dụ̑ər zəmudí tísti cejt, pụ́ole mụ̑are uzə́t, kar je. (R) Poročijo naj se mladi, pozneje ne morejo več izbirati; vzamejo, kar ostane. (Gol)
Nídan ne fáli, ki se ráno ustáne i mlad uženi. (P, Gol)

Merila, s kom se poročati, kje izbirati ali ne zakonskega sopotnika

V zanimivem P v Istri je navzoče zbadanje, da se poročajo samo drugorazredni ljudje:
Trop sə ženi, fjor stojí. (P) Drugorazredni (trop – otrobi) se ženijo, boljši (fjor – bela moka) ostanejo samski, ker so preveč zahtevni. (Puč)
Med temi, ki se poročajo, pa se »slabši« bolj znajdejo in dobijo boljšega življenjskega sopotnika:
Ti već škárti si nájdejo zmíron bóje, úni bóji pa zmíron kášno škərtəríjo. (P, Soč)
Pri tem je navzoče tudi tekmovanje med revnimi in bogatimi dekleti:
Ko se jéna siromášna míri za boɣátoga porúčiti, se dévet boɣátih zanj ponúva. (R, Gol)
Sicer so pa nepisana pravila, s kom se poročiti, naslednja:
Glede na okolje: mestni ljudje naj se poročajo med seboj:
Méstna dekléta níso zə χméta. (P, Zaz)
Glede na premoženjsko stanje:
Boɣ z bóɣon, boɣát z boɣáton. (P, Nok)
Nə spádəju ukóp boɣətáši an ríụ̑čki. (R) Navodilo. (Ore)
Málnərskə púpə nísə zə tíəɣa bụ̑əzɣa χmiéta. (P, Vrt)
Koromáčka dekléta i môlnarova praséta, níso za bóžoceɣa χméta. (R) Dekleta v Koromačih pri Hrvojih v Istri so bila v primerjavi z drugimi okoliškimi dekleti bogatejša zaradi rodovitnih njiv. (Pre)
Pa dóma íməš óli? (R) Ko je fant začel snubiti dekle od Svetega Petra, kjer so bili bogatejši in so imeli vole, je to kmalu postavilo prejšnje vprašanje. (Med)
Glede na kraj: privilegiran je domači kraj, kje dobiti nevesto, kar velja predvsem za vasi:
Oženi se, ća se blíže móreš, okumí se, ća se dálje móreš. (P) Prevzeli od Kastavcev. Razlog za ta pregovor: da ti ne pridejo pogosto na obisk in ne boš imel stroškov oziroma da te ne bodo izkoriščali. (Nok)
Ґlédəlo sə je, də sə u domáčin krógi, u vási ženi. (R, Zaz)
Ko se uženíš, uženi se za domáču žénsku (divójku). (R, Gol)
Jəšči domá, ne ćié okúli. (R) Ženo išči v domačem kraju. (Kas)
Če je prišel kdo iz sosednjih krajev iskat dekle, so celo užaljeno zaključili:
Nášə púpə nə boš χụ́odu ti krə́st. (R) Tako so govorili, ko se je kdo hodil ženit iz drugega kraja. (Gab)

Za podkrepitev izbire iz domačega kraja so jemali primere iz živalskega sveta nekdanje agrarne družbe:
Krávo i žiéno si íšči blízu. (P, Nok)
Dóbra kráva ne γre van štále. (R) Dobro dekle se ne poroči ven iz vasi. (Gol)
Dy̯óbra kráva nə γra y̯án z vəsí. Dobro dekle se ne poroči iz vasi. (R, Peč)
Da bi bila taka izbira bolj prepričljiva, so še dodali vrednostno oceno:
Ku bi bla kej vrédna, bi ostála domá. (R) Tako so rekli, če se je dekle poročilo ven iz domačega kraja. (DpH)
Da bi za kaj bíla, bi se bíla domá uženíla. (R) Tako rečejo dekletu, ki si pripelje fanta od drugod. (Pre)
Čə bi bla kej uríədna, nə bi šla y̯án z vəsí. (R, Ore)
Čə χy̯adi oky̯əli ískət, vy̯ol dir, də je málo uríədna, kə domá γa ni my̯óγla néjdit. (R, Sov)
Čə si ni my̯óγla domá dy̯óbit kej, ni dy̯ósti vrédna. (R) Tako so rekli o dekletu, ki si je pripeljala fanta od drugod. (Kas)

Splošna pravila pri izbiri

Išči življenjskega sopotnika, kjer je življenje lažje

Naj γrédo za vodó. (R) Naj se poročajo v ravnino, na boljše. (Pre)
Xy̯òdi nə lépo. (R) Nasvet dekletu, naj se poroči v dolino. (Zaz)
Nej sə pory̯óči, kámər je búјše (líəpše). (R, DpH)
Zə sə poróčət uzét zmírej pártnerja prúti múrji, ne prúti zəlédji. (R, Kor)
Xy̯ódi dy̯ól, ma názət ne. (R) Išči ženo v dolini, ne v Rakitovcu. (Zaz)
Rájši uzámi, kir je več, ku kir je men. (R) Nasvet dekletu, naj se poroči v kraj, kjer je življenje lažje. (Gab)

Neveste iz določenega kraja niso zaželene

Ljudska modrost išče razlog za to v odmaknjenosti kraja, kamor bi se poročila, v odhodu na Hrvaško, ki je veljala za bolj revno, v slabi oziroma enolični prehrani, v pomanjkanju delovnih navad.
Buχ tə γa ne bi jət čez Čúkovoc! (R) Glej, da ne bi vzel žene iz Podpeči navzgor (iz hribov)! – Čúkovec je ime za največjo strmino iz Bezovice v Podpeč, ki je pozimi pogosto poledenela. (Hra)
Ne χy̯ódi prek músta jə́skət žénsko. (R) Ne išči ženske proti Rakitovcu (most pred Rakitovcem), vedno išči v nasprotni smeri, v dolini. (Zaz)
Ne jet čez Kroγ; γorjé úni, ki se poróči tan čez Kroγ. (R) Krog – toponim za visoko skalno steno pod Sočergo, blizu meje s Hrvaško. Pomen: nevesta naj se ne poroči v hrvaško Istro. (Soč)
Pry̯əti dy̯óli, ja, ma tan ne. (R) Nevesta naj se poroči proti Kopru, ne v hrvaško Istro. (Soč)
Ben, sej zə drúγi kraj ni bla. (R) Tako so rekli za dekle, ki se je iz Sočerge poročila na Hrvaško. (Soč)
Čə sə boš poročíla u Kostéy̯c, boš jəmíəla jéčmen tri by̯óte nə dan. (R) Prišla boš na slabše. To je veljalo kot opozorilo za dekleta iz okoliških vasi. (Kas)
Kaj sə boš poročíla u Sočérγo, bi boš jéla sámo palénto i še to boš móγla pétjet okúli. (R) So govorili dekletu v Trseku (Truške), ki je imela fanta iz Sočerge. (Soč)

Ta ne bu̯ə ta práva, ki je z béliya kômena. (P) Dekle iz krajev od Šembij do Pivke ni prava, ker ni delavna. (Nok)
Xu̯ódte du̯óle na Pírmane plíəsat, da bóste jeméli póyled na móre, ne u Xaríje, ki tan bóste mu̯órali ku̯ópat. (R) Nasvet matere otrokom, naj gredo raje na ples v Pirmane na hrvaško stran in si tam izberejo življenjskega sopotnika, kot v Harije, na slovensko stran. Na hrvaški strani bodo imeli pogled na morje, na slovenski strani bodo morali kopati – delati. (Nok)
Čə ju pərpíəljəš čríəz Ǥojáčevo, je χudíčəvo. (R) Razlog: češ da so v Gojačevem pri Selu na Vipavskem zaostala dekleta. (Gab)

Svarila pri izbiri ali stigmatizirane izbire

Na slabem glasu – zato ne izbiraj! – so bila dekleta s kakšno telesno značilnostjo (kratek vrat), vsestransko uboga (umsko prizadeta), iz Brd, Krasa, Brkinov in Pivške.
Svarila za fanta:
Buχ tə učúvaj žíənskə s krátkin vráton. (R) Češ da je bolj hudobna. (Nok)
Nánkər χudíč ju nə pobére. (R) Tako se je reklo, ko je šlo res za vsestransko ubogo in prizadeto žensko. (Gab)
Tuj čə bi bla ta líəpši nə svíəti, bi jə nə pobráu̯, zətu̯ə, kə je šútəsta ku bək. (PR, Gab)
U jej, čə sə tə príme tísta púpa, je šlábši ku rubída. (PR, Gab)
Saj nánka Ǥlémšca je ne uzáme. (R) Tako so rekli za dekle, ki je nihče ni maral. Vodotoka Rokava in Glemščica tvorita reko Dragonjo. Ob velikih nalivih hitro narasteta in lahko človeka odneseta. (Puč)
Uzámi Bríku, ti bo usié prədála! (R) Brike so imeli za dobre prodajalke: oženi se z Briko, ti bo vse prodala! (Ore)
Čə uzáməš Bríku, ti ni tríəba pə́sa. (R, Ore)
Čə uzáməš Krášou̯ku, bo intríχ. (R) So jezikave. (Ore)
Čə češ jə́mət χudíća u šíši, sámo Bərćínko pərpélji. (R, Zaz)
Rájši pə́sa kúkər Bərćínko. (PR, Zaz)
Buχ te očúvaj žiéne səz Zíəmena i kráve z Bə́ryoda (Búkovice). (R) Obe sta hudi (Brgud je v hrvaški Istri, Bukovica in Zemon pa pri Ilirski Bistrici). (Nok)
Posebna svarila veljajo fantom, ki se oženijo na kmetijo:
Zə nə χmetíjo sə žénit móraš jémet duóbre róke i dóbər χə́rbot. (R) Če se hočeš oženiti na kmetijo, moraš biti delaven in vztrajen. (Soč)
Ko ćeš se oženit na χmetíjo, móraš jémet ríloc od prásca i bášto od továra. (R) Če se hočeš oženiti na kmetijo, moraš vse pojesti in prenesti vse tegobe. (Pre)
Kur češ sə poróčət nə χmetíjo, múrəš jə́mət nus ud prásca en bášto ud vósla. (R) Če se hočeš oženiti na kmetijo, moraš vse pojesti in prenesti vse tegobe. (Med)
Čə sə boš ožénu nə χmetíjo, boš mu̯ò̯yu prenés usé, kar je. (R, Zaz)
Svarila za dekle gredo v naslednjo smer: ne jemati fanta, ki menja dekleta, ki ima določeno slabo lastnost, ki je vdan alkoholu.
An fent íma duš kə́rko rəšéta buž. (PR) Opozorilo staršev dekletom, ko so hodila plesat: Pazite na fante, ker ti menjajo dekleta. (Kor)
Ta jə́ma viér, kólko nə drévi piér. (PR) Opozorilo staršev dekletom, ko so hodila plesat: Pazite na fante, ker ti menjajo dekleta. (Zaz)
Je bújše z bósimi nóyami tə́rnje mlet, kur pijánca uzét. (R, Puč)
Nə víə, kášən kríž si uzáme, kə uzáme tístiya. (R, Peč)

Ґa nə bi uzála nánkər, čə je zlat, nié. (R, Gab)
Čə sə poročíš nə χmetíju, boš míəla díəlo, ma pej krúχa nə boš láčna. (R, Ore)
Moderno svarilo za fanta in dekle:
Prej: Devójke béjžte, fônti ɣríəjo! Zdéj: Fônti béjžmo, devójke ɣríəjo! (R, Nok)
Ambu̯ót: Béjži púpa, kə ɣra fənt. Dánəs: Béjži fənt, kə ɣra púpa. (R, Sov)

Psihologija medsebojne izbire
Kako poteka proces medsebojne izbire med fantom in dekletom? Ljudska modrost je glede tega zelo bogata, duhovita in v opisovanju tudi sarkastično zbadljiva. Tukaj samo nekaj primerov.

Začetki so »nedolžni«
Ma šié nísi várɣu očí. (R) Šaljivo: še nisi izbral dekleta. (Gab)
Je šítu úko vánjo. (R) Se je vanjo zagledal. (Dek)
Je várɣu nu očádu nə púpu. (R) Pogledal je za dekletom. (Vrt)
Sə spoɣlədávəju. (R, Vrt)

Sledijo resnejši pristopi
Xu̯ədi ž nju̯ə. (R, Gab)
Tísti dva χu̯ədju ukóp. (R, Sov)
Tíəka zə nju̯ə. (R) Fant osvaja dekle. (Ore)
Xúdi zə njo kur brék. (PR, Med)
Búska zə njin. (R) Bliska za njim – ga osvaja. (Med)
Sə sə nəmoráli. (R) So se zaljubili. (Hra)
Sə ímju rádi. (R, Gab)
Káko je múnjena (zatelébljena) za njin. (R) Je zaljubljena vanj. (Krk)
Mi je ušíəč ku χudíč. (PR) Velja za fanta ali dekle. (Gab)
Me pjáže ku vránić (zə umrét). (PR, Kas)
Je təku̯ə zəljúbljen, də nə vídi neč. (R, Gab)
Sə je zətəlíəbou̯ u únu, ku də je Bu̯əχ. (PR, Peč)
Je mártu nánju. (R) Fant je zagledan v dekle. (Vrt)
Təku̯ə mə je ɣládou̯, sən mísənla, də mə bo pojóu̯. (R, Ore)
Sej bi umróu̯ zánju, ma nə pomáɣa uséliχ neč. (R) Šaljivo o veliki ljubezni. (Sov)
Usé nə svéti bi dáu̯ zánjo. (R, Hra, Kas, Puč)
Začéli su si χodíti u χížu. (R) Začela sta hoditi skupaj. (Gol)

Kako dolgo naj bo spoznavanje pred poroko?
Ljudska modrost svari pred »dolgo ljubeznijo«, ker ne pelje k poroki in prinaša nevarnost otroka pred poroko.
Dúɣa ljubíəzən, nə bo krúχa. (R, Gab)
Dúɣa ljubezen – siɣúrən kərst. (P, Dek)
Lej jeχ tən, sej sə liχ nə únin kráji, kə χu̯ədje žíə nə víən kərkáj cájta ukóp. Ma kej čákəju. (R, Sov)
Več ku zbírəš, zbírk pobiérəš. (R, Gab)
Ta, kə zbíra, driék pobíra (nəbíra, néjdie). (R, Vrt)
Zbírək jíšče, zbírək je néjdu. (R, Kas)
Čə si zɣu̯əda néjde púpu (fánta), širóko zbíra; pu̯óle mu̯are uzát, kar je. (R, Ore)

Rezultat medsebojnega spoznavanja

Pregovorno gradivo se veseli pozitivnih rezultatov medsebojnega spoznavanja:
So za s'kop. (R, Nok)
Ta dva sə liχ zə ščíəp. (R, DpH, Zaz)
So sə nášli ta právi. (R, Puč)
Pášeje ukóp ku sụənce nu lúna. (PR) Se dopolnjujeta. (Gol)
Sə dụóbra kópja. (R) Sta dober par. (Kas)
Aj, ma ste déštri, di ste se nášli, da si táko spodobívate, káko brat i séstra ste. (R, Gol)
Vzame na znanje negativne rezultate takšnega spoznavanja:
Béjži, béjži, je mártu, ɣa je pustíla. (R, Ore)
Ljubíəzən je šla po ụódi. (R, Gab)
K léti mója. (R) Nikoli moja. (Pre)
Se sprijazni z nekaterimi začetki, ki niso uspešni:
Ju je ulíəku zə nụəs. (R) Dokler je bil z njo, ji je obljubljal vsemogoče, potem jo je pustil. (Gab)
Ne bin ɣa zíəla, da je edíni. (R) Besede ošabnega dekleta. (Nok)
Ga nə poročín nánkər, čə je vəs zlát. (R, Vrt)
Faktografsko registrira zavrnitev:
Ni šié zdríụ zə sə porụóčit. (R, Ore)
Jo je jému za nụórca. (R) Fant, ki z dekletom ni mislil resno. (Nok)
Čə mə níčəš ti, mə bo kášna drúɣa. (R, Ore)
Ko nísi ti, so drúɣi tri. (R) Dekle fantu. (SvP)
Jo je bándonaụ (péstu). (R) Fant je zapustil dekle. (Puč)
Ljubézen je šla mónte. (R) Ljubezen je propadla. (Pre)
Ljubézen je šla u rəménɣo. (R) Ljubezen je propadla. (Zaz)
Ljubézen je šla s vráɣu. (R) Ljubezen je propadla. (Zaz)
Usé sə je razkopálo. (R) Ljubezen je propadla. (Nok)
Sə je tərkáj ponášəla s pə́rstənən, kə je dobíla, zdej ju íma u lə́χti. (R) Pustil jo je. (Peč)
Jo je séɣnaụ. (R) Jo je zapodil. (Nok)
Fant je póstiụ devójko (frájarico). (R) Fant je zapustil dekle. (Nok)

Do kdaj si je treba izbrati dekle, fanta?

Merilo je pustni čas. Zakaj? Ker so takrat zabave, kjer se mladi spoznavajo. Sledi resnejši postni čas, ko zabav ni in tudi ni toliko možnosti spoznavanja in je manj možnosti za izbire.
Kar sə zə pústa nərdí, je nərjéno. (R) Dekle si tedaj najde fanta. (Zaz)
Ku si nə boš nájdla u pústi, níkdar več ɣa nə boš nájdla. (R) Dekle si tedaj najde fanta. (Zaz)
Ta kər o pústi príde, več ne odíde. (R, Nok)
Rezultat izbiranja je odvisen tako od fanta kot od dekleta:
Ko bo kej, nə bo nəč, ko nə bo nəč, bóste dála dve flíki. (P) Šivilja, mati dekleta, šaljivo fantovi materi: če se bosta vzela, bo brezplačno, v nasprotnem primeru bo treba plačati dva denarja. (Kor)
Kur si buš zbráụ, təkú boš jámu. (PR, Med)
Kur si boš postláụ, təkú boš ležáụ. (PR) Velja za izbiranje dekleta in obratno. (Zaz)
Bújši ku si boš postéljoụ, bújši boš spáụ. (PR) Rek ni veljal samo za zakon, ampak tudi na primer za učenje v šoli. (Gab)

Zaroka

Nekdaj je bila zaroka dokaj pogost pojav, ki najde svoj odmev tudi v pregovorni literaturi.

So si dála besédo. (R) Sta se zaročila. (Soč)
So sə promitéɾəli. (R) Sta se zaročila. Sta se zaobljubila. (Kor)
Ubéčali su si. (R) Sta se zaročila. (Gol)
Sə sə žíə zəročíli, to bo χmáli uə̯χcet. (R, Ore)
Je dáu̯ kapáro. (R) Zaroka. Dobesedno: ji je dal jamstvo, da se bo z njo poročil. (Puč)
Ji je dóu̯ obru̯ač. (R) Zaroka: dal ji je prstan. (Zaz)
Je bíu̯ u χíši, ji je dáu̯ zláto. (R) Sta se zaročila. (Pre)
Ta ji je číəpu zláto. (R) Kupil ji je prstan – sta se zaročila. (Zaz)
Sə si dáli pə́rstəne. (R) Sta se zaročila. (DpH, Hra)
Su si dáli prsténje. (R) Sta se zaročila. (Gol)
Ji je žíə dóu̯ pə́rstən. (R, Peč)

Poroka je pred vrati

Na zunaj, v družbi se je bližina poroke občutila v zunanjih pripravah, ki so zbudile povpraševanje po »slavnih konfetih«, simbolu poroke.

Kad čédu biti kunféti? (R) Kdaj bo poroka? (Gol)
Tən bójo kmáli konféte. (R) Kmalu bo poroka. (DpH)
Ben, kəku̯a je, bóju χmáli konfiéti? O, kej konfiéti, prídeju žíə konfiéti. (R, Sov)
Zylíəda, də bóje χmáli konfiéti, zəru̯óčəni sə žíə. (R, Ore)
Kaj nə bómo jǫ́li šié konfiétou̯? (R) Kaj ne bo še poroke? (Gab)
Čémo bŕzo jísti kunféte. (R) Kmalu bo poroka. (Gol)
Ma kaj vən ɣran kúpit nomálo konfiétou̯? (R) Šaljivo vprašanje paru, ki se je dolgo ženil. (Gab)
Lej tən, sə žíə nəpráu̯ljeju zə u̯ə̯χcet. (R, Sov)
Sə pə́rčáva pir. (R) Pripravlja se poročna gostija. (Med)
Sə pə́rčá u̯ə̯χcet. (R) Pripravlja se poročna gostija. (DpH, Hra, Zaz)

Pogoji za poroko

Nekdaj se je postavljalo dva pogoja za poroko: dom in nedolžnost neveste.

Prej štálo, pónjer krávo. (R) Navodilo: najprej si ustvari dom, potem se oženi. (Pre)
Najpŕvo štálicu, pótljen krávicu. (R) Navodilo: najprej si ustvari dom, potem se oženi. (Gol)
Pə́rvo štálca, pu̯óle kráu̯ca. (R, Gab)
Xíška nu štálca an pu̯óle kráu̯ca. (R, Ore)
Ta práva nevésta múra jet pred oltár brez trebúχa. (R, Soč)

Za sklep

Gradivo o spoznavanju, izbiri in odločanju za zakon, prikazano v sestavku, je v pregovornem gradivu med najbogatejšimi (na ravni vremenskih pregovorov). Odlikuje ga celovitost obravnave od začetka spoznavanja do poroke, velika pestrost trenutkov in psiholoških ter čustvenih stanj v tem spoznavanju – do zavrnitve in sprejemanja drugega. Odseva stvarno agrarno kmečko okolje z njegovimi značilnostmi, in s tem tudi nekdanje vrednote, ki so

danes precej narušene. Značilen je šaljivo zbadljivi pristop kot reakcija na določene izbire v spoznavanju, tako pri osebah, zlasti dekletu, kakor tudi glede krajev, iz katerih naj bi fant ne izbiral dekleta. Tak pristop je močnejši, bogatejši in duhovitejši v Istri. Skratka, gradivo, ki odpira nekdanja obzorja spoznavanja oseb, ki pelje k poroki, zabeljeno z duhovitostjo, šaljivostjo, zbadljivostjo – s pozitivnim rezultatom: gradnjo nove skupnosti dveh oseb, ki ji pravimo zakon.

Slovarček narečnih besed

ámbot nekoč, *an* eden, in, *bándonaụ* zapustil, *bášta* tovorno sedlo, *ben* no, *Bərćínka* Brkinka, *bóje*, *bújše*, *bújši* boljše, *bóji* boljši, *bóžoceɣa* ubogega, *brék* pes, *bụə* bo, *Bụəχ*, *Buχ* Bog, *bụəzɣa* ubogega, *bụòte tri* trikrat, *búska* bliska, *búža* luknja, *cájt*, *cejt* čas, *ča*, *ća* kar, *če* bo, *čédu biti* bodo, *čríáz* čez, *ćiè* tja, *ćíəpu* kupil, *deštinán* usojen, *déštri* lepi, *devójka*, *divójka* dekle, *dójti* priti, *dóker* dokler, *dụər* kdor, *dúɣa* dolga, *dụole* doli, *fáli* pogreši, *fent*, *fônt* fant, *fjor* bela moka, *flíka* denar, *frájarica* dekle, *frátar* frater, *ɣládoụ mə je* me je gledal, *ɣran* grem, *χərbot* hrbet, *χmáli* kmalu, *χmét* kmet, *i* in, *intríχ* prepir, *jeχ* jih, *jej* joj, *jémet*, *jəmət* imeti, *jéna* ena, *jet*, *jət* iti, *jəmìəla* imela, *jə skət* iskati, *jəšči* išči, *kad* kdaj, *kámər* kjer, *kapára* zaroka, *kášən*, *kášno* kakšen, kakšno, *kej* kaj, *kə* ko, *kərkáj* koliko, *kárko*, *kólko* kolikor, *kômen* kamen, *ku*, *kur* ko, kot, *kúkər* kakor, kot, *kir* kjer, *kópja* par, *Kostèục* Kastelec pri Črnem Kalu v Istri, *kumpaníja* družba, *konfiét*, *kunfét* konfét, *kráụca* kravica, *lej* glej, *láχt* laket, *liχ* ravno, *ma* vendar, *màlnərskə* mlinarska, -e, *men* manj, *mártu* mrtev, *míri se* se namerava, *mísənla sən* mislila sem, *môlnarova* mlinarjeva, *mônkano* manjkano, *mónte je šla* je propadla, *múra* mora, *múrəš* moraš, *must* most, *najpŕvo* najprej, *nánka*, *nánkər* niti, *názət* nazaj, *neč*, *nəč* nič, *néjdit* najti, *nəmorát sə* zaljubiti se, *nídan* nihče, *nomálo* nekoliko, *nu* eno, in, *nụəs*, *nus* nos, *očàda* pogled, *okúli* okoli, *okumí se* pobotri se, *óli* volovi, *palénta* polenta, *pášeje* spadajo, *péstu* pustil, zapustil, *pétjet* beračiti, prosjačiti, *pərčá sə*, *pərčáva sə* pripravlja se, *pərpélji* pripelji, *pərpíəljəš* pripelješ, *pərvo* prej, *piér* listov, *pir* gostija, *pjáže me* mi je všeč, *pojóụ mə bo* pojedel me bo, *pónjer*, *pótljen*, *pụóle* potem, *ponúva* ponuja, *poróčət sə* se poročiti, *porúčiti se* se poročiti, *promitéràli so sə* zaročila sta se, zaobljubila sta se, *prsténje* prstani, *pùpə* dekleta, *rəménɣo je šla u* je propadla, *ríloc* rilec, gobec, *ríụčki* reveži, *rubída* robida, *séɣnaụ jo je* zapodil jo je, *sej* saj, *sə* so, *səz* iz, *spodobívate si táko* sta si tako podobna, *sve* vse, *šćìəp* skupaj, *šíša* hiša, *šítu* vrgel, *škərtəríjo* izmeček, izvržek, *štála, štálica* hlev, hlevček, *šútəsta* neumna, *tən* tam, *tərkáj* toliko, *továr, vósu* osel, *trop* otrobi, *tan*, *tən* tam, tja, *u* o, *ubéčali su si* zaročila sta se, zaobljubila sta se, *ubiží* zbeži, *učúvaj* obvaruj, *ud* od, *uə́χcet* gostija, svatba, poroka, *ụéšu* ušel, *ụán* ven, *úko* oko, *ukóp* skupaj, *úni*, *úna* oni, ona, *uséliχ* vseeno, *ušíč* všeč, *uvíde* uide, *uzə́t* vzeti, *užénit se* oženiti se, *uženíja se je* se je oženil, *van* iz, ven, *već* bolj, več, *vránić* vrag, hudič, *vrst* vrsta, *vụol dir* (it. *vuole dire*) pomeni, *zatelébljena* zatelebana, *zbírk* izbirek, *zdéj* sedaj, *zdríụ* zrel, *zɣlíəda* izgleda, *zɣúəda* zgodaj, *zíəla ne bín ɣa* ne bi ga vzela, *zmírej*, *zmíron* vedno.

Dr. Primož Kuret

Veliki maestro Fritz Reiner – dirigent v Ljubljani

Z ustanovitvijo orkestra Slovenske filharmonije leta 1908 v Ljubljani je za slovensko glasbo nastopilo novo obdobje. Na voljo je imela orkester, ki je sodeloval v gledališču in na koncertih. Ni bilo več treba angažirati vojaške godbe, ki je sicer omogočala izvedbe večjih koncertov in s katero je imela ljubljanska Filharmonična družba sklenjeno pogodbo o sodelovanju. Še posebej velja to za uspeh na slovenski strani, ko je orkester prevzel tedaj mladi in ambiciozni češki dirigent Vaclav Talich (1883–1961). V kratkem času sta se Talich in orkester uveljavila v Ljubljani, saj sta dvignila raven tedanje glasbene poustvarjalne kulture. Res je, da je imel Talich pri tem oranju ledine težko delo, ki ga je zmogel z veliko mero poguma in idealizma. Nič manjši pomen pa ni imela pri tem Ljubljančanka pianistka Vida Prelesnik, s katero se je Talich v Ljubljani tudi poročil. Leta 1911 je Talich za eno leto odšel na študijsko izpopolnjevanje v Leipzig. Namesto njega je Fran Govekar pripeljal iz Budimpešte prav tako mladega dirigenta Fritza Reinerja (1988–1963), tedaj že uveljavljenega muzika, dirigenta in pedagoga na Kraljevi madžarski glasbeni akademiji v Budimpešti.[1] Da je imel Govekar pri tem srečno roko, je pokazala prihodnost. Reiner si je v Ljubljani hitro pridobil veliko avtoriteto, po odhodu iz Ljubljane pa se je začela njegova bliskovita kariera velikega maestra v Evropi in Ameriki. Veljal je za enega največjih mojstrov taktirke po prvi svetovni vojni v svetu. Od leta 1922 je deloval v Ameriki. Njegove plošče z ameriškimi orkestri (Cincinnati, Pittsburgh, Philadelphia, Chicago) in delo v Metropolitanski operi še danes pričajo o njegovi izjemni umetnosti. Zato ni čudno, da je bil povabljen, da je ob ponovni otvoritvi dunajske Državne opere leta 1955 dirigiral na Dunaju Wagnerjevo opero *Mojstri pevci nürnberški*.

A vrnimo se v Ljubljano, kjer je Reiner začel svojo mednarodno kariero. Tu je dirigiral devet del, Smetanovo opero *Dalibor*, Webrovo opero *Čarostrelec*, Puccinijevo opero *La Bohème*, Wagnerjevo opero *Tannhäuser* ter operete. Med njimi Leharjevi *Knežno* in *Grof luksemburški*, Fallovo opereto *Dolarska princesa*, Kálmánove *Jesenske manevre* in Hervéjevo *Mam'zelle Nitousche*. Wagnerjevega *Tannhäuserja* je tudi režiral in o njem napisal za ljubljanski dnevnik *Slovenski narod* daljši članek. Vsi ljubljanski časopisi (*Slovenski narod*, *Slovenec*, *Laibacher Zeitung*) in revije (*Dom in svet*) so spremljali njegovo delo

[1] Primož Kuret, *Sezona Fritza Reinerja v Ljubljani (1911–1912)*. Ljubljana 2019, 303–312.

in o njem pisali. Ljubljanski kritiki so hitro prepoznali Reinerjev talent in izjemno hvalili njegove predstave.

Podobno kot Talich se je tudi Reiner v Ljubljani poročil. Izbranka je bila Angela (Elza) Jelačin, s katero je imel dve hčeri: Berto, rojeno v Budimpešti leta 1912, in Evo, rojeno 1915 v Dresdnu, kjer je Reiner nadaljeval svojo bleščečo kariero v znameniti Semperoperi. Tu je sodeloval s skladateljem Richardom Straussom. Zakon ni bil uspešen in julija 1916 se je Elza s hčerama vrnila domov. Reiner se je nato drugič poročil novembra 1921 v Berlinu z Berto Gerster-Gardini, hčerjo znamenite madžarske koloraturne sopranistke in Carla Gardinija, ameriškega konzula v Bologni. Bila je dve leti starejša od moža. Leta 1922 sta oba odšla v Ameriko, kjer je postala učiteljica na konservatoriju v Cincinnatiju. Ko pa je imel Reiner afero z ameriško igralko Carlotto Irwin, sta se 1930 ločila. Carlotta je postala Reinerjeva tretja žena aprila 1930. Bila je njegova pomočnica, tajnica pa tudi sijajna kuharica. Umrla je 1983. Reiner je ohranil stik s hčerama, čeprav ju je le redko videl. Berta se je šolala v Ameriki med 1926 in 1929, nato se je vrnila v Ljubljano. Eva je ostala v Jugoslaviji. Oče jima je nato večkrat pošiljal pakete pa tudi denar. Eva se je poročila s Švicarjem Wernerjem Bartensteinom iz Züricha, s katerim je imela tri otroke.[2]

Fritz Reiner (1888–1963); vir: https://en.wikipedia.org

Med deli, ki jih je Reiner dirigiral v Ljubljani, je najbolj odmevala predstava Wagnerjevega *Tannhäuserja*. O njem je spisal poseben članek, ki je izšel v *Slovenskem narodu*, kjer je opero razčlenil in opisal, jo analiziral po glasbeni in tekstovni strani. To je bil v slovenskem tisku prvi analitično poglobljeni članek o Wagnerju in njegovem delu. Kritik, ki se je podpisal z »b,« je med pevci poudaril Margito Nadasovo kot Elizabeto, ki je »nosila celo predstavo«, posebej veliko prostora pa je namenil slovenski pevki Jeannette Foedransperg[3] (1885–1956) kot Veneri in ji prerokoval uspešno kariero. Tudi občinstvo je bilo navdušeno in ji je prirejalo prisrčne ovacije ter jo počastilo s prekrasnimi šopki. Kritiziral pa je zbor, ki »se to pot ni zavedal svoje naloge, potreboval bi še precej skušenj«. Pač pa je pohvalil scenerijo in se obregnil ob režijo: »Režijo je imel to pot kapelnik Reiner, a pokazalo se je, da kapelništvo in režiserstvo ni združljivo. Sicer se je potrudil na

[2] Kenneth Morgan, *Fritz Reiner – Maestro & Martinet*. Chicago 2006, 5–8.

[3] Jeannette Foedransperg (1885–1956) iz Planine pri Sevnici se je uveljavila zlasti kot pevska pedagoginja.

vso moč, da bi nam nudil kaj odličnega, a sledil mu je samo orkester v vsem obsegu.« Tudi *Slovenec* (A. S.) se je o operi na široko razpisal. Kritika je motila zlasti reklama, češ da se je osredotočila na eno osebo – gostjo Jeannette Foedranspergovo (Venera), kar je odločno grajal. In nadaljuje: »Umetnost je bila a priori potisnjena v ozadje, osebni kult pa v ospredje.« Pisec je tudi obširno govoril o Wagnerju in njegovem pomenu in reformah, ki jih je uvedel v opero.

> Režija je bila v rokah kapelnika g. Reinerja. Žalostno – ni ga Slovenca, ki bi hotel in mogel izvesti to, kar je sinoči tujec. G. Reiner se je sicer resno potrudil, da bi iz teh skromnih moči kaj poštenega spravil skupaj. Krepko oporo pa je imel le v orkestru, kjer je največ muzikalne inteligence … Zbor ni bil za nič in bi potreboval še vaj, inscenacija pa je bila hvalevredna.

Obširno kritiko je priobčil časopis *Laibacher Zeitung* in poudaril delo dirigenta Fritza Reinerja, ki mu je pripisal tudi največ zaslug za uspelo predstavo. Opozoril je na nekatere napake, ki pa niso bistveno vplivale na izvedbo. Omenil je tudi veliko zanimanje za nastop Jeannette Foedransperg kot Venere. Njen nastop je ugodno ocenil kakor tudi nastop Margit Nadasove v vlogi Elizabete. Opozoril je na Josipa Križaja v vlogi mejnega grofa. Pač pa ni bil zadovoljen z moškim zborom, zlasti zborom romarjev v tretjem dejanju. Kljub vsem pripombam pa je menil, da bodo napake v naslednjih predstavah odpravljene.

Posebno je odmeval tudi koncert orkestra Slovenske filharmonije 20. marca 1911, ki ga je vodil Fritz Reiner. Simfonični del je obsegal dve skladbi: Mendelssohnov violinski koncert v e-molu in Beethovnovo 5. simfonijo. Kot solist se je predstavil učenec Josipa Vedrala Ivan Trost, ki ga kritik omenja kot velik talent. O dirigentu pa:

> Slovenska filharmonija je bila to pot pod vodstvom g. Reinerja resnično v svojem pravem elementu. /…/. Izvajanje samo je bilo kar najprecizneje in točno, zarisalo nam je ženijalno dušo g. prof. Reinerja. Če vidimo tiskano, orkester vodi g. Reiner, smo prepričani, da izvrši svojo nalogo famozno. Pogled na koncertno dvorano je bil uprav ganljiv, navdušeno so stali in z največjo pozornostjo sledili skrbnemu izvajanju prazni – stoli. Mogoče je to na račun Jožetov, mogoče je tudi, da je to vpliv političnih sedanjih razmer, kdo ve? Vsi izgovori, ki se morda navajajo v opravičevanje, so prazni in le dajejo slabo izpričevalo vsem onim, ki niso posetili koncerta, ki pa so v to moralično prisiljeni.

O koncertu je pisal tudi Stanko Premrl: »Kapelnik Reiner je pokazal svoj veliki dirigentski talent, veliko inteligenco in energijo, ter nam je v resnici žal, ker čujemo, da odide iz Ljubljane na Budimpeštansko

ljudsko opero.« Na koncert se je zelo pozitivno odzval tudi *Laibacher Zeitung*, ki je zapisal, da je bil »vtis tega čudovitega dela veličasten /.../, pod zanesljivo taktirko gospoda prof. Reinerja, je Slovenski filharmoniji v velikem slogu uspelo, zato je bil tudi uspeh velik, očarljiv. Navdušen aplavz je bil plačilo gospodu kapelniku za njegov trud. Mi smo mu za velik užitek resnično hvaležni,« je še zapisal kritik.

Slovensko javnost pa je marca 1911 močno razburkal članek v graškem *Tagblattu*. Pod naslovom »Slowenischer Kunstschwindel« je objavil vest, da je s pokroviteljstvom ljubljanskega občinskega sveta ustanovljena »eine ganz minderwertige Wirtshauskapelle« (manjvredna gostilniška godba) z imenom Slovenska filharmonija. To ime si je izbrala zato, da bi živela na stroške slavnega filharmoničnega društva v Ljubljani. Dalje časopis navaja, da je le-ta nastopala kot Philharmonisches Orchester aus Laibach pri koncertih kopališkega orkestra v Opatiji in da je s tem naslovom hotela kriti svojo »manjvrednost« seveda na račun filharmoničnega društva. Nadalje časopis žali Slovensko filharmonijo z »grober Schwindel, Diebstahl« itd. Na te očitke je zelo dostojno odgovorila Slovenska filharmonija, »da niti noče zamenjave s filharmoničnim društvom, ker le-to sploh nima svojega orkestra in se pri svojih prireditvah poslužuje vojaške godbe pešpolka št. 27«. Obenem je izrabila velik uspeh izvedbe Beethovnove 5. simfonije, ki je pomenila »najboljše zadoščenje za barbarske napade v nemških graških listih«.

Velika škoda je bil Reinerjev odhod. Stanko Premrl je o njem zapisal, da »ima velik dirigentski talent, veliko inteligenco in energijo«. Ljubljana seveda ni mogla zadovoljiti njegovih ambicij niti mu nuditi možnosti, da bi svoje talente v polni meri razvil. Tradicija simfoničnih koncertov je bila skromna in

> koncertov s pretežno simfoničnim sporedom naše občinstvo ne poseča prav rado. /.../. A kljub temu se Glasbena Matica ne sme premakniti s stališča, da je treba gojiti poleg pevske, tu seveda predvsem domače izvirne, ki je za sedaj – a lahko trdim – naša edina in vsekakor poglavitna domena, tudi simfonično svetovno klasično in moderno glasbo. Čim bolj in čim skrbneje bomo gojili simfonično glasbo – četudi za nekaj časa ne še z bogatimi gmotnimi uspehi – tem sigurneje se nam je nadejati, da bo jela absolutna simfonična glasba polagoma tudi iz domačih tal poganjati bolj in bolj.

Za Reinerja je bila ljubljanska sezona le kratka epizoda. Ljubljano je obiskal spet leta 1955 po velikem uspehu, ki ga je doživel ob ponovni otvoritvi dunajske opere s predstavo *Mojstri pevci*. Sprehajal se je ob operi in si želel, da bi ga povabili, da nastopi. Žal ga niso! Na koncu pa lahko ugotovimo, da je tedanja slovenska glasbena kritika dojela in razumela tako Talichove kot Reinerjeve umetniške potenciale in jih temu primerno vrednotila.

Dr. Ignacij Voje

Nicolica Ivanov Bunić, žrtev dubrovniške diplomacije

3. del

Ko so v Carigradu še potekali pogovori med dubrovniškima poslancema in velikim vezirjem Karom Mustafo, se je na Pločah pred Dubrovnikom pojavil turški kurir v spremstvu šestih mož s pismom bosanskega paše. Ahmed paša je namreč dobil od velikega vezirja nalogo, naj tudi on pritisne na Dubrovničane. Od »slavne dubrovniške gospode« naj bi iztirjal 4.000 mošenj denarja, to je prek 2 milijona dukatov. Ta vsota pa je bila precej višja od tiste, ki jo je sprva zahteval veliki vezir. To naj bi bila zadnja turška zahteva in treba bi jo je bilo izpolniti brezpogojno.

Senat je zasedal brez prekinitve in končno sklenil, da pošlje v Bosno dva odposlanca. Spet je med senatorji krožila žara, spet so trepetali tisti, na katere je prišla vrsta, da bodo izbrani. Prvi je bil izžreban Marojica Gučetić. Teže so našli tretjega. Trinajstkrat je državni tajnik obkrožil dvorano in trinajstkrat je našel žaro prazno. Zavladala je velika negotovost in napetost. V tej nejasni situaciji se je s svojega sedeža dvignil Nikolica Bunić in se prostovoljno javil za poslanca. Oba sta takoj prisegla pred knezom. Senat jima je dal navodila in odobril vsoto 20.000 dukatov kot zadnjo sprejemljivo možnost za Dubrovnik. Poslanstvo Kabužića in Buća v Carigradu je bilo končano in nista imela več pravice, da se pogajata s Turki. Poslej je bila usoda Dubrovnika v rokah novih dveh odposlancev, ki sta se odpravila k bosanskemu pašu.

Po običajnem ceremonialu sta poslanca 18. aprila krenila na pot proti Sarajevu. Po sedmih dneh sta prispela na cilj. Čeprav sta bila v začetku deležna velike časti, sta kmalu spoznala, da sta tudi onadva postala turška ujetnika. Na dvoru bosanskega paša sta našla kapidžibaša (nadkomornik – častni naziv na turškem dvoru) velikega vezirja. Postalo jima je jasno, kakšne namene ima Kara Mustafa. Turki so začeli uporabljati prevare. Med drugim so jima celo sporočili, da sta Kabužić in Buća v Carigradu popustila in v vse privolila, kar seveda ni bilo res.

Prvo zaslišanje pri Ahmedu paši je bilo kratko. Namesto z denarjem sta poslanca prišla na dan z besedami. Branila sta svojo vlado, češ da Dubrovnik nima nič drugega kot golo kamenje. Paša ju je surovo odslovil. Tudi pri nadaljnjih pogajanjih Dubrovničana nista popustila in sta ponujala le 30 mošenj denarja, češ to je največ, kar bi Dubrovnik lahko plačal. Turki so pobesneli.

Medtem pa je prišlo do vojaškega spopada med Turčijo in Rusijo. Bosanski paša je dobil ukaz, da mora z vojsko kreniti na bojišče v Bolgarijo. Dubrovniška poslanca sta se te vesti razveselila, vendar sta kmalu spoznala, da je bilo njuno veselje prezgodnje. Paša jima je sporočil, da ju bo vzel s seboj. Še isto noč sta morala z vojsko kreniti na sever proti Donavi. Šla sta v spremstvu kapidži-

Diplomat Nicolica Ivanov Bunić (okoli 1635–1678)

baša velikega vezirja. Pot je bila težka in utrudljiva. Jahali so brez prestanka, tri dni je neprestano deževalo. Marojica Gučetić je z največjo težavo prenašal pot, kajti bil je hudo bolan. Njuna težka pot, na kateri sta občutila tudi biče svojih spremljevalcev, se je 11. junija končala v Silistriji ob ustju Donave. Kara Mustafa je bil že pripravljen popustiti. Od dubrovniških poslancev je zahteval le 280 mošenj denarja, toda poslanca nista hotela o tem ničesar slišati. Zato so oba vrgli v strašno ječo v trdnjavi v Silistriji. Na vrat, roke in noge so jima nataknili težke verige. V bližini Silistrije je divjala vojna med Rusijo in Turčijo. Takrat je izbruhnila tifusna mrzlica. Nikolica Bunić je v vlažni in zatohli ječi hudo zbolel. Moči so ga zapuščale. Ni mogel več pisati spodbudnih besed svojim rojakom v Dubrovnik. V mnogih pismih, ki jih je pošiljal v Dubrovnik, je namreč rotil svoje rojake, naj vztrajajo in naj Turkom ne popustijo. Pri tem naj se ne ozirajo na njegovo in Gučetićevo usodo. Ko je umiral, mu je ob strani stal njegov starejši kolega. Turki so mu odrekli zdravnika in duhovnika. Do poslednjih trenutkov življenja mu niso sneli verig z nog in rok. Tako je veliki dubrovniški domoljub, izčrpan od mrzlice, daleč od svoje rodne grude umrl v štiridesetem letu svojega življenja.

Ko so Dubrovničani izvedeli za smrt Nikolice Bunića, so se odeli v črnino. Zvon velikega sveta je žalostno udarjal, kot takrat, kadar je oznanjal smrt kneza. Senat je na svoji seji še istega dne sklenil, da bo v dvorani velikega sveta postavil spominsko obeležje – marmorno ploščo, na kateri bo ovekovečil tragično smrt Nikolice Bunića. Zanimivo je, da ta predlog ni bil sprejet soglasno. To nas ne sme čuditi, če pomislimo, kako je bila dubrovniška vlada trda do svojih podanikov, predvsem plemstva. Bala se je, da ne bi slave kdo izkoristil in se polastil oblasti in tako ogrozil svobodo. Zato ima Dubrovnik samo dva osebna spomenika. Manjšega – ploščo za plemiča Nikolico Bunića, in večjega – kip za meščana in pomorščaka Miha Pracata, ki je svoje ogromno imetje po smrti zapustil republiki. Pracatov spomenik stoji v atriju knežjega dvora. Na plošči, ki so jo vgradili v steno dvorane velikega sveta ter posvetili spominu Nikolici Buniću, so vklesali naslednje besede: »Za svobodo je umrl v verigah. S smrtjo in neuklonljivostjo duha si je zaslužil nesmrtnost za vse rodove.«

Šele leta 1683 se je Kara Mustafa pogodil s poslanci dubrovniške vlade. Začel se je namreč pripravljati na vojno proti Avstriji. Takrat sta se poslanca iz Carigrada lahko vrnila v Dubrovnik. Dubrovničani so se končno oddahnili, ko so izvedeli, da je sultan po porazu turške vojske pred Dunajem dal v Beogradu usmrtiti Kara Mustafo.

Dr. Fanika Krajnc-Vrečko

160 let visokošolskega študija v Mariboru

Mineva 160 let, odkar je škof Anton Martin Slomšek leta 1859 prenesel škofijski sedež v Maribor in v tem mestu ustanovil Lavantinsko bogoslovno učilišče, ki je kasneje kot Visoka teološka šola neprekinjeno delovalo do druge svetovne vojne ter predstavlja začetek visokega šolstva v Mariboru. Tradicija Visoke teološke šole se nadaljuje v sedanji Enoti v Mariboru, ki je sestavni del Teološke fakultete Univerze v Ljubljani. Slomšek je že na začetku svojega škofovskega delovanja skrbel za šolanje duhovnikov, saj je po mnogih prizadevanjih dosegel, da je Cesarsko kraljevo ministrstvo leta 1850 dovolilo prenesti zadnji letnik bogoslovja iz Celovca v Št. Andraž. Podoben korak sta v novejši zgodovini mariborske (nad)škofije storila škofa dr. Maksimilijan Držečnik leta 1968 s prenosom zadnjih letnikov bogoslovja iz Ljubljane v Maribor in dr. Franc Kramberger leta 1995 s prenosom celotnega teološkega študija na Enoto v Mariboru.

Lavantinsko bogoslovno učilišče

Cerkvena in posvetna zakonodaja sta v času prenosa sedeža Lavantinske škofije v Maribor zahtevali, da mora škofija imeti tudi bogoslovje in teološko šolo. Škof Slomšek se je zavedal izrednega pomena tega določila, predvsem pa pomena temeljite teološke izobrazbe za izpolnitev poslanstva, ki so ga imeli slovenski duhovniki v dušnem pastirstvu in v prosvetnem delu. 14. oktobra 1859 je škof Slomšek slovesno blagoslovil mariborsko bogoslovje ter teološko šolo in ta dan predstavlja ustanovni datum visokega šolstva v Mariboru. V svojem inavguralnem govoru, ki je po vsebini podlaga za statut te častitljive ustanove, je med drugim dejal:

> Kar sta bila nekdaj Oglej in Solnograd za svoj čas, to naj bo za naše in bodoče čase Maribor za našo škofijo; cvetoča drevesnica čednosti in učenosti, izobraževališče za bogovnete glasnike, ki bodo z veselim naznanilom evangelija širili srečo in blagoslov čez zelene vinske gorice, od palač bogatinov do revnih koč siromakov, od snežnikov karantanskih do ravnin stare Panonije.

Slomšek je gradil na vrednotah, med katerimi je na prvo mesto postavil vero s krščansko nravnostjo, za slušatelje in profesorje je zahteval disciplino v izpolnjevanju cerkvenih zapovedi, posebno molitve in posta, ter izpolnjevanje hišnih pravil. Profesorjem je priporočal »živ pouk in živo učenje, ki naj bo poživljeno z očetovsko resnobo in materinsko ljubeznijo učiteljev in vzgojiteljev, olajšan in oslajšan z otroškim zaupanjem in vdanostjo učencev in gojencev«. Slomšek je zapisal Program šole z zahtevano študijsko literaturo in imeni profesorjev, ki so predavali na šoli, pripravil

pa je tudi navodila profesorjem. V programu je v takratnem nemško govorečem okolju zahteval, da se »Katehetika s povdarkom na praktičnem delu predava v slovenskem jeziku«, kar znova potrjuje njegovo izpričano narodno zavednost in skrb za slovenski jezik.

Prvi profesorski zbor

Ker vsako ustanovo ustvarjajo ljudje, moramo omeniti vsaj najpomembnejše profesorje, ki so delovali na bogoslovnem učilišču in ki so bili v glavnem vsi tudi znanstveni delavci, njihova dela pa predstavljajo temelj teološke literature v slovenskem jeziku, tudi Slomškovi nasledniki na škofovskem sedežu so bili profesorji teološke šole: dr. Jakob Stepišnik, profesor cerkvenega prava v letih 1859–1862, lavantinski škof v letih 1862–1889; dr. Mihael Napotnik, profesor cerkvenega prava, zgodovine in patrologije ter filozofije v letih 1881–1885, lavantinski škof v letih 1889–1922; dr. Ignacij Orožen, profesor cerkvene umetnosti v letih 1869/70–1888/89; dr. Avguštin Stegenšek, profesor cerkvenega prava, zgodovine in patrologije ter cerkvene umetnosti v letih 1902–1920; dr. Fran Kovačič, profesor osnovnega bogoslovja, filozofije in hebrejskega jezika v letih 1897–1929, dr. Franc Kosar, profesor cerkvenega prava v letih 1872–1881, prvi spiritual in prvi ravnatelj knjižnice; dr. Franc Lukman, profesor moralke 1908/09–1918/19, nato profesor dogmatične zgodovine na Teološki fakulteti v Ljubljani, v študijskem letu 1926/27 pa rektor Univerze v Ljubljani; dr. Anton Jehart, profesor za biblične vede in hebrejske jezike od 1920, kasneje tudi za tako imenovano bogoslovno enciklopedijo, pod psevdonimom Paulus je prevajal iz francoskega, angleškega in španskega jezika; kasneje so delovali še dr. Jakob Aleksič, profesor osnovnega bogoslovja in misijologije 1927/28, nato biblicist, po drugi svetovni vojni je predaval na Teološki fakulteti v Ljubljani, leta 1968 znova na Oddelku v Mariboru; dr. Stanko Cajnkar, dr. Janez Janžekovič, dr. Anton Trstenjak idr.

Znanstveno in literarno delo Lavantinskega bogoslovnega učilišča

Poleg izobraževalne vloge je teološka šola s svojimi profesorji skrbela tudi za narodno prebudno in znanstveno delo, saj je izdajala pomembne publikacije. *Drobtinice*, katerih ustanovitelj je bil Slomšek, so izhajale v letih 1846–1901. Poleg Slomška so sodelovali tudi profesorji. Sprva so izhajale v Gradcu, nato kot *Slomšekove Drobtinice* od leta 1863–1869 v Mariboru. Po prenehanju v letih 1870–1886 jih je v Ljubljani leta 1887 obnovil Frančišek Lampe, ponovno z imenom *Drobtinice*. *Drobtinice* so vsebovale nabožni, življenjepisni, poljudno leposlovni in glasbeni del. Namenjene so bile kot vzgojno nabožno berilo predvsem mladini v »podvučenje ino za kratek čas«, vendar danes služijo kot pomemben vir in priča svoje dobe.

Rokopisni list mariborskih bogoslovcev *Lipica* je začel izhajati 1860 in je s presledki izhajal do druge svetovne vojne. Od 67 letnikov jih je v Teološki knjižnici Maribor ohranjenih 32 in v jubilejnem letu 2019 jih je digitalizirala Univerzitetna knjižnica Maribor. Pomembnejši avtorji, ki so sodelovali s svojimi prispevki ali urejali *Lipico*, so bili: Mihael Napotnik, Anton Aškerc, Fran Kovačič, Anton Korošec, Fran Ksaver Meško, Matija

Slavič, Stanko Cajnkar, Janez Janžekovič, Edvard Kocbek, Anton Trstenjak in Stanko Janežič.

V času škofa Napotnika je v letih 1892–1916 v Mariboru izhajal »strokovni list« teoloških profesorjev *Voditelj v bogoslovnih vedah*, ki je prinašal poglavitne znanstvene razprave mariborskih teoloških profesorjev, v njem pa so sodelovali tudi drugi avtorji iz vse Slovenije, in to s področja biblicistike, dogmatike, moralnega bogoslovja, asketike in mistike, cerkvenega prava, cerkvene zgodovine, katehetike in leposlovja.

Visoka bogoslovna šola v Mariboru

Po prvi svetovni vojni in razpadu monarhije so bili v Sloveniji in Dalmaciji v veljavi stari avstrijski zakoni, ki pa so jih v Beogradu le slabo poznali. Avstrijska ureditev je strogo razlikovala med »semenišči«, ki so bila vzgojni internati, in bogoslovnimi šolami (*theologisches Studium*). Semenišče je bilo vedno izključno cerkveni institut, bogoslovno učilišče pa je imelo rang visoke šole (*Hochschule*), diplome so veljale za javne službe, fakultete pa so priznavale semestre in izpite. V teh okoliščinah so se za Lavantinsko bogoslovno učilišče začele težave, saj so bogoslovne šole, ki so bile v Avstriji pod kulturnim ministrstvom, v Jugoslaviji prešle pod prosvetnega ministra, teološke fakultete pa so študij podaljšale na pet let. Beograjsko prosvetno ministrstvo ni poznalo bogoslovnih učilišč.

V desetletju pred drugo svetovno vojno si je Škofijski ordinariat v Mariboru prizadeval za Bogoslovno učilišče doseči status visoke šole. Ob utemeljevanju, kam uvrstiti Bogoslovno učilišče, so odgovor iskali v predmetniku, kvalifikacijah profesorjev in predizobrazbi študentov, saj so morali dokazovati, ali gre le za strokovno šolo, izobraževanje, ki nudi zgolj pripravo na prakso, ali ga je mogoče vzporejati s fakultetnim študijem. Po dvanajstletnih prizadevanjih je država ustanovila posebno komisijo za pripravo zakonskega osnutka, ki pa ni poznala kanonskega prava. Tako je bil osnutek v nasprotju z *Zakonikom cerkvenega prava*, pa tudi Teološka fakulteta v Zagrebu je imela resne pripombe. 6. maja 1939 je Ministrstvo prosvete poslalo v Maribor inšpektorja, da bi ugotovil, ali usposobljenost predavateljev in predizobrazba slušateljev ustrezata formalnim predpisom za državne visoke šole. Mariborski škof dr. Ivan Tomažič je 14. septembra 1939 v pismu Apostolski nunciaturi pojasnil, da gre izključno za javno pravne učinke šole in predvsem za financiranje. Po številnih zapletih in intervencijah je *Službeni list kraljevske banske uprave* z dne 16. oktobra 1940, št. 83, končno objavil *Uredbo osrednje vlade o Visoki bogoslovni šoli v Mariboru* s podpisi ministra za prosveto dr. Korošca, predsednika ministrskega sveta Dragiše Cvetkovića in podpredsednika ministrskega sveta dr. Mačka. Uredbo je objavil tudi Oglasnik Lavantinske škofije.

Druga svetovna vojna prekine delovanje Visoke bogoslovne šole

Med drugo svetovno vojno je bilo delovanje šole popolnoma onemogočeno. Nemci so že leta 1941 razpustili bogoslovje, zato je bilo po sklepu škofijskega ordinariata v Mariboru začasno ustavljeno delovanje šole, po vojni

pa škofijska *Sporočila* (1945, XIII, 40) poročajo: »/N/a povabilo ljubljanske teološke fakultete in po zagotovilu prosvetnega ministra narodne vlade za Slovenijo, da Visoka bogoslovna šola v Mariboru zakonito obstoja naprej, odločil dovoliti, da se profesorji VBŠ in gojenci knezoškofijskega duhovnega semenišča začasno preselijo v Ljubljano, dokler ne bodo v Mariboru vzpostavljeni pogoji za normalno delovanje obeh zavodov.« Visoka bogoslovna šola v Mariboru torej nikoli ni bila ukinjena. Slušatelji in nekateri profesorji so se preselili na Teološko fakulteto v Ljubljani, kjer se je študij zanje v celoti nadaljeval do leta 1968, za posamezne letnike pa celo do leta 1995. Nekateri slušatelji so študij nadaljevali na Madžarskem, med njimi dr. Jože Smej, nekaj pa jih je odšlo drugam na tuje.

Od leta 1968 ponovno študij teologije v Mariboru

Škof Držečnik se je leta 1968 odločil, da bo škofija z nadzidavo stolnega župnišča pripravila prostore za bogoslovje in za predavalnice. Po mnogih pogovorih med škofom in ljubljanskim Fakultetnim svetom ter Kongregacijo za katoliško vzgojo je postalo jasno, da ne bo mogoče ustanoviti celotnega oddelka z vsemi letniki, zato je škof Držečnik v Maribor prenesel samo 4., 5. in 6. letnik študija teologije. S tem je soglašal tudi Fakultetni svet, ki je zavračal misel, da bi v Sloveniji imeli dve bogoslovni učilišči. Kongregacija za katoliško vzgojo je z odlokom z dne 22. junija 1968 dovolila delni prenos teoloških fakultetnih študij v Maribor. Tako je leta 1968 v Mariboru namesto obnovljene Visoke bogoslovne šole začela delovati »sekcija« ali Oddelek Teološke fakultete Ljubljana.

Prvi profesorji, ki jih je imenoval veliki kancler Teološke fakultete dr. Jožef Pogačnik za Oddelek v Mariboru, so vsi poleg profesorske službe delali v pastorali in opravljali pomembne cerkvene službe. Prodekan dr. Vekoslav Grmič je bil pomožni škof in hkrati rektor bogoslovja. Bogoslovje in fakulteta sta bila praktično eno. Prvi profesorski zbor na oddelku v Mariboru so sestavljali: dr. Vekoslav Grmič, dr. Stanko Ojnik, Jože Krošl, Karel Jaš, dr. Jože Rajhman, dr. Marijan Šef, dr. Alojzij Osterc, dr. Franc Plemenitaš, Gregor Zafošnik, Ivan Zelko. Iz Ljubljane so v Maribor prihajal profesorji: dr. Maks Miklavčič, dr. Franc Rode, dr. Franc Perko, dr. Štefan Steiner, dr. Rafko Valenčič ter dr. Jakob Aleksič. Poleg pedagoškega dela na fakulteti so bili vsi profesorji aktivno vključeni v znanstveno delo ter s tem posredno v slovenski prostor in tudi širše vnašali duh drugega vatikanskega koncila. Delo Teološke fakultete je bilo v Mariboru vidno tudi med laiki. Teološka predavanja za izobražence so bila priložnost za srečevanja s problemi sodobne teologije, za soočanja z različnimi mnenji in za srečevanja med ljudmi. Predavatelji Teološke fakultete iz Maribora so s svojimi prispevki sooblikovali časopis *Znamenje* kot naslednika nekdanjega *Voditelja v bogoslovnih vedah*. Po zaslugi profesorja dr. Stanka Janežiča je bil vsa leta močno prisoten ekumenski duh, kar se je kazalo v številnih stikih s predstavniki drugih krščanskih cerkva, organizaciji ekumenskih simpozijev, predvsem pa v izdajanju letnega ekumenskega zbornika *V edinosti*, ki se danes nadaljuje v časopisu *Edinost in dialog*.

Univerza v Ljubljani Teološka fakulteta. Enota v Mariboru

Ponoven študij teologije v Mariboru od leta 1968 pomeni prelomnico v razvoju teološkega študija v tem mestu. Sprva je deloval Oddelek Teološke fakultete, ki je v glavnem izobraževal bogoslovce, po letu 1991 pa se je vpisovalo vedno več laikov. 24. junija 1993 je bila sklenjena pogodba o dvopredmetnem študiju med Teološko fakulteto Ljubljana in Pedagoško fakulteto Maribor. V študijskem letu 1993/94 se je študij razširil še na 3. letnik. Naslednje študijsko leto 1994/95 so se v Mariboru vpisali slušatelji v 1. letnik, v študijskem letu 1995/96 pa so se začela predavanja še za 2. letnik in tako je začel Oddelek v Mariboru jeseni 1995 delovati z vsemi letniki enopredmetnega in dvopredmetnega študija teologije.

Naziv Enota v Mariboru se je začel uporabljati s 1. oktobrom 1996. V tem času se je vodstvo Enote s prodekanom dr. Vinkom Potočnikom aktivno vključilo v izgradnjo Andreanuma, s profesorskim zborom pa se je aktivno vključilo v dejavnosti glede preureditve teološkega študija v Mariboru. V študijskem letu 2004/05 so se vpisali prvi slušatelji visokošolskega strokovnega programa. V podiplomskem študiju pa je Enota v Mariboru v tem času izvajala program za pridobitev specializacije Pastoralna teologija. V jubilejnem študijskem letu 2019/20 bo minilo 10 let, odkar je Enota v Mariboru Teološke fakultete Univerze v Ljubljani prešla na bolonjski študij in se s tem vključila v prenovljen visokošolski in univerzitetni študij v Republiki Sloveniji. Žal so leta 2012 bogoslovci ponovno odšli študirat v Ljubljano, tako da danes v Mariboru poteka teološki študij samo za laiške študente. Z začetkom študijskega leta 2019/20 bo fakulteta znova začela delovati v starih prostorih nekdanjega bogoslovja na Slomškovem trgu 20.

Od ustanovitve Lavantinskega bogoslovnega učilišča do danes aktivno deluje tudi Teološka knjižnica Maribor, ki letos prav tako obeležuje 160 let svoje ustanovitve in ki je najstarejša znanstvena oziroma visokošolska knjižnica v Mariboru.

Koroška cesta z Mariborskim bogoslovjem (skrajno levo) iz leta 1910; hrani Univerzitetna knjižnica Maribor, Zbirka drobnih tiskov.

Lidija Tavčar

Prezrta Stephanie Glax de Stadler (1876–1952), slikarka in grafična oblikovalka

Že pri raziskovanju risark in slikark, rojenih v prvi polovici 19. stoletja, sem nekajkrat naletela na drobce o slikarki in grafični oblikovalki Stephanie Glax, Avstrijki po rodu. Pozornost mi je vzbudil njen rojstni kraj, Rogaška Slatina. Tedaj sploh nisem vedela, da se del njenega opusa skriva v Ljubljani, po nekaj letih pa sem po srečnem poizvedovanju spoznala varuhinjo družinske zapuščine Glax Fischinger. Duša Fischinger je slikarkina pranečakinja, ki je pred nekaj desetletji v zapuščino pridobila od slikarkinega nečaka Hansa Tripolda, ki je tedaj s soprogo živel v italijanskem mestu Meranu, risbe, lavirane risbe, akvarele, pastele in oljni portret. Sama pa je preko avkcijskih hiš kupovala zanjo finančno dosegljive turistične vodnike in nalepke/stikarje, prav tako avtorska grafična dela Stephanie Glax. V nadaljevanju zgoščeno predstavljam njeno življenjsko pot in likovni opus, ki kljub prizadevanjem vendarle ni v celoti raziskan, razlog bo prav kmalu razviden.

Rogaška Slatina in Opatija

Oče Stephanie in še dveh mlajših hčera je bil prof. dr. Julius Glax, mati pa Hermina, z dekliškim priimkom Gerzabek. Njuna najstarejša hči je bila rojena 3. julija 1876 v kraju očetovega službovanja. Z družino je stanoval in ordiniral v nekdanjem Tržaškem domu (danes Zdraviliški park št. 1). V Rogaški Slatini je deloval od leta 1875 do leta 1887 kot balneolog in bil od leta 1876 hkrati predavatelj na Medicinski fakulteti v Gradcu. Profesor dr. Glax je v knjižici *Predlogi reforme za Rogaško Slatino* predstavil izboljšave za razcvet zdravilišča. Predlogi niso ostali neopaženi, vzbudili so pozornost gospodarstvenikov, ki so bili udeleženi v takratnem največjem projektu Avstro-Ogrske, v projektu Južnih železnic. Ta je povezovala Dunaj s Trstom, ob njej pa so načrtovali prav tako pripadajočo infrastrukturo. Tako njegovih predlogov niso uporabili za izboljšave v štajerskem zdravilišču, temveč za klimatsko in morsko zdravilišče v Opatiji. Sčasoma je ta obmorski kraj postal mondeno turistično središče, znano po vsej monarhiji in zunaj njenih meja.

Odločilno vlogo pri zdraviliško-turističnem razvoju Opatije je imel prav profesor dr. Glax, ki se je sem z družino preselil po letu 1887. Takrat je imela Stephanie 11 let. Z dvema mlajšima sestrama se je Stephanie vključevala v različne dogodke, ki so jih organizirali v obmorskem kraju. Pravzaprav je njihovo otroštvo potekalo brezskrbno in vse tri so bile deležne skrbne vzgoje, takšne, kot so jo v takratni Avstro-Ogrski dobro situirani starši lahko nudili svojemu naraščaju. Njen likovni dar ni ostal neopažen. Talenta brez urjenja in ustreznega vodenja

ni mogoče razvijati, zato je najbrž obiskovala Slikarsko šolo v Vili Quisisana v Opatiji. Pomisel, da je bil njen prvi učitelj Raoul Frank (1867–1939), scenograf in arhitekt notranje opreme ter tudi profesor na likovni akademiji v Münchnu, ni povsem potrjena. V zimskem terminu 1894–1995 je v Opatiji odprl slikarsko šolo. V družinski zapuščini Glax Fischinger hranijo slikarjevo fotografijo, ko sestopa po stopnicah, za njim pa je tabla z napisom Hotel Quisisana, z dodanim njegovim rokopisnim posvetilom: *V prijazen spomin Raoul Frank Juni 20–97*. Takrat je bila Glaxova že eno leto na Dunaju, Frankov napis na fotografiji pa si lahko razložimo kakor posvetilo učitelja svoji nekdanji učenki.

Dunajska Kunstgewerbeschule/KGS

Četudi bi želela likovno nadarjenost razvijati na Akademiji, se nanjo ni mogla vpisati, ker so bila vrata za ženski spol tesno zapahnjena. Ena izmed redkih ozkih niš, ki je konec 19. stoletja dovoljevala dekletom likovno izobraževanje, čeprav z določenimi omejitvami, je bila dunajska Kunstgewerbeschule/KGS, ustanovljena leta 1867. Kljub dovoljenemu vpisu je bilo dekletom prepovedano obiskovanje predmeta »risanje akta«. Sprva so se izobraževale v tako imenovanih »nizkih umetnostih«, v dekorativnem slikarstvu, v slikanju na porcelan in cvetličnem tihožitju, v poljih, ki so bila po takratnem prepričanju sprejemljiva za ženski spol. Tedanji direktor KGS Rudolf von Eitelberger je poudaril posebne talente žensk na nekaterih področjih uporabne umetnosti, kot so vezenje, tkanje, cvetlično tihožitje, slikanje na porcelan in dekorativno slikarstvo, in trdil, da je ženski spol poklican, da se uveljavi prav na teh področjih. Vendar je tudi pristavil, da je poklicanost žensk za visoko umetnost zelo omejena.

Ko se je dvajsetletna Stephanie Glax ne kot redna študentka, ampak kot hospitantka leta 1896/1897 vpisala v slikarski razred profesorja Franza von Matscha na KGS, je še vedno prevladoval historični kanon v poučevanju, pa tudi kopiranje kot osnovno načelo poučevanja. KGS je okoli leta 1900 pod direktorovanjem Feliciana von Myrbach-Rheinfelda, ki je bil tudi učitelj Stephanie Glax, v veliki meri zrahljala prejšnja toga pravila, tako da so lahko tudi ženske končno enakopravno obiskovale pripravljalne tečaje risanja, čeprav posebej prirejene zanje. Njeno zaključno delo, ki ga je izvršila v tehniki algrafije, z naslovom *Der Tag einer Dame* (*Dan neke dame*), ji je prineslo nagrado. Tisk cikla algrafij v 25 izvodih ji je leta 1901 pri založbi Artaria na Dunaju omogočila nagrada *Albert--Freiherr-von-Rothschild-Stiftung* (Fundacije barona Alberta Rothschilda), ki so jo podeljevali absolventom KGS.

Damenakademie v Münchnu

Med letoma 1900 in 1904 se je Stephanie Glax izpopolnjevala pri profesorju Angelu Janku na Damenakademie v Münchnu. Žensko akademijo je ustanovilo münchensko umetniško društvo. Ustanoviteljice so bile večinoma profesionalne umetnice, ki so imele jasne cilje, kako odpraviti pomanjkanje v likovnem izobraževanju za ženski spol. Pogoji za vstop v društvo so bili strogi in izključno profesionalni. Poglavitni cilj novoustanovljenega društva je bil premakniti žensko likovno dejavnost na akademsko raven. Društvo je zagotavljalo in prispevalo k vzpostavitvi kakovostnega šolanja za talentirane ženske in to za sprejemljivo ceno. Poskrbelo je za socialno varnost ter bilo v pomoč slikarkam pri izvajanju

poklicnih karier. Društvenice so se zavedale, da v boju proti diletantizmu največ pomeni celovito, dolgotrajno enakovredno izobraževanje, saj bo le to ženskam prineslo tudi enako raven znanja. Ženskemu spolu ni bilo nič podarjeno, same so si morale izboriti večino pridobljenih pravic. Zavzeto delo društvenic je obrodilo sadove in tako je sčasoma tudi Damenakademie pridobila najprej mestne in državne subvencije ter celo kraljevski protektorat.

Poroka

Po družinskem izročilu je Stephanie Glax ob prvem srečanju z vdovcem Augustom de Stadlerjem (1866–1947) sestrama odločno izjavila: »Ta bo moj mož!« In njena napoved se je uresničila. Po prvi svetovni vojni se je 26. junija 1919 43-letna slikarka poročila z deset let starejšim de Stadlerjem, po narodnosti Italijanom. Življenjsko obdobje z možem in njegovo hčerjo Doro iz prvega zakona jo je odmaknilo iz prejšnjega okolja, zlasti po letu 1936, ko so se za stalno preselili v Italijo. Bivali so v Milanu, kjer je po drugi svetovni vojni Stephanie Glax de Stadler leta 1952 preminila. Razen treh razstav ni indicov, da bi se jih v tem času udeleževala. Ta čas njenega ustvarjanja ostaja nedognan in čaka predvsem italijanske umetnostne zgodovinarje, da najprej njena morebitna dela izsledijo in jih ovrednotijo, šele takrat bo mogoče spregovoriti o celotnem ustvarjalkinem opusu. So se pa njeni animalični motivi iz tega obdobja, kakor večina njenih del, ohranili v družinski zapuščini Glax Fischinger.

Slikarski in grafični opus

Bivanje na Dunaju in v Münchnu je dopolnjevala s študijskimi potovanji v Pariz, kjer si je ogledovala razstave in vzdrževala prijateljske vezi, ki jih je stkala med izobraževanjem. Vezana na umetniške dunajske, münchenske in francoske vplive je v »opatijske slike in grafično oblikovanje« vnašala likovne novosti. Bila je dojemljiva za francosko galantnost, za rafiniranost in veselje do življenja in ni bila prav nič zadržana do velemestnih vplivov, ki jih je »zaužila« ob obiskih v evropskih mestih, prav tako pa jih je v njeni ustvarjalnosti spodbujala aristokratska in meščanska klientela opatijske riviere. Bila je namreč ženska, ki je širila svoje meje, čeprav ji že šolanje ni omogočilo enakih izobraževalnih možnosti v primerjavi z moškimi kolegi. Z iznajdljivostjo in vztrajnostjo je navezala stike s prominentnimi osebnostmi secesije. Samozavestni, malce provokativni *Avtoportret s cigareto* in pripisani verzi, ki vsebujejo precejšnjo mero humorja, jo predstavijo kot svobodoljubno in neuklonljivo osebnost.

Avtoportret s cigareto [ok. 1908], papir, oglje, kreda, 47,9 cm x 37,1 cm, sign.: l. sp.: *S. GLAX*, d. sp.: rokopis pesmi v nemščini. Družinska zapuščina Glax Fischinger.

ESEJ

Otto Prutscher, Richard Teschner, Stephanie Glax, *Srebrna skrinjica*, častna nagrada z emajliranimi ploščicami, 1911. Napis: Internationales Motorbootrennen Abbazia 1912. Ehrenpreis gegeben von der Casino des Éntrangers in Abbazia (Mednarodno tekmovanje motornih čolnov Opatija 1912. Častna nagrada, ki jo je podelil Casino Éntrangers v Opatiji).

Naslovnica vodnika *Abbazia* [gratis 1903], 20,2 cm x 12,7 cm, sign.: l. sp.: S. *GLAX*. Družinska zapuščina Glax Fischinger.

Prelomnico v motiviki je opaziti v algrafijah *Abbazia*/Opatija. Če je bila po motiviki v dunajskem zaključnem delu še popolnoma prežeta in zlita s slojem, iz katerega je izhajala, se je vsaj v enem delu, v drugem ciklu algrafij, začela v motiviki odmikati od višjega sloja, s tem ko je predstavila prizore iz življenja depriviligiranih domačinov. Težke razmere in pomanjkanje med prvo svetovno vojno, ki jih je doživela v Opatiji tudi sama, so se morda odrazili v njenem opusu s podobami invalidov in beračev. Ko pa ji je bilo omogočeno potovanje v Pariz, so jo ponovno pritegnili velemestni vtisi z zabaviščnimi kabareji in lahkoživostjo.

Poznavalci ji priznavajo, da je bila talentirana in na področju turističnega plakata zelo uspešna. Njeni plakati, namenjeni tržnemu komuniciranju, so ogledalo časa, prostora in družbe, v katerih so nastali. Kakovost njenih plakatov se odraža v jasnosti in preprostosti likovne sporočilnosti, ki sta podkrepljeni še z barvnimi kontrasti in pregledno tipografijo. Prav v njih je opazen odmik od secesije, zlasti v plakatu iz leta 1912, kjer je poudarjen posluh avtorice za prihajajoči modernizem. Ta je v njeno grafično oblikovanje prinesel kompozicijsko in oblikovno izčiščenost, nadalje velike barvne površine, besedilo pa je bilo reducirano na povedni minimum ter usklajeno s slikovnim delom.

Stephanie Glax je navezala stike z Ottom Prutscherjem in Richardom Teschnerjem v inovativnih *Wiener Werkstätte* in se preizkusila v uporabni umetnosti, ko je skupaj z njima sodelovala pri oblikovanju častne nagrade v obliki srebrne skrinjice in jo dekorirala v emajlni poslikavi z motivi iz istrskih obmorskih krajev. Kakovostno metjejsko znanje in izbrana oblikovalska tržna niša ter njena klena, iščoča osebnost so jo sčasoma pripeljali do uveljavitve. Stephanie Glax se je povezala z lokalno umetnostno kolonijo kakor tudi v mednarodna likovna združenja. Razstavljala je na lokalni ravni, v mednarodni prostor pa so jo ponesli predvsem opatijski gosti, ko so prinašali s svojega istrskega oddiha

v domicilne kraje in mesta njene priročne, sodobno oblikovane in ilustrirane turistične vodnike. Izhajali so v letih 1900 do 1914 v nakladi 15.000 izvodov v različnih jezikih, v nemščini, francoščini, češčini in hrvaščini.

Po natančnem pregledu sočasnih časopisnih notic se je število razstav, na katerih je sodelovala, precej povečalo. Po teh zbranih podatkih je med svojim življenjem razstavljala na tridesetih razstavah. Tako vemo, da je ob opatijskih razstavah in koprski skupinski razstavi svoja dela predstavljala še večkrat na Dunaju, Brnu, Gradcu, Milanu, Torinu, Firencah, Benetkah in Rimu.

Žal so se v časopisnih noticah in člankih ohranili le nekateri naslovi njenih del, vključno z oblikovano in ilustrirano didaktično igro za otroke ter modna skica, vsega jih je skupaj 47. Na srečo pa so predvsem v italijanskih revijah, ki so izhajale za območje Reke, Opatije in Lovrana, priobčili devet reprodukcij iz njenega opusa. Ti so potemtakem tudi materialni dokazi o obstoju njenih platen. Tako imamo vsaj približno predstavo o njenem načinu slikanja v tridesetih letih 20. stoletja, ko se je predvsem posvetila portretistiki. Če k tem prištejemo še 24 algrafij, 42 pastelov, akvarelov, risb, olje, šest turističnih plakatov, naslovnice, hrbtišča in vinjete v turističnih vodnikih (skupaj 46), štiri naslovnice za časopise in revije, pa tri motive, objavljene v dveh humorističnih revijah, ter 16 primerkov drobnega grafičnega oblikovanja (zajete razglednice, stikerji, embalaža, diploma, zahvala), nato še emajlni motiv in dekorirane ploščice v emajlu na srebrni nagradni skrinjici, nenazadnje pa portret, viden le na fotografskem posnetku, naštejemo nekaj več kot 200 ohranjenih in v časopisju evidentiranih likovnih del. Čeprav številka prav gotovo ni končni izplen vsega ustvarjenega opusa Stephanie Glax de Stadler, že ta približek dokazuje, da je bila slikarka in grafična oblikovalka zelo dejavna in uspešna. Na to opominjajo prav tako tri nagrade, ki jih je prejela v Milanu, Torinu in Firencah. Navedeni podatki imajo še eno dimenzijo, namreč predstavljajo razvejano pahljačo ustvarjalkinih zanimanj. Kakor za secesijske umetnike je tudi zanjo značilno, da niso ločevali med tako imenovano »visoko« in »nizko« umetnostjo, temveč je vse do najmanj pomembnih in uporabnih predmetov postalo vredno umetniške obdelave.

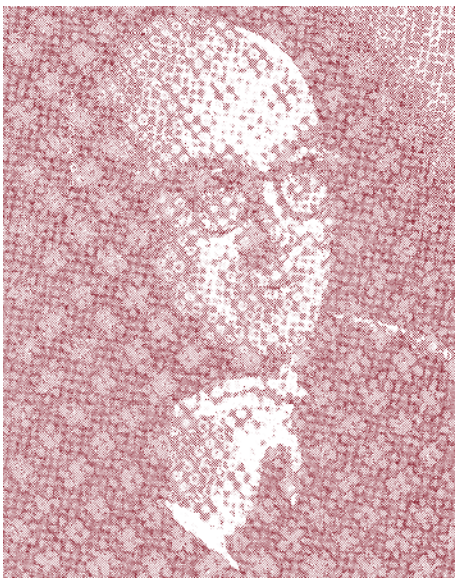

Del opusa Stephanie Glax za zdaj še ni razkrit, zato dokončne ocene o njeni ustvarjalnosti ni mogoče podati. Zato si je želeti, da bi se v prihodnosti razpršile preostale koprene nad njenimi likovnimi deli. K temu bo prispevala tudi monografija, ki bo v oktobru izšla pri Celjski Mohorjevi družbi.

Peter Kovačič Peršin

Personalizem na Slovenskem

3. del

Anton Trstenjak, vir: https://sl.wikipedia.org/wiki

Integralna oseba podoba novega človeka

Anton Trstenjak – hoja za človekom

Nadaljevalec Guardinijeve personalistične smeri pri Slovencih je filozof, antropolog, psiholog in teolog Anton Trstenjak. Njegov učenec Jože Ramovš ga upravičeno označuje: »Trstenjak je v svojem obširnem življenjskem delovanju in v osebnem življenju izrazito naravnan na človeka in na izvirno človeške zmožnosti, ki izhajajo iz njegove duhovne razsežnosti. Zato lahko upravičeno trdimo, da spada med naše najvidnejše personaliste.«[1]

Anton Trstenjak se je rodil leta 1909. Klasično gimnazijo je obiskoval v Mariboru in nato tam študiral teologijo, od 1927 do 1933 pa v Innsbrucku, kjer je iz filozofije doktoriral leta 1929, iz teologije pa leta 1933. V tem času je navezal stik z Guardinijevim centrom Qickborn in poslušal njegova predavanja. Leta 1931 je bil posvečen v duhovnika. Leta 1935 in 1937 se je izpopolnjeval v Parizu. V letih od 1934 do 1939 je služboval kot katehet na takratni realni gimnaziji v Mariboru ter 1939/40 kot profesor filozofije na Visoki bogoslovni šoli v Mariboru. Med letoma 1941 in 1942 je opravljal specializacijo na področju eksperimentalne psihologije pri Agostinu Gemelliju v Milanu. Po vojni je do upokojitve predaval na ljubljanski Teološki fakulteti filozofijo in psihologijo, občasno pa na podiplomski stopnji Univerze v Zagrebu ter na oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Bil je redni član Mednarodnega združenja za aplikativno psihologijo v Parizu (od leta 1953), član SAZU (od leta 1979 dopisni, od 1983 redni član), član Evropske akademije za znanost in umetnost v Salzburgu (od 1993), predsednik in častni član Društva psihologov Slovenije ter član več drugih znanstvenih organizacij doma in po svetu. Objavil je številne strokovne in poljudno znanstvene knjige in razprave o psihologiji in filozofski antropologiji.[2] Za svoje strokovno delo je dobil več visokih cerkvenih, državnih in znanstvenih odlikovanj ter priznanj. Bil je torej poklicno uspešen, plodovit kot znanstvenik in pisec poljudnih del iz področja psihologije in antropologije.

[1] Jože Ramovš, *Trstenjakov personalizem*, *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, 2000, Ljubljana 1998, 434.

[2] Trstenjakova najpomembnejša dela iz psihologije: *Oris sodobne psihologije*, *Problemi psihologije*, *Psihologija ustvarjalnosti* itd. Dela iz filozofske antropologije: *Človek bitje prihodnosti*, *Človek končno in neskončno bitje*, *Hoja za človekom*, *V znamenju človeka*, *Biti človek*, *Skozi prizmo besede*.

Kot psiholog in filozofski antropolog je Trstenjak raziskoval celovitost človeškega bitja v vseh njegovih razsežnostih, bodisi kot psihofizično in duhovno celoto ali kot družbeno in eshatološko bitje, če vzamemo v obzir le dva temeljna vidika, značilna za njegovo misel. Razvil pa je svojo teorijo tudi v psihoterapevtsko prakso in postal uspešen terapevt in svetovalec za osebnostne probleme. Obravnaval je tako rekoč celotno področje psihološke vede. V delu *Oris sodobne psihologije* oriše osebnostno, razvojno, pedagoško, klinično, industrijsko, socialno, forenzično in trgovinsko psihologijo. Psihologijo torej obravnava kot filozofsko, biološko, antropološko in sociološko vedo. A treba je poudariti, da je njegovo izhodišče v personalistični orientaciji. »Psihologija odkriva človekovo osebnost ne samo z njegove individualne, ampak tudi s socialne strani. /.../. Zakonitosti, lastnosti in posebnosti osebnega življenja vključujejo vedno individualno in socialno, zasebno in družbeno stran.«[3] Izhajal je iz Guardinijeve teorije o človekovi osebnosti kot bitju nasprotij, ki se udejanja s preseganjem lastne dvojnosti.[4] Zato je osnovna nit njegovega raziskovanja človeka celovita integracija človeške osebnosti v vseh razsežnostih njegovega bivanja od biološkega do duhovnega.

Ta vidik je posebej obširno razdelal v svoji antropološki filozofiji. Človek se mu kaže kot nihajoče bitje med bitnimi nasprotji svoje osebnosti. Je psihofizična in duhovna celota. Udejanja se po samopreseganju svojih bipolarnih razsežnosti: kot biološko in duhovno bitje, razumno in čustvujoče, determinirano v svojih danostih in svobodno po svoji etični uzavestitvi in drži, izbirajoče med dobrim in zlom. Je torej nedovršeno in odprto nenehnemu razvoju, končno (smrtno) in v eshatološko dopolnitev naravnano bitje. Je torej odprto v transcendenco kljub omejenosti z mejami imanence. Je razumsko in intuitivno bitje, čustvujoče in nagonsko, nihajoče med smislom in nesmislom, upanjem in obupom, osamljeno in družabno ter posamično in družbeno bitje. A tudi duhovno: verujoče in dvomeče, v obzorju religiozne ovedenosti odrešeno, a tudi z grešnostjo obteženo bitje. Torej je še nedovršeno bitje in zato bitje v nastajanju. Bitje, ki ima sposobnost ustvarjanja svoje osebnosti in okolja svojega bivanja. Zato ima zmožnost racionalnega in simbolnega mišljenja, spoznavanja in čustvovanja. Zato je bitno naravnano na drugega, na sočloveka in s tem na družbo. Prav govor je izraz simbolnega mišljenja in je hkrati osnovni dejavnik medčloveških odnosov. Po teh odnosih se uresničuje kot osebnost in ustvarja medsebojnost, torej novo kakovost občestvenega bivanja. Kot tak ni bitje zamejeno zase, ampak tudi bitje za drugega, ki se polno uresničuje prav v odnosih s soljudmi. Ni pa omejeno le na človeški svet, ampak kot religiozno bitje usmerjeno v transcendenco. Po tej bipolarnosti svoje biološke, psihološke in duhovne strukture človek prerašča v celovito (integralno) bitje tako, da se, presegajoč danosti svoje narave in svojega življenjskega okolja, vzpenja po spirali razvoja v vse polnejšo bitnost do polnine bivajočosti, kar v krščanski teologiji imenujemo eshatološko odrešenje v Bogu. Takšno razumevanje človeka predpostavlja evolutivni razvoj človekovega bitja. V tej ideji prepoznavamo vpliv teološke antropologije Pierra Teilharda de Chardina.

Svojo metodo spoznavanja človeškega bitja je Trstenjak sam slikovito poimenoval: hoja za človekom. Izhodišče mu je vpraševanje: kdo in kaj je človek? Iskal je odgovor na dva nihilistična, za sodobnost značilna pogleda na človeka – prvič: da človek ni naključno, v svet vrženo bitje, ampak obdarjeno z bivanjskim smislom; drugič: človek ni sam sebi zadnja resničnost in smisel. V tem vidiku mu je

[3] Anton Trstenjak, *Oris sodobne psihologije*, Maribor 1971, 12.

[4] *Gegensatz* 'nasprotje' je za Guardinijevo filozofijo temeljni pojem. Predstavlja pa tudi temeljni pojem za Trstenjakovo in Kocbekovo teorijo o človeku.

ESEJ

kot samopresegajočemu se bitju podarjena naravnanost v nenehno osebnostno rast in v eshatološko dopolnitev. Človek torej ni sam sebi edina stvarnost, ampak je ustvarjeno bitje s sposobnostjo samopreseganja in transcendiranja tudi stvarnosti svojega življenjskega okolja. To dosega z mišljenjem, znanostjo, tehničnim napredkom, umetnostjo, religioznim izražanjem, sposobnostjo simbolnega mišljenja in obrednega izražanja in z duhovnostjo. Na tej viziji je Trstenjak zgradil osnovne teze svoje antropološke in psihološke teorije človeka.

Svoja teoretična dognanja pa je sproti preverjal kot praktični psihoterapevt. Na tem področju je razvil lastno psihoterapevtsko smer, ki je blizu Franklovi logoterapevtski metodi. V psihoterapevtske namene je napisal vrsto poljudnoznanstvenih knjig.[5] Eno njegovih najpomembnejših izkustev, ki jih je pridobil med psihoterapevtsko dejavnostjo in ga je zato tudi najbolj poudarjal svojim pacientom in študentom teologije, je v spoznanju, da se duhovna dimenzija človeka najpristnejše izraža v zmožnosti odpuščanja, tako sebi kot tudi drugemu. Odpuščanje je imel za najučinkovitejšo psihoterapevtsko metodo zdravljenja, za zdravilo, ki pomirja človekovo dušo in pomlajuje njegovo psiho in telesnost. Zato je svoje duhovniško poslanstvo usmerjal v svetovanje in klasično spoved kot zakrament odpuščanja.

Stanko Gogala, vir: https://sl.wikipedia.org/wiki

Stanko Gogala – za vzgojo celovite osebnosti

Vsekakor moramo med slovenske personaliste prištevati tudi profesorja pedagogike na ljubljanski univerzi Stanka Gogala. Rodil se je leta 1901 v Kranju. Po osnovni šoli je obiskoval poljansko gimnazijo v Ljubljani, nato pa na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze študiral pedagogiko, doktoriral leta 1925 in bil tam asistent do 1927. Nato je bil imenovan za suplenta na Državnem ženskem učiteljišču v Ljubljani, kjer je poučeval do 1946. Leta 1933 je bil imenovan za privatnega docenta za pedagogiko. Naziv mu je bil med vojno odvzet zaradi podpore Osvobodilni fronti, po osvoboditvi pa vrnjen. Na pedagoški katedri oziroma pozneje na pedagoškem oddelku Filozofske fakultete je spet predaval od leta 1945/46 kot izredni in nato redni profesor za občo pedagogiko in didaktiko vse do upokojitve 1967. Po upokojitvi utemeljitelja slovenske pedagogike Karla Ozvalda je bil predstojnik oddelka do 1966, od 1964 do 1966 tudi dekan Filozofske fakultete.

Gogala je izšel iz križarskega mladinskega gibanja in je ideje njegove personalistične orientacije prenesel na pedagogiko in jih podal v svoji prvi monografiji *O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja*. Predaval je tudi na znamenitih Bohinjskih tednih, sodeloval s Kocbekovim krogom revije *Dejanje* in kot zaveden

[5] *Med ljudmi*, *Pota do človeka*, *Človek v ravnotežju*, *Človek v stiski*, *Človek samemu sebi*, *Človek in sreča*, *Ko bi še enkrat živel*, *Umrjem, da živim* ...
[6] *O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja*, Ljubljana 1931, *Temelji obče metodike*, Ljubljana 1933, *Uvod v pedagogiko*, Ljubljana 1939, *Obča metodika*, Ljubljana 1951.
[7] Robi Kroflič, *Osebnostna pedagogika prof. dr. Stanka Gogala*, v: Stanko Gogala, *Izbrani spisi*, 2000, Ljubljana 2005, 7.

Slovenec postal podpornik OF slovenskega naroda. Napisal je več znanstvenih monografij[6] in nad 200 strokovnih in znanstvenih prispevkov. Njegovo najbolj ustvarjalno obdobje so bila trideseta leta prejšnjega stoletja. Bil je priljubljen pedagog in je veljal za etično zglednega in čutečega vzgojitelja, humanista in prodornega misleca.

Gogala »vzgojo opredeli kot prebujanje duše in razvoj človečnosti v človeku, ali kot bi isto izrazili personalisti kot razvoj človeka kot osebe v celovito osebnost«.[7] To pa je temeljna ideja prenovitvenega križarskega gibanja in slovenskih personalistov. V skladu s personalistično antropologijo in osebnostnim pedagoškim konceptom Gogala svojo pedagoško teorijo označi s pojmom osebnostna pedagogika. Osebnostna pedagogika naglaša, da je vzgoja možna le po osebnem duhovnem stiku med vzgojiteljem in gojencem in ob empatičnem odnosu med njima. Zato je vzgoja vedno posamično opravilo, usmerjeno na določenega človeka. Kolektivne vzgoje ni, preprosto ni mogoča. Vzgoja skupnosti učencev poteka le na ta način, da vzgojitelj omogoča in spodbuja, da vsak učenec razvije osebne vrednote in jih v medosebnih odnosih udejanja v skupnosti in za skupnost.

Gogala je ugotovil, da prav osebnostna vzgoja dvigne pedagoško teorijo na raven samostojne vede, ki se sicer naslanja na antropologijo, psihologijo, etiko, aksiologijo in spoznavno teorijo, in sicer zato, ker je usmerjena izključno v vzgojo človeka kot posameznika. Vzgojo razume kot duhovno dejavnost in jo nasloni na človekovo zmožnost notranjega doživljanja, ki ob pomoči vzgojitelja razvije pozitivne odnose in odgovornost do sebe, do sočloveka in družbe. V fenomenu doživetja Gogala torej odkrije ustrezno psihološko osnovo za vzgojo, ki mora biti usmerjena v osebno prisvajanje spoznanj in moralnih vrednot. S tem je pedagogiko ločil od biologistično-behavioristične teorije pogojevanja in vzpostavil ostro ločnico med dresuro in pravo vzgojo. Razliko med vzgajanjem in dresiranjem je opredelil zaradi razvidnosti z opisom: »Dresirani človek mora, vzgojeni hoče sam; dresirani za svoja dejanja ne čuti lastne odgovornosti in zato prenaša odgovornost za dejanja ali za opustitve na tistega, ki ga je dresiral. Vzgojeni človek pa se dobro zaveda, da se je za določena dejanja odločil sam na osnovi osebnega doživetja in zato zavestno prevzame lastno odgovornost za svoja dejanja.«[8]

Gogalovo osebnostno pedagogiko bistveno določata tako cilj vzgoje kot psihološka osnova vzgojnega vplivanja. Cilj sodobne vzgoje Gogala opredeli: »Kjer je oseba, tam je svoboda in kjer je svoboda, tam so tudi poedinci, ki zaslužijo ime oseba. Če bomo torej razpravljali o vzgoji k svobodi, bomo obenem govorili tudi o vzgoji osebe v sodobnem človeku.«[9] V času totalitarnih ideologij in ideološkega zasužnjevanja človeka, ki se nadaljuje v naš čas, je Gogala dal poudarek prav na svobodi osebe in na osebni etični drži. Le tako oblikovana osebnost je sposobna udejanjati pot človečnosti in sobivanja z drugimi, danes moramo poudariti tudi sobivanje z naravo. Človečnost je namreč izraz duhovne moči osebe, da je ta zvesta svojim načelom, vrednotam in odločitvam.

Prav zato je postavil vzgojo za moralne vrednote v jedro svoje pedagoške teorije. Opozarjal je, da brez spodbujanja moralnosti vzgoja ni učinkovita. Vzgoja za moralno ravnanje obsega oblikovanje sposobnosti za moralno presojanje, za ustrezno moralno čustvovanje in hotenje, se pravi motivacijo za moralno držo, in seveda moč za moralno držo. Opisal je tudi stopenjski razvoj moralne zavesti.

[8] Stanko Gogala, *Izbrani spisi*, 2000, Ljubljana 2005, 341.
[9] Robi Kroflič, *Osebnostna pedagogika prof. dr. Stanka Gogala*, v: Stanko Gogala, *Izbrani spisi*, 2000, Ljubljana 2005, 7.
[10] Prav tam, 13.

»Imamo več kvalitetnih stopenj moralne zavesti, in sicer od neke psevdomoralne stopnje pa do stopnje legalnosti, stopnje korektnosti in do stopnje sposobnosti lastnega spoznanja ter doživljanja moralnih vrednot in nevrednot, ki postanejo motiv za moralno odločanje.«[10]

Zavrača doktrinarno moralno vzgojo in uvaja kontekstualno, ki se gradi na zaupanju v vzgojitelja in se oblikuje v medsebojnih odnosih, posebej v skrbi in odgovornosti za sočloveka. Otrok in mlad človek odklanjata zunanjo avtoriteto, sprejemata le avtoriteto argumenta in zgleda oziroma vzora. Prav ta vidik moralnega vzora vzgojitelja je danes komaj še razumljen kot vzgojni dejavnik. A je moralni lik vzgojitelja bistven za uspešno vzgojo k samostojni osebnosti. Učitelj/vzgojitelj mora voditi k samostojnosti in občutku svobode in ob tem k zavesti osebne odgovornosti. S prisilo oblikujemo dvoličnega ali upornega človeka. Zato je cilj pozitivne vzgoje v prepričevanju, in ne v kaznovanju. Prepričevanje je imel ob zgledu za enega osnovnih ukrepov prevzgoje problematičnih gojencev. Pedagoška avtoriteta in eros morata torej izhajati iz drže osebnostno izoblikovanega, moralno trdnega in gojencu naklonjenega vzgojitelja.

Gogala je razvil tudi metodo vzgoje za osebni življenjski nazor in ob tem metodo za vzgojo v osebno vero. Kot evangeljsko oblikovan kristjan se je zavzemal za oblikovanje osebnega krščanskega nazora, vere in duhovnosti, za razliko od dogmatičnega pojmovanja krščanske vere in formalistične moralne zavesti. Za Gogala je verska vzgoja prvenstveno oblikovanje krščanskega življenjskega nazora, in ne dogmatično posredovanje krščanskega verovanja in moralnega nauka. Zato mora biti religiozna vzgoja vzgoja za duhovno svobodo, torej deliberativna vzgoja. »Krščanski človek našega časa premalo upošteva, da je moč krščanstva v idejah in v božjih naukih, ki potegnejo človeka iz njegove animaličnosti k pravemu duhovnemu življenju, res velika, da pa je vendar popolna moč krščanstva v dejanjih in v življenju /.../«[11] Iz teh spoznanj je razvil izvirno teorijo o religiozni vzgoji.

> Religiozno vzgajanje se gradi na duševnem spoznavanju in polnem doživetju religioznih vsebin. /.../. Nekoga religiozno vzgajati pomeni namreč pomagati mu do tega, da res pristno doživi in začuti ter osebno sprejme religiozne vrednote in resnice. /.../. Brez religioznih doživetij torej ni religiozne vzgoje, velja pa tudi obratno, da ima le religiozno vzgojeni človek močna in bogata religiozna doživetja.[12]

»S tem ko otrok pristno doživi religiozne vsebine in resnice, jih tudi sprejme.«[13]

Za konec tega kratkega prikaza Gogalove pedagogike in didaktike bi opozoril na danes še bolj pereč problem šolskega pouka, kot je bil v njegovem času. Zapisal ga je v *Uvodu v pedagogiko*:

> Racionalni element že zdaj močno prevladuje v šoli in učenci so prikrajšani za to, da bi pri pouku kaj doživeli, da bi bili ob čem osebno čustveno prizadeti, da bi npr. pri obravnavanju lirske pesmi tudi doživeli pesem in njeno estetsko kvaliteto, ali da bi pri obravnavanju zgodovine pri nekem dogodku tudi doživeli njegovo pomembnost in vrednost za nacionalni razvoj.[14]

[11] Prav tam, 23.
[12] Prav tam, 10.
[13] Prav tam, 9.
[13] Prav tam, 16.
[14] Prav tam, 16.

Dr. Janko Prunk

Socialni teden Zarje v Bohinju

Osemdeset let od akademskega kulturno socialnega tedna SKAD v Bohinju

Na predvečer druge svetovne vojne so se v Bohinju od 7. do 12. avgusta zbrali katoliški akademiki Akademskega društva Zarja, da bi razpravljali o temeljnih idejnih in socialnih problemih, ki so se postavljali pred slovenske kristjane v tedanji ideološko polarizirani slovenski družbi. Šlo jim je predvsem za dvoje: za vprašanje osebne svobode in za življenje slovenskega naroda.

Idejna, politična in kulturna nasprotja med katoliškimi desničarskimi in levičarskimi študenti so bila spomladi in poleti 1939 že tako zaostrena, da ni bilo misliti na skupen kulturno socialni teden. Zato se je Zarja, v kateri so prevladovali personalisti in krščanski socialisti, odločila, teden organizirati sama brez uradne odobritve katoliškega akademskega starešinstva. Na prve težave so naleteli že pri iskanju prenočišča in prostora za okoli 250 udeležencev, kajti škof Rožman jim ni odobril uporabe akademskega doma v Bohinju, za kar ga je zaprosil predsednik Zarje, takrat še študent zgodovine Bogo Grafenauer. Zarjani so potem zborovali na prostem pri cerkvi svetega Janeza, prenočevali pa po kmečkih hišah in skednjih.

Toda uspelo jim je pridobiti za sodelovanje cvet katoliških izobražencev: Frana Finžgarja, Janeza Janžekoviča, Edvarda Kocbeka, Franceta Koblarja, Stanka Gogalo, Franceta Vodnika, Janeza Fabjana, Stanka Cajnkarja, Jakoba Šolarja, Andreja Gosarja. Govorili pa so tudi sami člani Zarje, na prvem mestu Bogo Grafenauer. Zborovanje in predavanja na njem je lepo intoniral Fran S. Finžgar, ki je opozoril, da je v sodobnem svetu treh totalitarizmov značilen »uboj osebnosti, uboj pravega človekovega smisla, uboj vsake prave svobode, ki je človeku dana od samega Boga, kot ena izmed njegovih najlepših dobrin, ki jih imamo«. Potem je še povedal, da se oni »niso tukaj zbrali v neko masovno organizacijo, tudi ne siljeni po nekem ukazu, zbrala nas je sila časov in volja, da se pošteno, odkritosrčno pogovorimo brez zle misli o perečih vprašanjih, kakor jih zastavlja program tečaja«. Nato je ta lucidni katoliški mož povedal, da je danes v svetu omahljivosti več kot dovolj in zato odločno poudaril: »Vihravo in majavo trstje še ni nobenega naroda rešilo njegove, mu njegove vere utrdilo in tudi njegove kulturne pomembnost dvignilo niti za ped višje. Značaje, trdnih kot te gore okoli nas, je treba narodu, če hočemo, da nas ne pogoltnejo valovi časa.«

Pet dni je potem prineslo celo vrsto referatov. Ti so bili naslednje leto objavljeni v celoti v zborniku *Bohinjski teden*. Na koncu zbornika pa je bil dokaj izčrpen in

natančen povzetek referatov, ki ga je pripravil predsednik Zarje Bogo Grafenauer. Ta njegov povzetek je do danes najboljša predstavitev bohinjskega tedna.

Naj samo na kratko, krajše, kot je to napravil Grafenauer, povzamemo vsebino referatov: dr. Janez Janžekovič je govoril o človeku in njegovem smislu. Povedal je, da »je človek edino bitje v naravi, ki s svojo lastno iznajdljivostjo izpreminja svoje življenjske pogoje«. Poudaril je, da »ima človek od stvarnika svojo posebno nalogo, ali se bo sam svobodno izoblikoval v čim popolnejšo naravno osebnost, ali pa bo ta naloga ostala za vselej nerešena«. To je formulacija čisto v duhu renesančnega filozofa Pica dela Mirandole, kar je dokaz, kako razgledan in poglobljen človek je bil profesor Janžekovič.

Edvard Kocbek je v svojem referatu »Oseba – središče našega življenja« poudaril, da sta oba totalitarizma, fašizem in marksizem prinesla v svet posvetno silo, tudi v svet duha. »Oseba nima svojega mesta ne pri enem, ne pri drugem«. Proti tem gibanjem je treba postaviti socialni in politični realizem. Oseba mora biti merilo vsega življenja, ne le v duhovnem, temveč tudi v gospodarskem socialnem in političnem … V smislu personalističnega realizma si mora pravo duhovno svobodo osvojiti vsakdo sam in si sam poiskati svojo poklicanost in usodo.

V razpravi, ki je sledila temu referatu, so se oglasili dr. Gosar, dr. Fabjan in dr. Cajnkar in razčistili razmerje med individualizmom (ki je liberalna kategorija, op. J. P.) in personalizmom kot dvoje bistveno različnih pojmovanj življenja.

Kocbek je, izhajajoč iz tega svojega personalističnega pojmovanja človekovega osebnega in družbenega življenja čez par mesecev napisal odličen in navdahnjen članek o povezovanju vseh slovenskih demokratičnih političnih sil. Poudaril pa je, »da morajo krščanski socialisti pri tem povezovanju braniti svojo lastno neodvisno politično organizacijo in ideologijo, ki temelji na vrednotah neokrnjene človekove osebe, na zakladu prave krščanske kulture in na podobi slovenskega genija«. Članek je objavil pod naslovom »Kaj hočemo« v krščansko socialističnem ciklostiranem biltenu *Slovenska politika* (J. Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto*, str. 190). Ironija ali tragedija usode je hotela, da se je moral Kocbek, ta izraziti krščanski personalist, kmalu v Osvobodilni fronti na pritisk KPS odreči tem lepim in demokratičnim idejnim pogledom, ki bi lahko bili garancija za pluralizem OF.

Pa si poglejmo, kaj so govorili še drugi udeleženci na Bohinjskem tednu. France Koblar je v svojem predavanju »Oseba in kultura« orisal svet osebnega ustvarjanja in svet družbeno posplošenih vrednot in njihovo življenje v moderni civilizaciji. V razpravi na Koblarjev referat je Kocbek iskal »glavni vzrok krize kulturnega življenja predvsem v racionalizmu, ki je povzročil, da se je spremenila živa kultura v neživljenjski muzej vrednot«.

Dr. Stanko Gogala je govoril o »Vzgoji k svobodi«. Pokazal je dvojno pot, ki je mogoča: ali ohranjanje tradicije ali pot razvoja, ki vodi k stremljenju po novem, kar je bistveno v zvezi z vzgojo k svobodi.

Prof. Janez Fabjan je razpravljal o »Svobodi Cerkve in svobodi v Cerkvi«. Poudaril je, da »je naša naloga, da notranjo svobodo Cerkve pospešujemo in varujemo z resničnim krščanskim mišljenjem in življenjem«.

France Vodnik je v uvodu svojega predavanja »Slovenstvo in katolicizem« poudaril, da je izhodišče vsega kulturnega ustvarjanja narodna skupnost.

Dr. Stanko Cajnkar je govoril o katoliški obnovi med Slovenci: »Najbolj prepričevalna posebnost žive religioznosti je resnična dobrota /.../. Dobrota je več kot samo neka hladna moralnost in urejenost življenja.« Za Cajnkarja »je dobrota neki idealizem, čistost in duhovnost, svobodnost, finesa duha, duhovna kultura«.

Bohinjski teden se je v zadnji tretjini prevesil v razpravo o slovenskih kulturnih in gospodarsko socialnih vprašanjih.

O prvem je predaval profesor Jože Šolar. Postavil je zavzeto tezo, da obstaja en sam slovenski kulturni problem, kako naj majhen narod Slovencev vzdržuje »kulturno samostojnost, ne da bi se utopil v tujem morju«. Referent je menil, »da je Slovencem škodovala svetovnonazorska cepitev, ki je privzela srditost preko vseh meja. V novi državi moramo doseči stopnjo do vrha razvitega kulturnega naroda«. Zato pa se moramo po Šolarju »oskrbeti z dobrim izobrazbenim ustrojem. Delati moramo hitro, ker nas priganja čas«.

Osnovna socialno gospodarska vprašanja je motril prof. dr. Andrej Gosar. Razložil je, zakaj postaja misel o nujnosti posebne narodno gospodarske in socialne politike vedno bolj živa in očitna. »Za vsakega pravega Slovenca je in mora biti jasno, da se ne smemo zadovoljiti s tistim materialističnim pojmovanjem gospodarskega življenja, kjer gre za to, da moramo vsak zase dobro delati in udobno živeti.« Zavzel se je za to, da bi v okviru splošnih smernic skupnega in enotnega narodnogospodarskega in socialnega programa vsi na svojem položaju in po svojih močeh vneto, nesebično delali in tako polagoma pripomogli svojemu ljudstvu do boljših gospodarskih in socialnih razmer.

Za zaključek Bohinjskega tedna so udeleženci poslušali referate predsednika Zarje, Boga Grafenauerja o »Slovenskem vprašanju«. Grafenauer je definiral, kaj pomeni slovensko vprašanje avgusta 1939. Po njegovem mnenju ga predstavljata dve točki: »Slovensko vprašanje je v svoje bistvu mednarodni problem z dvema točkama: 1. Doseči čim večje zbližanje danes ločenih delov in 2. doseči tisto stopnjo slovenske notranje zrelosti, da se bomo lahko povsod in vselej mogli imenovati slovenski narod.«

Fran S. Finžgar je spregovoril o Slovenski narodni svobodi. Dokazal je, »kako, v srcu slovenskega naroda nikoli ni ugasnila, ne pri nas ne pri bratih v zamejstvu«. Dr. J. Kržišnik je govoril o narodno obrambnem delu. Pokazal je, »da je bistveni del narodno obrambnega dela tudi na duhovnem polju nravne prenove slovenskega naroda«.

Iz prikazane vsebine razprav in njene poglobljenosti se vidi, da so govorili ljudje velikega znanja in velike človeške in narodove duše.

Skupina predavateljev je bila zelo ubrana na postavljeno temo o človekovi osebi, njeni in narodovi svobodi, kot bi slutili, da se bliža vojni vihar, v katerem bo slovenski človek postavljen pred hudo narodovo in osebno preizkušnjo. Res ni bilo treba čakati več kot štirinajst dni, ko se je začela druga svetovna vojna, ki je čez leto in pol zajela tudi Slovence.

Vsi udeleženci Bohinjskega tedna 1939 so se pridružili aktivnemu ali vsaj pasivnemu odporu zoper okupatorje. Žal pa so bili tisti, ki so šli v aktiven odpor za narodno in vsestransko osebno svobodo skupaj s komunisti, hudo izigrani od komunistične partije, ki se je od vsega začetka polastila vodstva odpora in ga usmerjala tudi za dosego komunistične družbe z njenim idejnim monizmom.

Ddr. Igor Grdina

Vodník

Valentin Vodnik je svoj priimek naglaševal na drugem zlogu, s čimer je ta dobil pomensko razsežnost, ki jo je tok poznejše slovenske zgodovine potrdil v polni meri. Kot pesnik, jezikoslovec, časnikar in splošni prosvetitelj je mož, ki se je rodil februarja 1758 v Zgornji Šiški in januarja 1819 v Ljubljani dočakal svojo smrtno uro, rojakom kazal pot v prihodnost. Nič manj pa ni pomembno, da je bil Vodnik tudi ohranjevalec tradicije. Njegova vloga v slovenskem življenju je potemtakem preobraževalna. Nove dni napovedujoče in ustvarjajoče misli ter besede, ki so postajale dejanja, so nadomestile že izživete, pri čemer pa so ohranjale prej doseženo raven.

Vodnik velja za prvega pesnika slovenske književnosti, čeprav je ta že pred objavo njegovih del v zborniku *Pisanice od lepeh umetnost* poznala tako bogato ljudsko slovstveno kulturo kot tudi zavzete ustvarjalce verskih in posvetnih verzov. Toda za spomladi 1782 na Krku ordiniranega frančiškana literarno ustvarjanje ni bilo priložnostno opravilo ali demonstracija lastne zmožnosti, temveč nujni element širšega duhovnega prostora, v katerem so ljudje kot avtorji in bralci povezani v nerazdružno skupnost. Slednja ni omejena na eno generacijo, marveč se razpira tako v preteklost, ki je navzoča v spominu in izkušnji, kakor v prihodnost, katere ambasada v sedanjosti pravzaprav je.

Mladi Valentin Vodnik je imel dva vzornika. Prvi je bil njegov stric, frančiškanski pater Marcel v Novem mestu. Viri izpričujejo, da je bil ugleden šolnik. Ko je sam Vodnik vstopil v isti red, je dobil ime Marcelijan, ki ga je mogoče razumeti kot poudarjanje zveze s stricem. Pomemben zgled pa je bil zanj tudi diskalceatski pater Marko Pohlin, ki je leta 1768 izdal *Kraynsko Grammatiko* in s tem na naših tleh začel dobo narodnega preporoda. Čeprav je bil sprva izrazit regionalist, se je pozneje – očitno pod vplivom svojih sodobnikov – obrnil k vseslovenskim obzorjem. Tako se je njegova kranjska preporodna akcija zlila v širši tok in postala pomemben korak na poti med tradicijo 16. in 17. stoletja ter sodobnostjo reformske terezijansko-jožefinske dobe, ko se je dotlej tradicionalni svet začel korenito spreminjati. Habsburška monarhija, ki se je v vojni za avstrijsko dediščino (1740–1748) večkrat znašla na robu propada, se je kratko malo morala modernizirati, če je hotela preživeti. Čeprav Marija Terezija ni bila razsvetljenka, je v svojih deželah iz praktičnih razlogov uvajala reforme, kakršne so drugod spodbudili racionalisti. To je pomenilo tudi okrepitev centralizatorskih teženj in večanje vloge nemščine v celotni Srednji Evropi. Pohlin se z germanizacijo ni strinjal in je zato razvil svojo preporodno dejavnost, ki pa je bila v prizadevanjih za izboljšanje življenjske stvarnosti vseh in vsakogar v soglasju z večino prosvetljevalnih ciljev državnih oblasti. Vodnik je bil sprva zvest učenec patra Marka. Ko je bil ta leta 1775 prestavljen na Dunaj, mu je posvetil globoko občuteno elegijo.

Ko je malo pozneje Pohlinov redovniški sobrat Janez Damescen Dev začel izdajati pesniški almanah *Pisanice*, je bil med njegovimi sodelavci tudi Vodnik. Toda po treh letnikih je bilo te publikacije konec in le še *Krajnska čbelica* se je –

Valentin Vodnik; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

po pol stoletja – sklicevala na njeno tradicijo. Tudi Vodnik se je v času, ko ga je Žiga baron Zois pl. Edelsteinski preusmeril h klasicističnim pesniškim idealom, od *Pisanic* distanciral. Toda svojih verzov vseeno ni preklical: *Zadovoljnega Kranjca*, ki ga je prvič objavil v Devovem zborniku, ni zavrgel, temveč ga je predelal. To pomeni, da je ustvaril most med baročno-rokokojskimi pisaničarji in avtorji, za katerih dejavnost je bil bistvenega pomena Zoisov patronat.

Vodnik pa ni ostajal samo v okvirih klasicistične poetike, temveč je v *Vršacu* za slovensko avtorsko poezijo odkril tudi lepoto narave in moč praelementov. Celo na Deva je napravila velikanski vtis literatura, ki je napovedovala romantično zagledanost v prvinske sile sveta in srca, toda pobudni diskalceat je ob leta 1774 prvič objavljeni Bürgerjevi baladi *Lenora*, s katere prevajanjem se je pri nas prvi zaposlil Zois, priznal, da lahko tovrstna dela le občuduje, ustvarjati pa jih ne more. Po drugi strani je Vodnik odklanjal Knobla, ki je v verzih posegel po grobem jezikovnem podstandardu. Po njegovi sodbi ima književnost mejo v smeri navzdol, ne pa navzgor. Toda prizadevanj Pavla Knobla, čigar tvornost najbolje predstavlja leta 1801 izdana knjižica verzov, ki ponekod terja razdelitev »izvajalskih« vlog in pevsko produkcijo, ni zamolčal, marveč jih je samo ostro kritiziral. Tudi to je pomenilo, da se zaveda obstoja literature, ki presega opus slehernega posameznika.

Leta 1806 je Vodnik izdal zbirko *Pesme za pokušino*. Vanjo je bila vložena podoba Savice, ki je želela biti ponazoritev vira ustvarjalne domišljije. Prešeren je pozneje s prostorsko umestitvijo *Krsta* poudaril zvezo svoje poezije z vodnikovsko tradicijo. Iz slednje je zrasla slovenska literatura, ki se je zavedala sama sebe.

Leta 1809 je Vodnik poskušal dvigniti moralo habsburških čet, ki so napadle Francoze. Prevedel je nekaj pesmi za brambovce, ki jih je napisal Heinrich Joseph von Collin. Vanje pa je vtihotapil željo, da bi bila avstrijska cesarska država za vse, ne pa – kot je razglašal izvirnik – nad vsem. Po ustanovitvi Ilirskih provinc je slavil Napoleona. Tedaj se je že trudil biti tudi politični glasnik svojih rojakov.

Za prihodnost je bilo pomembno, da je Vodnik ob zori 19. stoletja začel razmišljati zunaj avstrijskega okvira. Pesnik je dal vedeti, da so bili njegovi rojaki že pred Habsburžani – in da bodo tudi po njih. Za svojo misel je plačal visoko ceno: po vrnitvi avstrijskega režima je izgubil gimnazijsko profesuro, ki jo je zasedel že leta 1798. Smel je poučevati le še italijanščino, ki pa ni bila obvezen predmet. A tudi to je bilo dovolj, da je Prešeren postal njegov učenec. Tako se je najsijajneje izkazala ustreznost Vodnikovega naglašanja lastnega priimka na drugem zlogu – pa naj je njegov slovničarski tekmec Kopitar vanj prožil še tako strupene puščice.

Janez Bogataj

LETO OKUSOV Z V. V.

12 sodobnih menijev po *Kuharskih bukvah* Valentina Vodnika iz leta 1799

Izid: **oktober 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Mateja Kvartič Dolinšek**

Dobra jed imenvana: sromàk (41)

Tretje poglavje s kuhanimi, parjenimi in sekanimi mesnimi in perutninskimi jedmi zaključuje recept za jed z nekoliko nenavadnim imenom *sromàk*, kar pomeni siromak. Jed je vrsta pečenjaka oz. kipnika iz slanine, jabolk in jajc ter izvira iz nemške kuharske dediščine, kjer je poznana kot *Arme Ritter* ali siromašni vitez. Vodnik je prevod imena jedi skrajšal in ji odvzel »viteški« značaj.

Recept za dobro jed, imenovano siromak

4 žemlje (francoska štruca ali bel kruh, ki nam ostaja)
2 jajci (jajca za peko dajo lepo rumeno barvo)
1 dl sladke smetane
ščepec soli
2 veliki žlici topljenega masla za cvrtje
2 jabolki
limonin sok
kristalni sladkor
8 rezin kraške pancete ali slanine

1. Izbran kruh narežemo na rezine.
2. V skledo ubijemo jajci, dodamo sladko smetano, ščepec soli in z metlico ali s paličnim mešalnikom dobro vmešamo.
3. Jajčno mešanico prelijemo v nižjo skledo.
4. Kruhove rezine potapljamo v jajčno mešanico.
5. Topljeno maslo v ponvi dobro segrejemo.
6. Namočene kruhove rezine najprej ocvremo na eni strani in potem še na drugi.
7. Ocvrte položimo na papirnato brisačo, da vpijejo odvečno maščobo.
8. Jabolki narežemo na poljubne rezine, ki jih premažemo z limoninim sokom, da ne porjavijo.
9. Pripravljene rezine povaljamo v sladkorju in jih opečemo na topljenem maslu, da rahlo karamelizirajo in se zlato rjavo obarvajo.
10. Tanko narezane rezine kraške pancete popečemo na vroči ponvi ali posušimo v pečici.
11. Iz pripravljenih sestavin sestavimo zloženko, nanjo damo rezino kraške pancete in okrasimo z drobnjakovo vejico.

Prva kuharska knjiga v slovenskem jeziku za današnjo rabo

Leta 1799 je izšla prva kuharska knjiga v slovenskem jeziku. Njen avtor je bil slovenski pesnik, prevajalec, časnikar, slovničar in pisec šolskih knjig Valentin Vodnik (*1758, †1819), ki je recepte prevedel iz različnih, pretežno nemških, izvirnikov, knjigo pa je naslovil *Kuharske bukve*. (Monografska predstavitev te knjige z odlomki faksimila, posodobljenim prepisom in nekaj menuji mojstra Adamljeta je pri Celjski Mohorjevi izšla leta 2011 – op. ur.) Katere kuharske knjige so bile Vodniku gradivo za sestavljanje *Kuharskih bukev*, le predvidevamo, saj svojih virov ni navedel. Prav gotovo jih je bilo več, kar dokazujejo izbor in vrste jedi, ki jih je predstavil v svoji knjigi. To lahko sklepamo iz del, ki so bila času pred izdajo *Kuharskih bukev* najbolj uporabna in »popularna« in so bila brez dvoma dosegljiva tudi Vodniku v Ljubljani. Ta dela so že upoštevala nekatera dognanja nove francoske kuhinje s konca 17. in 18. stoletja. Navsezadnje sta cesar Franc I. in cesarica Marija Terezija, ob vseh ostalih reformah, na dunajski dvor začela uvajati številne francoske in še nekatere druge (italijanske, španske, češke, madžarske) prehranske novosti. To je pospeševalo tudi pisanje in izdajanje kuharskih knjig v 18. stoletju. Kuharske knjige in priročniki so postajali samostojna dela in niso bili več povezani z deli s področja medicine in lekarništva, kar je bilo splošno značilno še za 17. stoletje. Stiki med evropskim plemstvom so veliko pripomogli k izmenjavi najrazličnejših lokalnih in regionalnih prehranskih posebnosti, ki jih je spoznavala Evropa. Vse to se je zgodilo v izteku 18. stoletja. V tem stoletju so Evropo zajele pomembne družbene spremembe, ki so z razsvetljenskimi idejami ustvarjale pogoje tudi za narodno ozaveščanje pri Slovencih, merkantilistično in fiziokratsko usmerjeno gospodarstvo pa je pospeševalo proizvodnjo ter vplivalo na spremembe v prehranskih kulturah. Nosilci razsvetljenskih prizadevanj so se posvečali tudi siceršnjemu napredku in širjenju obzorij najširših družbenih skupin. Na slovenskem ozemlju so bila pomembna prizadevanja za uporabo in napredek slovenskega jezika. Posledica tega je bilo naraščanje števila učbenikov, najrazličnejših priročnikov in seveda posvetnih leposlovnih besedil. To je predstavljalo prelom s tradicijo in slovenski jezik je bil, namesto prejšnje nemščine, vedno bolj tudi v javni rabi. Na različnih strokovnih terminoloških področjih je slovenščina postopoma začela nadomeščati nemške besede in številne iz nemščine izvedene popačenke. Seveda je bil pomen teh sprememb še veliko širši. Povečeval se je obseg znanja na različnih področjih, od zdravja, kmetijstva, rokodelstva, babištva, vse do kuharstva. Kuhanje ni bilo le veščina, ki so jo obvladovali posebej nadarjeni posamezniki, ampak se je začelo širiti med celotno prebivalstvo. Recepti za jedi niso

Recept za dobro jed, imenovano siromak; kuharski mojster: Luka Jezeršek; foto: Tomo Jeseničnik

PREDBRANJE

bili več samo opisni, ampak so sporočali tudi količine živil za pripravo »dobrih jedi za lačne ljudi«, kot je Vodnik napisal pod sliko ob notranji naslovnici svoje knjige.

Vodnik je v knjigi objavil 300 receptov, ki jih je razdelil po posameznih kulinaričnih skupinah (juhe, zelenjavne jedi, polivke, torte, ribe in drugo). Največ receptov je namenjenih uporabi zelenjave v kuhinji, sledijo recepti za žolce in vkuhano sadje v sladkorju, kuhane, dušene, nadevane mesne in perutninske jedi, ribe, polže, žabe, želve in tako naprej. Z najmanj recepti so zastopani narastki, pudingi, paštete, sladko pecivo in enolončnice. Za slednje je en sam recept, kar ne preseneča, saj so bile zelenjavne, žitne in mesne enolončnice najpogostejša prehrana takratnega slovenskega prebivalstva. Največja vrednost te prve kuharske knjige v slovenskem jeziku je poleg kulinarične terminologije v slovenskem jeziku tudi avtorjev uvod, ki ga beremo, kot bi ga napisal nekdo iz današnjega časa in s poznavanjem sodobnih pogledov na zdravo prehrano.

Tako kot druga pisna pričevanja o prehranski oziroma kuharski dediščini različnih časovnih obdobij in družbenih skupin, so lahko tudi Vodnikove *Kuharske bukve* odličen priročnik za današnjo rabo. Seveda ne v smislu nekakšnega kulinaričnega »muzeja«, ampak kot izhodišče za sodobno interpretiranje objavljenih receptov. Prav slednje je bilo glavni vzrok pri odločitvi Mohorjeve družbe, da izda knjigo *Leto okusov z V. V.*

Iz nabora receptov v izvirni Vodnikovi knjigi smo za vsak mesec v letu sestavili po en meni, ki ga sestavljajo 4 jedi. Menije so pripravili najboljši slovenski kuharski mojstri in mojstrice. Pokazali so, v kolikšni meri jih navdušujejo recepti s konca 18. stoletja. Pri tem so seveda pazili, da z različnimi sodobnimi pristopi in tehnikami niso zabrisali avtentičnosti posameznih jedi, ampak so jih le prilagodili današnjim prehranskim potrebam. Vsaka jed v posameznem meniju je poimenovana z Vodnikovim izvirnim imenom, dodana je tudi tekoča številka recepta v *Kuharskih bukvah*. Sledi kratek komentar o izbranih jedeh v meniju. Večina receptov je sestavljena za 4 osebe, le nekateri so za 6 ali 8 oseb, kar je posebej navedeno. Na koncu vsakega menija je kratka predstavitev avtorja menija in podatki za morebiten obisk njegovega gostinskega lokala.

Recept za kostanjevo torto; kuharski mojster: Uroš Fakuč; foto: Tomo Jeseničnik

Vendar knjiga ni le prikaz mojstrstva ali spodbuda za obisk vrhunskih gostiln in restavracij najboljših slovenskih kuharskih mojstrov v Sloveniji. Z izbranimi meniji in jedmi predvsem pokaže, kako lahko ustvarimo nekaj iz določene prehranske dediščine, kar bo po meri današnjega časa, naših vsakdanjih ali prazničnih prizadevanj. Prav zato je namenjena širokemu krogu vseh, ki jih ob jedeh in jedilnih obrokih zanimajo tudi njihove zgodbe. Sicer pa, kaj že pravi pregovor? Jemo zato, da živimo, a ne živimo zato, da bi le jedli!

Kastánova torta (142)

Med recepti za različne torte je Vodnik objavil posebno navodilo o uporabi pločevinastih tortnih modelov. Svetuje uporabo papirja za peko, ki ga položimo na dno tortnega modela. Za pripravo tort svetuje tudi druge vrste modelov, npr. z votlino v sredini, kakršne *za šarkelne delajo*. Tudi kostanjeva torta je, podobno kot večina ostalih, brez kreme oziroma nadeva, ampak ima lastnost biskvita, ki so ga pripravili iz mešanice nasekljanih pečenih kostanjev, nasekljanih mandljev, sladkorja, treh celih jajc, petih rumenjakov ter nastrgane limonine lupinice.

Recept za kostanjevo torto

2 rumenjaka
2 žlici sladkorja
200 ml sladke smetane
150 g kuhanega kostanja
ščepec soli
1 čajna žlička ruma

1. Penasto vmešamo rumenjaka in sladkor.
2. Zavremo sladko smetano in umešamo zmes rumenjakov. Neprestano mešamo, da se smetana malenkost zgosti (2 do 3 minute). Dodamo kuhan kostanj, sol in rum ter vse skupaj zmešamo s paličnim mešalnikom.
3. Kremo razporedimo v kozarce in postavimo v hladilnik za vsaj eno uro.
4. Okrasimo s sladko smetano in povrh naribano črno čokolado.

SPUŽVA (SPONGATA, SPONGA)

425 g sladkorja
10 jajc
120 g kakava
165 g masla
glazirani maroni (za eno torto štirje maroni)

1. Penasto vmešamo sladkor in maslo. Dodajamo jajca (postopoma po eno) in presejan kakav. Pečemo v pečici na 160 °C, približno 20 minut. Ohladimo in narežemo na kocke.
2. Ostanke posušimo in zmeljemo, da dobimo drobljenec.
3. Na krožnik položimo čokoladni drobljenec, kostanjevo kremo (torto) in glazirane marone.

France Planteu
KRIŽANKA

Izid: **oktober 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Mateja Kvartič Dolinšek**

Kak teden pred božičnimi prazniki je poštar skupaj s šopom reklam prinesel veliko rjavo kuverto, na kateri je bil natisnjen logotip znane veleblagovnice. Mama je podpisala prejemnico za priporočeno pošiljko. Začudila se je in vprašala poštarja, kako da zdaj že reklame pošiljajo priporočeno. Verjetno bi pismo vrgla med odpadke, če je ne bi opozoril, da je naslovljeno na njenega sina Andreja.

»Zgodi se, da kdaj prinesem tudi kakšno darilno pismo v takšni obliki, gospa. Morda je vaš sin prejel nagrado, ker je pri njih kaj kupil,« jo je opozoril.

»Najlepša hvala! Pa ta kuverta je nekam velika. Da ni kakšen uradni akt?« je razmišljala bolj sama zase, ko poštarja že ni bilo več. »Ne bom odpirala, naj fant kar sam. Bil bi užaljen, če bi ga odprla.«

Čeprav je bila radovedna, pisma ni odprla. Toda Andreja pozno popoldne še ni bilo domov. Medtem je Srečka zanimalo, kaj je v pošiljki, zato je hotel brata poklicati po telefonu. Mama ga je spomnila, da je pri uri latinščine in se ne sme oglašati.

»Morda ga terjajo za kak denar,« je pripomnil.

»Potem ne bi bilo takšno,« je bila prepričana mama. »Veš, mika me, da bi ga odprla.«

»Če bi odprla moje pismo, bi storila hudo napako, saj sem polnoleten. Andrej pa je še pravzaprav … otrok. Ti odgovarjaš zanj,« jo je hotel prepričati.

»Veš kaj, dokler se hraniš pri moji mizi, si tudi ti otrok!« se je zresnila mama. »Komaj čakam, da vidim, kako se bo držal, ko bo odpiral kuverto.«

»Prav dramatično bo izpadlo, se mi zdi,« je menil Srečko. »Naj ga pismo počaka na polici, kjer vedno zbiramo pošto. Samo opozoriš ga lahko, če sam ne bo opazil.«

Potem je mama šla k babi Geli, Srečko pa v mesto in do večera tudi Andrej ni opazil svoje pošte. Pravzaprav so vsi pozabili nanjo, ker se je babi slabo počutila in je bil pri njej zdravnik, dedi Tine pa je bil zaradi tega zelo zaskrbljen. Tudi Andreja je skrbelo, kako bo z babico. Ko so zvečer prišli domov in so pri večerji skupaj zmolili za babičino zdravje, se je mama nenadoma spomnila na Andrejevo pošto.

»Andrej, Andrej, že od jutra te čaka pošta!« je nenadoma zaklicala. »Nisem je odpirala.«

Andrej je bil začuden, kaj skrivnostnega bi lahko prispelo. Vesel je bil, da ga mama ni odprla.

Srečko, ki je bil najbližji, je skočil iz kuhinje, prinesel kuverto in mu jo slovesno izročil. Kljub radovednosti so se zasmejali Srečkovi gesti.

»Tako pomemben si postal, da je morala mama zate podpisati. Da te katera ne toži zaradi kakšnega poljuba ali pa neizpolnjene obljube …«

Andrej ni vedel, ali naj pošiljko odpre vpričo vseh. Nato pa si je bolje ogledal kuverto in na žigu zagledal odtis »Obvestilo o darilu«.

»Ta je pa dobra! Darilo sem dobil!« je zavpil.

»Poglej, kaj je!« mu je brat hitro izročil nož, ki ga je prinesel iz predala.

»Da se ne boš urezal!« se je zbala mama.

Odprl je pismo in pokazala se je velika ornamentirana pola z vtisnjenim imenom in priimkom »gospod Andrej Palčič«, pod tem pa čez pol strani upodobljen prenosni računalnik. Spodaj so bili še podatki o računalniku ter obvestilo, da ga lahko s tem pismom in osebnim dokumentom prevzame v trgovini.

Marija se je ozrla v moža, saj je mislila, da je on brez njene vrednosti sinu naročil računalnik in ga že plačal. Oče Milan je bil enako presenečen, saj ni vedel, kako bi se to lahko zgodilo.

»To pa moram raziskati!« je s stisnjeno pestjo zamahnil predse Andrejev oče, kot da bo udaril po mizi. Pomislil je, da ima fant sam prste vmes. »Kakšno trgovino si se šel?«

»Nobene, oče! Saj nimam toliko denarja na svojem računu.«

»Še za en moj nakup nima dovolj,« se je oglasila mama. »Le kdo bi bil lahko tako radodaren? Bom vprašala Tineta.«

»Veš kaj, darila v vrednosti dveh lepih plač pa res ne moremo sprejeti.«

»Ne pretiravaj, saj ni toliko!« je Andrej skoraj zavpil.

»Najbrž je od kakšnega tujega podjetja, saj je spodaj napis v angleščini,« je ugotavljala mama.

Andreju je šlo kar na jok, ko je oče rekel, da darila ne morejo sprejeti. Zdaj se je oglasil Srečko, ki je odločil, da je hvalevredno, ker se je nekdo spomnil na Andreja.

»Pa še moj računalnik mu ne bo več tako privlačen. Sedaj bo imel Andrej med vsemi nami najmodernejši računalnik z najnovejšimi programi. Andrej, lahko ti samo čestitam! Naj te ne skrbi, da je v ozadju te donacije kak skrit namen! Če kdo pere denar na ta način, nisi ti nič kriv.«

Naslednji dan po pouku Andrej ni šel na pevske vaje. Celinki se je opravičil, da imata z očetom pomemben opravek.

V trgovini sta se najprej oglasila na računalniškem oddelku. Prodajalec je začuden prebral pismo in zmajal z glavo, češ da ne ve nič o tem. Andrej se je že zbal, da se je kdo ponorčeval iz njega. Prodajalec je poklical v tajništvo, nato pa jima dal navodila.

»Kar k direktorju pojdita. V predzadnje nadstropje, vaju bo tajnica sprejela,« je povedal.

Tajnica ju je prijazno sprejela.

»Kar stopita naprej v direktorjevo pisarno.«

Na mizici v pisarni sta zagledala dve kartonski škatli.

»Pozdravljena, kar stopita naprej. Veseli me, da vama lahko izročim darilo.«

Oče je končno spregovoril: »Zelo nas je presenetilo, ko je Andrej prejel obvestilo o darilu. Kdo je bil torej kupec?«

»Dragi gospod, tega vam pa žal ne morem povedati. Tudi nas je mikalo izvedeti, a je dobrotnik želel ostati neimenovan.«

»Hotela sva se mu zahvaliti. Pričakovala sva, da bo prisoten,« je še rekel oče.

Andrej je pohitel in se ganjen zahvalil, ko mu je direktor podal roko.

»Obljubimo, da vas bomo obvestili, če bomo izvedeli kaj o skrivnostnem dobrotniku,« so jima še obljubili v tajništvu, ko sta, otovorjena s paketi, odhajala.

Andrej ni nikomur povedal, kaj mu je obljubil Anton Horvat pred več kot mesecem dni. O tem je razmišljal kar nekaj časa, ko je doma občudoval svoj

čisto pravi računalnik. Srečko mu ga je pomagal priključiti in tudi on kar ni mogel proč od njega.

»Človek, ki ti je vse to kupil, mora biti pa precej pri denarju,« je komentiral. »Kdo bi kaj lahko bil? Mogoče prosiš dedija Tineta, da malo povpraša med svojimi znanci, če vedo kaj o tem.«

Andrej pa si kar ni mogel izbiti iz glave brezdomca Toneta. Ker je zaradi darila zamudil pevske vaje, je Nina že povpraševala po njem. Moral ji je razložiti celotno zgodbo.

»Sem že mislila, da te ne bo več na vaje,« je dejala. »No, sedaj sem pomirjena. Stric je pripovedoval, kaj je doživel njegov prijatelj pred leti v Italiji. Nekemu beraču je dal drobiž in pozabil na to. Potem je končal študij in poslali so ga službovat na deželo v odročno faro, kjer razen cerkve, že zdavnaj potrebne popravila, in starega kamnitega bivališča ni bilo prav nič drugega. Tudi vaščani so bili zelo revni, zato je razmišljal, da bi moral tam opravljati službo kak svetnik, ne pa on. Čez nekaj let pa se je v vas pripeljala razkošna limuzina. Povsem slučajno si je neka ameriška družina ogledovala južno Italijo. Opoldne, v največji vročini, ko je vse počivalo v senci, so si hoteli ogledati cerkev. Nejevoljen jim je odprl skromen božji hram, ki pa je zaradi hlada vsem izredno dobro del. Gospodar družine se je v lepi italijanščini takoj zapletel v pogovor z mladim duhovnikom, ki ga je presenetilo Američanovo dobro znanje italijanskega jezika in narečja te pokrajine. Vprašal ga je, kje se je naučil tako lepega jezika. Pa je povedal, da je v mladosti živel na tem območju Italije, tudi v Rimu, in da se je družil s cigani prav v bližini Kapitola. In takrat se je duhovnik spomnil, da je bilo tam res zmeraj veliko revežev, in gospodu je začel pripovedovati, da je nekoč ves drobiž stresel v žep nekemu beraču. Gospod se je takrat presenečen sesedel v klop in prepoznal dobrotnika. Veš, Drejči, kaj se je potem zgodilo? Čez tri leta sta na tistem mestu stala povsem obnovljena cerkev in novo župnišče s šolo, ki ju je plačal dobrotnik iz Amerike. Kaj praviš na to? Si morda tudi ti kdaj storil kakšno podobno dobro delo?«

Ninina zgodba je Andreja tako pretresla, da je ostal brez besed.

»Zdaj ko si mi to povedala, verjamem v čudež, ki sem ga doživel. Hvaležen sem ti, da si mi potrdila, da je kaj takega mogoče,« je rekel in jo od sreče objel kar na hodniku.

»Ne nori, Andrej,« se je umaknila, »nisva sama!«

»Odslej se bom resnično trudil poiskati Antona Horvata.«

»Če sploh obstaja človek s tem imenom. Morda se ti ne bo več prikazal. Kaj veš, če ni bil kak božji poslanec.«

»Hočeš reči, da se je zgodilo kaj nadnaravnega? Ampak res je bil brezdomec, ki se je zadrževal pri Čevljarčku,« se je branil Andrej.

»Brezdomec že ne bi zbral toliko denarja,« je menila Nina. »Pomiri se in nehaj fantazirati! Zdaj bi te morale zaposlovati druge reči, na primer šola.«

Nina je zvenela prav strogo. A težko, da jo bo ubogal. V tistem trenutku ga je zaskrbelo, ali bo imel možnost iti na gostovanje z zborom. Kot da bi Nina imela pri tem kaj besede, ji je razlagal, kako pomemben opravek je bil prevzem darila.

»Pa saj veš, da sem moral z očetom po darilo, saj je bilo vabilo naslovljeno name. Le enkrat sem manjkal na vajah!« ga je še zmeraj skrbelo.

»No, to pa res ne bo vplivalo na tvoje gostovanje z zborom,« ga je Nina skušala pomiriti.

*

Milan Palčič je šel k stavbi, ki so jo predajali v upravljanje stanovanjskemu podjetju. Že ves teden so pregledovali vsa opravljena dela, saj so do božičnih praznikov želeli razdeliti ključe novim stanovalcem.

Med množico ljudi ga je nenadoma nagovoril nepoznan človek, v slovenščini, toda z občutno nemškim prizvokom.

»Gospod inženir, odlično ste opravili delo. Smem za trenutek govoriti z vami?«

»Seveda,« je nekoliko neodločno odgovoril Milan.

»Moje ime je Georg Salamon. Zelo mi je všeč delo, ki ste ga opravili. V imenu investitorjev, ki nameravamo obnavljati porušen dvorec Rebenstein v vašem lepem mestu, iščem sposobne izvajalce, ki bi bili pripravljeni sodelovati pri obnovi. Zato me zanima, ali bi sodelovali pri tem projektu.«

Milan je bil presenečen nad takšno nenadno ponudbo.

»Brez javnega razpisa se bo težko lotiti česa takega. Glede na velikost projekta sklepam, da bo sodelovala tudi država.«

»Ne, država ne bo sodelovala, gre za povsem zasebno investicijo,« je odgovoril gospod Georg. »Zato sami odločamo, komu bomo zaupali delo.«

»Kdo pa je lastnik objekta?« je vprašal Milan. V tistem trenutku se je spomnil, o kateri lokaciji govori. »Tisto razvalino bo bolje podreti. Ceneje bo postaviti novo, razen če vam je iz osebnih razlogov pomembno ohraniti to.«

»Gospod, sam sem potomec plemiške družine von Reben, pravnuk umetnika, ki je zadnji prebival v dvorcu Rebenstein. Zato sem tudi sam investitor. Dvorec tudi ni spomeniško zaščiten, saj so si ves čas prizadevali, da bi se ga znebili. Odločil sem se ga obnoviti, zato me zanima, ali lahko računam na vašo pomoč. Torej, ste za?«

Milan Palčič je bil povsem šokiran: »Ne vem, ali bom zmogel s svojimi kadri in opremo. Mi smo majhno podjetje, gospod …«

»Ne skrbite zaradi tega. Pomagali vam bomo s primernimi kadri. Želim le, da vi prevzamete vodenje projekta, saj ste dovolj izkušeni in ne dvomimo o vaših sposobnostih. Občini bomo pomagali s sredstvi, da bomo lahko uredili vso infrastrukturo. Da ne boste v dvomih, naj še povem, da sem bil tudi investitor gradnje hotela Eponia v vašem mestu.«

Milan je bil še bolj presenečen, hkrati pa nekoliko pomirjen, saj je bil to resnično velik in odlično izpeljan projekt. Hotel je nosil ime po boginji Eponi, starorimski zaščitnici konj, saj so Rimljani na mestu sedanjega hotela imeli obcestno postojanko s konjsko stajo.

Ko je župan ob slovesnem prevzemu objekta z rezanjem traku nazdravil vsem prisotnim, je Milan še kar razmišljal o ponudbi. Ponudba gospoda Salamona se mu je zdela tako neverjetna, kakor je bil neverjeten Andrejev računalnik, ki ga je prejel pred dnevi. Najprej je hotel temeljito poizvedeti, kdo je ta gospod Salamon. Bal se je prevare, ki bi lahko oškodovala njega in njegovo družino.

Domačim kar ni upal povedati, kaj je doživel. Zdelo se mu je nemogoče, da bi bilo njegovo skromno podjetje zmožno sodelovati pri tako velikem projektu. Komaj je iz mesta umaknil tistih nekaj strojev in material, ki je še ostal od prejšnjega projekta, je že dobil novo delo.

V nedeljo po kosilu je bilo Milanu dovolj in je predlagal, da se podajo na sprehod čez park proti razvalinam dvorca. Srečko je pokazal nezadovoljen obraz, Andrej pa pri roki ni imel primernega izgovora, da bi nasprotoval.

»Lepo bo, da bo družina več skupaj,« je začel Milan in čutiti je bilo, da ima v mislih še nekaj drugega. »Dobro bi bilo, da bi šel z nami tudi Simon, saj je bil zmeraj poln idej.«

Vitomil Zupan
Minuetto per chitarra: (a venticinque colpi)
Voland, 2019, 516 strani

Prestopil sem čez ležeče, špeče, sopeče tovariše neke noči
Roman *Menuet za kitaro* Vitomila Zupana v italijanščini

Ifigenija Simonović

Posamezni stavki Vitomila Zupana lahko stojijo vsak zase. Odpirajo nove in nove prispodobe, razkrivajo spomine, spoznanja. Vabijo k branju. So izziv za prevajalce. Vsakič, ko ponovno izide kako njegovo delo, je praznik. V starinarnicah ni dobiti njegovih knjig, kar tudi ni brez pomena. Njegove knjige lahko beremo večkrat, pa se jih ne naveličamo. Tudi to ni brez pomena.

Vse kaže, da je čas še vedno in bolj in bolj naklonjen Vitomilu Zupanu, pisatelju druge polovice 20. stoletja, ki je najprej več desetletij čakal na objavo prvih romanov. Potem več let skoraj ni pisal, ker je bila druga svetovna vojna. Po vojni je najprej dobil Prešernovo nagrado. Še preden je lahko porabil denar in se navadil lovorike, je bil zaprt. Sedem let je preživel kot politični zapornik (v zaporu je napisal 25 pesniških zbirk!). V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je objavil tako rekoč vse romane naenkrat, stare in še čisto sveže. Ob stoletnici rojstva (2014) je izšla velika knjiga/album o njegovem življenju in delu *Važno je priti na grič*. Pisal je tudi za otroke (*Trije konji, Popotovanje v tisočera mesta*, *Plašček za Barbaro*), kot pesnik pa še ni prepoznan, čeprav je izšlo najmanj dva tisoč pesmi (*Pesmi iz zapora, Pesmi s prostosti*).

Roman *Menuet za kitaro*, po katerem je bil posnet tudi film *Nasvidenje v naslednji vojni*, je bil nadvse odmeven ob izidu in opravičeno velja za klasičen slovenski roman o drugi svetovni vojni. Pisatelj se ni uklonil social-realistični metodi pisanja tistega časa, temveč je upošteval ameriške in evropske literarne tokove 20. stoletja. Njegov slovenski temelj sta bila France Prešeren in Ivan Cankar. Kar se tiče pisanja o dogajanju med drugo svetovno vojno pa je primerljiv z Edvardom Kocbekom.

Roman *Menuet za kitaro* je bil tik po izidu najprej preveden v »srbohrvaščino«. V arhivih Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani so ohranjene Zupanove pripombe, ker s prevodom ni bil zadovoljen. Tudi mladi bralci v Srbiji so mi povedali, da mora biti roman na novo preveden v srbski jezik. Verjetno podobno mislijo tudi Hrvati, saj »srbohrvaščina« pač ni več sprejemljiva. *Menuet za kitaro* je bil pozneje preveden tudi v angleščino, madžarščino in ruščino, te dni pa je dočakal prevod v italijanščino. Izšel je pri založbi Voland publishing house v Rimu.

Patrizia Raveggi v italijanščino prevaja že več kot deset let, na primer dela Frana Levstika, Cirila Kosmača, Gregorja Strniša, Mirta Komela, Dušana Šarotarja in drugih avtorjev.

Ko sem se ji zahvalila za prevod romana *Menuet za kitaro* in ji čestitala, sem jo mimogrede vprašala, kakšne težave ji je povzročalo prevajanje tega Zupanovega romana. Takole mi je sporočila:

»Zupan je mojster nepretrgane eksperimentalnosti in neizprosne

ekspresivnosti. Zgodbo gradi neposredno iz situacijske zasnove, zato se pogosto izraža impresionistično, v kratkih stavkih, opušča glagol in se tako z bliskovito hitrostjo potopi v konkretno dogajanje, izpostavi svoje osebno mnenje, hkrati pa širokopotezno razsvetli podobo sveta. V romanu naletimo na absurdne zapise zvokov, na fragmentarne izpise filozofskih motivov, ki jih razvršča v mozaično celoto. Poleg Zupanovih sočnih pogovornih izrazov, tako rekoč arhiviranih izključno v njegovih besedilih, naj omenim še izjemen besedni zaklad, ki sodobnemu bralcu vrača in oživlja jezik prejšnjega stoletja. Potem je še izrazita muzikalnost. Pa smisel za ravno pravo mero, celo za barvo. Besedilo je napeto do skrajnosti, vsebinsko in oblikovno. Govorim lahko o jezikovni akrobaciji, o odklonu od knjižnih standardov. Brez Pleteršnikovega slovarja ne bi šlo. Morala sem raztegniti italijanščino in jo prilagoditi Zupanu, kakor sem vedela in znala.«

Tatjana Gregoritsch
Popotnik po Rožu
Mohorjeva Celovec, 2019, 220 strani

Andrej Arko

Bogati in raznoteri beri slovenskih priročnikov in zemljevidov se je pridružil nov kulturnozgodovinski in turistični vodnik po Južni Koroški. Ta geografski pojem uradno uporabljajo Avstrijci, pa seveda koroški Slovenci, da razmejujejo »svoj« kos dežele od preostale Koroške. V Sloveniji pa lahko da misliti, da gre za tisti del južne Koroške, ki je po plebiscitu pripadel Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev in ki je torej zdaj v okviru Republike Slovenije. Zato se je tu razširil nestrokovni naziv Avstrijska Koroška, vendar ta zaobjema celotno Koroško, popolnoma pa spregleduje slovensko navzočnost v njenem južnem

delu. Pri tem se je skoraj povsem pozabilo na ime Korotan, ki danes učinkuje le še pesniško, ki pa vendarle najbolj točno označuje del Koroške, stoletja poseljene s Slovenci.

Kakor koli, Slovenci tam in tukaj smo lahko veseli nove priložnostne in uporabne publikacije o teh krajih in ljudeh kot še ene potrditve slovenske zavesti, in sicer ne le v Rožu, enem v »vencu treh dolin«, ampak tudi širše. Pri tem mislim seveda prav tako na Slovenijo, kjer je vedenje o naših severnih slovenskih sosedih katastrofalno porazno, pri čemer si lahko pripiše cvek tudi naša šola. Zgolj občasne poučne ekskurzije tja so premalo.

Popotnik po Rožu je najprej izšel v nemščini, in sicer pred tremi leti kot vodnik po petdesetih pešpoteh v vseh letnih časih. Napisala ga je koroška Slovenka, rojena na Dunaju, ki pa je mladost preživela tudi ob Klopinjskem jezeru v Podjuni. Čeprav ne zna slovensko, precej časa je živela tudi po svetu, je koroško deželo, kjer se je ustalila, popisala že v tretji knjigi. Sama je sicer predstaviteljica v podjetništvu, pa tudi književnica.

Njen zadnji vodnik, ki mu je uvodne misli prispeval diplomat Valentin Inzko, rojak iz Sveč v Rožu, torej vabi v svet med Karavankami in Vrbskim jezerom ter prinaša izčrpen popis pokrajine. Prav

tako so navedene številne pomembne rožanske osebnosti ter slovenska kulturna društva. Prav presenetljivo je, koliko Rožanov je držalo slovenstvo pokonci in ga nekateri tudi danes, med njimi pa je še vrsta takih, ki so se uveljavili zunaj svoje domovine. To so ljudje različnih zanimanj in usmeritev, ki so se uveljavili v kulturi, znanosti, gospodarstvu, športu, Cerkvi in politiki. Prav tako so popisane pristne rožanske gostilne z daljšim kulinaričnim izročilom. Vodnik je sicer razdeljen na posamezne geografske enote, ki sestavljajo Rož: Šmarjeta v Rožu, Borovlje, Sele, Žihpolje, Kotmara vas, Bilčovs, Hodiše, Škofiče ob Vrbskem jezeru, Bistrica v Rožu, Šentjakob v Rožu, Rožek in Bekštanj ob Baškem jezeru. Vse te kraje z njihovimi naselbinami, hribi, jezeri in prometnicami je mogoče poiskati na priročnem dvojezičnem zemljevidu na notranjih straneh zavihkov.

V skladu z naslovom v knjigi je avtorica, sama vneta popotnica, navedla nekaj pohodniških namigov. Ti obsegajo ne preveč utrudljive izlete, ki vabijo pohodnika k ogledu koroških naravnih lepot in znamenitosti. Te je mogoče zaslutiti že po posameznih fotografijah. Vendar ob vsaki turi dodaja tudi zanimive podatke o zgodovinskih, narodopisnih in botaničnih posebnostih posameznih krajev.

V dodatku lahko sledimo abecednemu seznamu oseb, navedenih v vodniku, zelo koristnemu dvojezičnemu popisu krajev, kakor tudi bogatemu navedku publikacij o Koroški, poseljeni s slovenskim življem. Več kot poučno za Slovenca v matici, ki mu je mar za rojake in slovensko zgodovino na severni strani Karavank.

Vodnik bogatijo številne privlačne fotografije domače koroške pokrajine in njenih znamenitosti. Toda njihova velika pomanjkljivost je, da ni podpisov k njim, tako da se tisti, ki ni domačin, ne more znajti. Poleg drobnih napak v pisavi nekaterih imen, ki nikakor ne zmanjšujejo vrednosti tega priročnika, bode v oči na primer navedek že ob opisu uvodne ture k Podkanjskemu slapu, kjer piše, da je z 42 metri padca najvišji v Evropi, medtem ko imamo samo v Sloveniji enaindvajset višjih slapov; štirje pa so kar več kot dvakrat višji od Podkanjskega.

Popotnik po Rožu je poslovenil Stanko Maršič, največ dodatnih besedil pa sta prispevala Simon Triessnig in Adrian Kert, ki je delo tudi uredil, medtem ko je večino vabljivih fotografij prispevala avtorica z možem.

Dodan je še seznam podpornikov tega vodnika. Navedeni so župani in pretežno neslovenske rožanske občine, poleg njih pa še gostilne in podjetja ter celo koroški deželni glavar, medtem ko se občina, v kateri živi okoli devetdeset odstotkov Slovencev, za podporo ni odločila …

Helena Jaklitsch

Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949

Zbirka Razpoznavanja – Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, 479 strani

Erika Jazbar

Gre za prvo strokovno, zajetno in obenem tudi lepo berljivo monografijo, ki osvetljuje zgodbo taborišč, ki so bila razpršena po Apeninskem polotoku in so spomladi leta 1945 sprejela slovenske politične begunce, ki so se umikali iz Titove Jugoslavije. Po izračunih jih je bilo med štiri in pet tisoč. Prvi, vojaki in civilisti, so se umaknili čez Sočo v Furlanijo, druge, zlasti močno skupino civilistov, so zavezniki s transporti prepeljali s Koroškega, tretji so kapljali posamično z drugih koncev.

Slovenski begunci so v barakah in zasilnih strukturah v Monigu, Forliju, Serviglianu, Senigallii, Riccioneju, Eboliju, Barletti in še kje pokazali življenjsko

moč, ki je bila doslej dokumentirana predvsem za taborišča na avstrijskem Koroškem in Tirolskem. Tudi v Italiji so organizirali šolstvo – znana je bila predvsem gimnazija v Monigu in nato Serviglianu. Tiskali so časopise, tudi modno revijo *Lepa Vida*, predvsem pa dnevnik *Zedinjena Slovenija*, ki je začel izhajati v Serviglianu 6. septembra 1945 in vztrajal do začetka februarja leta 1948, knjige, imeli so knjižnice, posvečali so duhovnike – tudi ljubljanska teološka fakulteta je domovala v Italiji, najprej v opatiji v Praglii pri Padovi, nato v tirolskem Briksnu –, organizirali so kulturne in literarne večere, recitacije, poklicne tečaje, zadruge, predavanja, zborovske in druge glasbene koncerte, gledališke predstave, imeli so številne delavnice – tudi urarsko, z rožmarinom in nageljni so dajali taboriščem nekakšno podobo slovenske vasi.

O begunskih taboriščih v Avstriji je bilo v zadnjih letih tudi v domovini marsikaj objavljenega, taborišča v Italiji pa so doživela svojo prvo temeljito delo z raziskovalnim podvigom, ki ga podpisuje zgodovinarka in publicistka dr. Helena Jaklitsch. Zbiranju gradiva je posvetila skoraj desetletje, za osvetlitev te izjemne zgodbe pa je uporabila številne vire. V arhivih v Sloveniji je na voljo bolj skromna bera, gradivo politične policije je bilo namreč v glavnem uničeno. Informacije je črpala v zdomstvu, predvsem v Argentini, kjer so ji odprli bogati arhiv *Zedinjene Slovenije*, sprejeli pa so jo tudi nekdanji begunci, ji nudili vpogled v življenjske zgodbe, dnevnike, pisma, dokumente, družinske in druge fotografije. Dva tedna je avtorica preživela v New Yorku v arhivih agencije Združenih narodov, ki je skrbela za begunce (UNNRA), pregledala je 120 dokaj slabo urejenih arhivskih škatel in v njih našla povratne informacije o odnosu zavezniških taborišćnih uprav do Slovencev.

Zgodba italijanskih taborišč se v marsičem krije z avstrijsko, so pa tudi nekatere razlike: taborišča v Italiji so bila manjša, bolj razdrobljena, več jih je bilo, Slovence so pogosteje selili, povprečno šestkrat. Število slovenskih beguncev je bilo težje opredeliti, saj so jih v Italiji vodili kot Jugoslovane, medtem ko so jih na Koroškem kot Slovence. V Italiji je bilo tudi več beguncev, ki so tu ostali in svojo življenjsko pot nadaljevali v zamejstvu. Glavnina se jih je preselila v zdomstvo, predvsem v Argentino in Severno Ameriko, pomembna skupina pa je vsaj do konca zavezniške uprave izbrala Trst, kjer so begunci kot šolniki, radijski ljudje, kulturniki, duhovniki in narodni graditelji pomembno posegli v življenje osiromašene slovenske skupnosti, ki se je s težavo pobirala po dvajsetletnem fašističnem zatiranju.

Krstna predstavitev knjige je bila meseca junija v Trstu, meseca avgusta je gostovala v Gorici. Dr. Jaklitscheva je na obeh srečanjih z znanjem, predvsem pa s posebnim žarom spregovorila o tej izjemni narodni zgodbi. Notranjo moč je begunska skupnost črpala iz dveh virov, pravi dr. Jaklitscheva, iz izjemno globoke vere in izredne ljubezni do naroda. To dvoje jo je oplajalo, omogočilo moralni čudež, da je pokazala najžlahtejše, kar premore naš narod.

Boža Herek

Akademik dddr. Jože Maček – devetdesetletnik

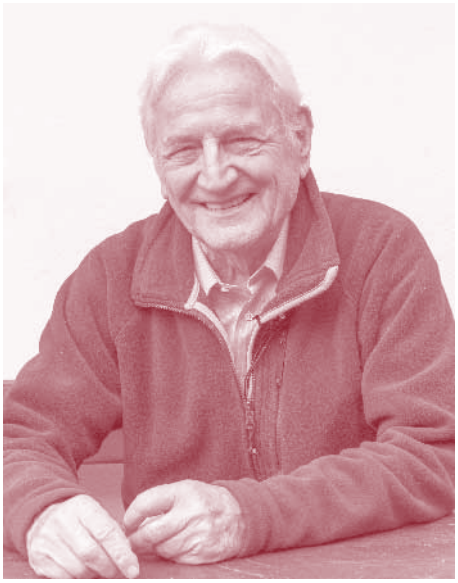
Hvalnica delu

»Vsak ne more igrati na violino in tudi z znanostjo se ne more ukvarjati vsak; za to je potreben talent, vztrajnost in veliko dela. Pravi raziskovalec je tisti, ki veliko, natančno in hitro dela. In prav v tem vrstnem redu, je zapisal Guido Nonveiller; menim, da sem temu njegovemu postolatu vsaj delno zadostil,« razlaga akademik Jože Maček.

Skromen, preprost, delaven, zelo izobražen, redni član treh akademij znanosti, mož s tremi doktorati znanosti, zaslužni profesor z Biotehniške fakultete. Njegova bibliografija šteje več kot tri tisoč enot, vsebuje več deset samostojnih znanstvenih, strokovnih in poljudnoznanstvenih publikacij, 5 univerzitetnih učbenikov, več kot 350 znanstvenih in strokovnih razprav v domačih in tujih revijah, prevod več kot 20 strokovnih in 1 znanstvene knjige. Izdelal je veliko raziskovalnih poročil in ekspertiz, objavljenih v reviji *Acta agriculturae Slovenica*, 2007 (prejšnjega *Zbornika Biotehniške fakultete*), kjer je bil glavni urednik več kot četrt stoletja. To je najkrajše o akademiku Jožetu Mačku, rastlinskem zdravniku, ki je vso svojo aktivno dobo do upokojitve posvetil fitomedicini in ki bo letos konec oktobra dopolnil okroglih 90 let.

Maček izhaja iz kmečke družine s srednje velike kmetije na Njivicah (v Oleščah) nad Laškim; tam je bilo dela vedno več kot rok, zato se mu ni mogel izmikati. Ker ni imel tovarišev za otroško igro, si ga je kot svoj primeren kader izbral trgovec Puncar iz Laškega, h kateremu se je šel še ne trinajstleten učit. Tam si je še utrdil delovne navade, pridobljene že doma, saj so delali cele dneve, in kmalu spoznal, da bi želel študirati, saj mu učenje ni delalo težav. Po nižji gimnaziji in srednji kmetijski šoli se je vpisal na agronomsko fakulteto v Ljubljani in jo končal brez težav ter tam postal asistent. Po naključju je zasledil razpis za štipendijo Aleksandra von Humboldta, jo dobil in študiral v Bonnu. Doktorat je opravil leta 1964, v manj kot dveh letih. V njem je preučeval biokemične procese med gostiteljskimi rastlinami in paraziti. Preučeval je fiziološke procese, ki se odvijajo v gostiteljskih rastlinah ob okužbi z glivami. V raziskave je uvedel fakultativne parazite. Njegova raziskava primarnega in sekundarnega parazitizma je naletela na velik odmev v mednarodnih znanstvenih krogih. Po študiju v Nemčiji se je vrnil v Ljubljano in postal vnaprej habilitirani asistent, nato docent, izredni profesor je postal 1972, redni profesor in predstojnik katedre za fitomedicino pa tri leta za tem. Upokojil se je leta 1997.

Med študenti je bil zelo spoštovan in cenjen, saj je veljal za strogega in pravičnega profesorja, ki je cenil zgolj znanje. Predaval je aptikativne predmete (fitopatologijo, gozdno fitopatologijo in fitofarmakologijo) in zato veliko sodeloval z gospodarstvom. Bil je mentor 98 diplomantom univerzitetnega študija, 14 magistrandom in 9 doktorandom. Je znanstvenik številnih področij, ki je aktivno dobo posvetil

Foto: Bojan Herek

agronomiji kot rastlinski zdravnik in profesor številnih generacij študentov.

Njegova ožja specializacija so bile glivične bolezni rastlin, temeljito pa je raziskal tudi hiponomološko favno Slovenije, ki je bila do tedaj povsem neznana, in ugotovil 800 vrst listnih zavrtačev, več kot petdeset vrst novih je ugotovil na območju jugovzhodne Evrope.

Že v sedemdesetih letih se je ukvarjal z okoljskimi vprašanji, ko drugi še vedeli niso, da okolje zaradi pretirane rabe sredstev za varstvo rastlin lahko trpi, in o tem ozaveščal tudi študente. In že takrat je začel spremljati onesnaženje rastlinskih pridelkov in tal z ostanki teh sredstev. Iz tega se je razvilo današnje redno spremljanje onesnaženosti tal, voda in živeža. Ukvarjal se je tudi z ekonomiko varstva rastlin.

Je zagovornik integrirane pridelave hrane, ko gre za tržno pridelavo, ko pa gre za lastno rabo, tudi sam ne uporablja nobenih sintetičnih kemičnih pripravkov, razen bakrenih. Torej prideluje svoj pridelek ekološko. Tržno to zaradi prevelikih ekonomskih tveganj ni mogoče.

Ob agronomiji sta ga zanimali tudi agrarna in cerkvena gospodarska zgodovina. Že leta 1976 je z doktoratom v Beogradu dokončal vzporedni študij ekonomije iz študentskih let.

Po upokojitvi se ukvarja s cerkveno gospodarsko zgodovino, ki jo je temeljito preučil. Agrarna zgodovina, tehnični prevrat, kot mu rečejo zgodovinarji, razvoj kmetijstva v 19. stoletju so področja, ki jih je temeljito preučil, razložil in opisal. Doktorat s področja zgodovinskih znanosti je zagovarjal leta 1989. Tudi s področja cerkvene gospodarske zgodovine je napisal vrsto knjig, za kar se mu je Slovenska škofovska konferenca zahvalila z odličjem sv. Cirila in Metoda leta 2008. To je le eno od priznanj, ki jih je dobil za svoje delo, med najljubšimi našteje še Zoisovo nagrado, ki je najvišje priznanje za znanstvene dosežke, dobil jo je leta 2005, istega leta pa je postal tudi častni občan domače občine Laško. Redni član SAZU-ja je od leta 1995, od leta 1998 je član Hrvaške akademije znanosti in umetnosti, od 2003 pa še Evropske akademije znanosti in umetnosti.

Vse našteto si je pridobil z delom, saj botrov, razen krstnega in birmanskega, ni imel. Delo je zanj način, kako priti do rezultata, zadovoljstvo, ko je končano, vmes pa užitek, ko je pot prava. *Hvalnica delu* je naslov filmskega portreta o tem zanimivem, velikem človeku, znanstveniku in humanistu, posnet pa je bil pred tremi leti v produkciji TV Krpan iz Laškega.

Delo tudi nam morda lahko prinese kakšno nagrado ali vsaj čast. Če pa časti ni, imamo, tako je bilo slišati v tem filmu, zadovoljstvo nad opravljenim delom. In, kar dokazuje portretiranec sam, delo res plemeniti in zaradi njega postajamo boljši ljudje.

Akademiku dddr. Jožetu Mačku tudi v uredništvu *Zvona* iskreno voščimo ob bližajočem se življenjskem jubileju!

Ivo Jevnikar

Rasti iz slovenskih in evropskih korenin ter prevzemati svoje odgovornosti

Za nami so 54. študijski dnevi Draga 2019, ki jih na Tržaškem prireja Društvo slovenskih izobražencev.

Od leta 1966 so šli študijski dnevi skozi različna obdobja. Prvi dve izvedbi sta bili namenjeni zlasti dialogu med slovenskimi katoličani na Tržaškem, Goriškem in Koroškem ter želji po uveljavljanju koncilskih pogledov na teh območjih. Od začetka pa sta na srečanjih sodelovali tudi vidni duhovniški osebnosti iz matične Slovenije (prvič filozof Janez Janžekovič, drugič pastoralni in kulturni delavec p. Roman Tominec). Že na 2. študijskih dnevih je predaval tudi strokovnjak iz zdomstva, ekonomist Toussaint Hočevar iz New Orleansa. Pozornost do vseh »treh Slovenij«, zamejstva, matice in zdomstva, je potem ostala eden izmed »zaščitnih znakov« Drage.

Od 3. študijskih dnevov dalje (1968) so v Dragi kot predavatelji nastopali tudi strokovnjaki iz Slovenije, ki niso prihajali le iz duhovniških ali vsekakor katoliških, temveč tudi iz kulturnih in znanstvenih krogov, ki so bili blizu režimu. Bil je čas iskanja dialoga, značilnega za obdobje Staneta Kavčiča, ko je kakega predavatelja predlagala tudi Socialistična zveza delovnega ljudstva. Ko pa je oblast v matici sprevidela, da mislijo prireditelji vsekakor ohraniti neodvisnost pri delu in svoja izhodišča (slovenstvo, krščanstvo in demokracija), je že leta 1972 prišlo do preloma: odpovedi predavanj, prepoved za izbrane predavatelje in znane diskutante, da pridejo do prizorišča, zaničevalne kampanje v matičnem in z njim povezanim zamejskem tisku. Kaj vse je počela Udba, podrobno poroča Igor Omerza v knjigi *Karla – Udba o Dragi*.

Marca 1976 je nenadno umrl prof. Jože Peterlin, ki je bil duša študijskih dnevov. Vodstvo so prevzeli mlajši in prireditev iz odročne vasice Draga prenesli na dostopne in bolje opremljene Opčine. Zaostrila pa se je tudi kritika režima, čeprav nikoli niso stopila v ozadje verska in manjšinska vprašanja. Daleč pred »slovensko pomladjo« so se v Dragi ob drugih osebnostih iz zamejstva in zdomstva zvrstili »disidenti«, kakršni so bili takrat Franček Križnik (1976), Vinko Ošlak (1977), France Bučar (1978), France Perko (1980), Viktor Blažič (1981), Franc Rode (1982), Bojan Štih (1984) in še mnogi drugi, tudi iz srbskega in hrvaškega prostora. Če bi upoštevali predavatelje in živahne diskutante, so se do leta 1991 zvrstili res številni predstavniki gibanja za demokratizacijo in osamosvojitev.

Po večstrankarskih volitvah in osamosvojitvi je marsikdo razglašal, da je vloga Drage mimo in da nima več perspektive. Izvedbe študijskih dnevov od takrat do danes so to demantirale.

Foto: Danilo Pahor

Nedeljsko predavanje dr. Ernesta Petriča, ob njem moderator Martin Brecelj

Včasih bolj, včasih manj uspešna Draga ostaja zvesta svojemu poslanstvu in posveča pozornost aktualnim vprašanjem, ki se pojavljajo v slovenski narodni skupnosti v Italiji, v slovenskem narodu sploh, v Cerkvi, na izbranih področjih kulture ali znanosti. Letos se je tudi tehnološko posodobila s prenašanjem študijskih dni v živo in njihovim arhiviranjem na spletu (www.draga-dsi.org).

Tokrat so kot rdeča nit vsa štiri predavanja prevevali zmerni optimizem kljub resnosti obravnavanih problemov, zahteva po zavestnih odločitvah in jasnem sprejemanju odgovornosti ter poudarek na naših slovenskih in evropskih koreninah.

Prvi dan je predavala pedagoška svetovalka za slovenske šole v Italiji prof. Andreja Duhovnik Antoni (Govorim – govorimo slovensko, zavedanje izbire in razumevanje odločitev). V ospredju sta bila slovenska šola v Italiji in skrb za jezik ob vse bolj multikulturni šolski populaciji. Predavateljica verjame, da zmorejo motivirani, a tudi pedagoško dobro pripravljeni šolniki prave čudeže. Na drugi strani pa mora biti izbira slovenske šole globoka in zavestna, ne oportunistična.

V soboto, 31. avgusta, je predaval »ambasador slovenske kulture v Parizu«, mislec in umetnik ddr. Evgen Bavčar (Slovenstvo in Evropa). Kritiziral je slovensko miselnost, ki še vedno izhaja iz časov, ko smo bili podložniki. Naša identiteta, narodna zavest, državniška drža so šibke. Navaditi se moramo nastopati v lastnem imenu, graditi pa na vrednotah krščanstva in srednjeevropske omike, ki nas označuje.

V nedeljo dopoldne je najprej somaševal in pridigal, nato pa predaval publicist in urednik, duhovnik Božo Rustja iz Kopra (Upanje človeka in kristjana sredi nasprotij današnjega časa). Razmišljal je tako o kritičnih točkah v vesoljni in slovenski Katoliški cerkvi (od pedofilije in odnosa do migrantov prek upada števila vernikov in omalovaževanja papeža do kristjanofobije v Sloveniji) kot tudi o znamenjih, ki doma in po svetu vzbujajo upanje, vsekakor temelječe na Kristusovem zagotovilu, da nas Bog ne bo zapustil.

Popoldanski govornik je bil nekdanji politik in diplomat dr. Ernest Petrič (Problemi in odprta vprašanja Slovenije po neodvisnosti). Po hitrem, a učinkovitem preletu slovenske zgodovine zadnjega stoletja je naštel vrsto zavor, ki izhajajo iz preteklega režima in ovirajo razvoj Slovenije. Morali bi več delati, več razmišljati, biti bolj odprti, krepiti osebno pobudo na vseh področjih. Imamo svojo državo in zanjo smo v prvi vrsti sami odgovorni.

Če k vsemu temu dodamo še daljši nagovor, ki ga je prejemnik 8. Peterlinove nagrade, lektor in pedagog prof. Jože Faganel, posvetil našemu odnosu do slovenščine, ki jo zamejci branijo pred navalom sosednjih jezikov, v matici pa bi jo mnogi kar zamenjali z angleščino, je aktualnost letošnje Drage kar očitna.

Ifigenija Simonović

Slikarski teden v Svečah

V Svečah, v vasi v dolini med Dravo in Karavankami, je letos že osemintridesetič potekal Slikarski teden. Po Goršetovi smrti se je Goršetova domačija, ki je zdaj last Slovenskega prosvetnega društva Kočna, izkazala kot idealen kraj ustvarjanja in srečanja z umetniki in umetnicami.

France Gorše je študiral v Zagrebu pri kiparju Ivanu Meštroviću. Pripada močni generaciji umetnikov: Miha Maleš, France Kralj, France Mihelič, Karla Bulovec, Veno Pilon, Janez Mušič, France Kralj, Janez Mežan in nekateri drugi. Uspeli so v obdobju med obema vojnama, potem pa je usoda vsakega od njih drugače zaznamovala, nikomur prizanesla (sodobniki, ki so »uspeli uspeti« v povojni Jugoslaviji, predstavljajo drugo vejo razvoja slovenske umetnosti).

Ob vrnitvi iz Amerike leta 1972 je France Gorše v Svečah uredil studio in galerijo. Tu je živel do leta 1986. V zadnjem ustvarjalnem obdobju se je vrnil h klasični risbi in figuraliki. Na vrtu galerije stojijo Goršetovi portreti znamenitih koroških Slovencev (med njimi je tudi portret Andreja Einspielerja, ustanovitelja Mohorjeve družbe).

Alenka Weber Inzko živi z Goršetovo galerijo že od mladosti. Že nekaj let je predsednica Slovenskega prosvetnega društva Kočna Sveče in z ožjo skupino ljudi (v vlogi predsednice) skrbi za hišo ter nadaljuje Goršetovo vizijo. Ob umetnikovi petindvajseti obletnici smrti je v spominskem zborniku *Ars longa vita brevis* zapisala:

> Usodo tega slovenskega umetnika je določila usoda emigranta, njegovo neutrudno romanje po svetu ter poseben pečat globoko vernega človeka in človeka krščanskega duha, ki ga je kljub režimskim spotikam in polenom neuklonljivo živel. Ta močna vrlina nam je lahko vsem za zgled. Poleg tega je s svojo navzočnostjo zvabil v Sveče marsikatero zanimivo osebnost – pisatelje, umetnike in ustvarjalce slovenskega rodu, raztresene po vsem svetu.

In prav to je še dandanes smisel Slikarskega tedna: srečevanje, povezovanje, solidarnost in svetovljanstvo.

Letos so bili gostje Slikarskega tedna Eugen Hein, Elisa Rossi, Simon Goritschnig, Črtomir Frelih in jaz.

Eugen Hein, avstrijski umetnik, je pokazal, da je navdih vseprisoten. Vajen je slikanja na velike zidove, v Svečah pa se je omejil na majhne kose odpadnega kartona. Hein je neposreden, barvo nanaša v razredčenih plasteh, kakor da bi med barvanjem premišljeval, tehtal, spreminjal mnenje, pojasnjeval. Temne barve prebije svetla ploskev, nenaden moder sij, ki ga umetnik okrepi s črko in besedo. Ničesar ne določi, ne omeji, prevladuje nedorečeno, slikarsko zasenčeno ali zabrisano. Besede so del abstraktne podobe.

Tudi Simon Goritschnig je avstrijski umetnik. Riše na les, oglje svinčnika se odziva podlagi, umetnikovo roko pa vodi globoka zamišljenost in zbranost.

Oblike se umikajo v ozadje, v zaprostor. Risanje kot kljuvanje žolne – tam nekje, tam notri, tam je resnica! Opazila sem vpliv Escherja, nizozemskega mojstra grafike in risbe. Goritschnig vztrajno išče odgovore na filozofska vprašanja o bivajočem in nebivajočem, o vesolju in niču, o tu in onkraj.

Elisa Rossi, italijanska umetnica, črpa navdih iz zakladnice beneških čipk. Izhaja iz črte, ki je kakor nit, iz katere nastaja čipka. V urah natančnega zarisovanja in senčenja iz osnovnega motiva zraste harmoničen črno-bel, včasih srebrn ali zlat labirint. Slike so kakor spomeniki ženske ustvarjalnosti: posvečenost podrobnosti, ljubeznivost, lahnost, zasanjanost, hrepenenje. Čipke so izraz privzdignjenosti, so simbol lepote. Čipka krasi trpko življenje.

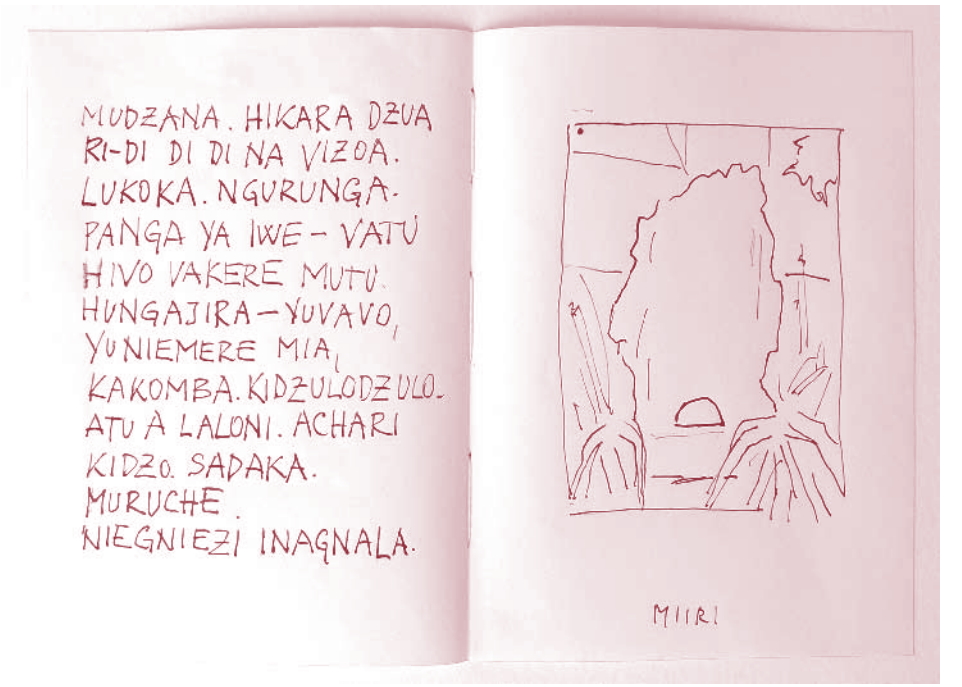
Izdelovanje čipk (kakor tudi druga ročna dela) je ženskam prinašalo zaslužek, morda celo zavetje pred kruto realnostjo. Ženska, ki zna narediti čipko (košaro, vezenino, pletenino), ki zna celo pisati in brati, se vzdigne nad vlogo ženske kot »dopolnila« moškemu. To se je zgodilo že v pračasih, a je bilo zares prepoznano šele v zadnjih nekaj stoletjih – na primer pisateljice v obdobju razsvetljenstva, ročno izdelovanje okrasnih predmetov (čipke, poslikava posod) v obdobju secesije. Rossijeva me je spomnila na zgodovinski roman o življenju v pariški sirotišnici Salpêtrière v 18. stoletju (Suzanne Desrochers, *Nevesta Nove Francije*). Čipke so izdelovala »kraljeva dekleta«, ki so jih v »zavetiščih« žrle stenice in ki so umirala od lakote, jetike in udarcev. Ko niso bile več dovolj spretne in natančne, so jih poslali za žene gozdarjem in vojakom v Kanado, da so pomagale naseliti Novo Francijo. Eliza Rossi je povedala, da je njena prababica delala v eni od beneških delavnic čipk in se finančno osamosvojila, kar je bilo za 19. stoletje velik dosežek. Čipke slika v spomin nanjo.

Črtomir Frelih je v Slikarskem tednu skiciral silhuete gora, ki obdajajo Sveče, in prebiral koroško literarno ljudsko izročilo. Ustvaril je vrsto krajin. Silhuete Karavank so nekakšne kulise prepoznavnemu zvoniku, oddaljeni smreki, ustavljajo v daljavo zazrt pogled. Na nekaj slikah se silhuete gora umirijo v mehkobo sproščenega ženskega akta. Frelihove barve (črne, sive, oker) niso nanesene s čopičem ali paleto, temveč so odtisnjene, tako da doživijo zameglitev ostrine prehajanja druge v drugo. Pri Frelihu ne gre za grafiko kot postopek, ki omogoča serije odtisov (litografija, lesorez, jedkanica). Ta umetnik tiska slike, vsak odtis je edini.

Črtomir Frelih, *Pojdem u Rute*, 45 cm x 40 cm, akril, platno, 2019

Nika Špan je v Sveče prinesla slovar *nika jezika*, ki ga je v 19. stoletju uporabljalo več kot ducat afriških plemen

Nika Špan, *The Collony Diary in Nika language*, 2019

Wa-nika (današnja Kenija). *Nika* pomeni »divjina«, torej gre za plemena iz divjine. Besede in izraze sta zbrala in v angleščino prevedla misijonarja Johann Ludwig Krapf in J. Rebmann, slovar je izšel leta 1887 v Londonu. Pomislila sem na Friderika Barago, slovenskega misijonarja v Severni Ameriki, ki se je posvetil jeziku *otchipwe*.

Nika Špan je zapise o bivanju v Svečah prevedla v *nika jezik*. Na enem od šestih listov dnevnika je poleg besedila risba Goršetovega kamna-spomenika *Neznanemu slovenskemu koroškemu kulturniku*. Pomislila sem na spomenike neznanim vojakom. Vsak vojak šteje, vsak umetnik šteje, čeprav so na koncu znani samo generali in nagrajenci, sčasoma pa pozabljeni tudi ti.

Dnevnik Nike Špan ima zelo močno sporočilo. Prav zadnje mesece se odvijajo ostre in jalove polemike glede slovenščine v visokem šolstvu. Znanstveniki zagovarjajo dostopnost naših univerz za tuje predavatelje in študente, pisatelji hočejo ščititi slovenščino kot jezik globljega premišljevanja, ustvarjanja, sanj, domišljije, kot jezik, ki naj bi rasel z nami. Oboje je razumljivo. V vsakdanjem življenju, ko smo vedno bolj odtujeni drug od drugega, si z vedno manj besedami govorimo, kar želimo deliti z drugimi – česar pa je vse manj. Izražamo se bolj in bolj na kratko in vedno manj jedrnato.

Kako bo, ko bo za nami ostal samo turistični slovarček? Bo komu mar? Se bo kdo spraševal, kako smo živeli, kaj vse smo bili sposobni narediti in kaj vse smo znali izraziti v svojem jeziku – v slovenščini, v jeziku nekega srednjeevropskega naroda? Dvomim? Morda nekoč kak umetnik? Upam.

O sebi rečem samo to, da sem se v Svečah lotila barvanja starih galerijskih stolov. Morala bom izumiti besedo zahvale za povabilo. Ni izključeno, da se nahaja prav v slovarju *nika jezika*.